

KOLIKO KOŠTA I KOLIKO BOLI?

DRUŠTVENO DEKODIRANJE

MENSTRUACIJE

NA UNIVERZITETIMA U BOSNI I HERCEGOVINI

ZILKA SPAHIĆ ŠILJAK
JASNA KOVAČEVIĆ
ANA VUJKOVIĆ ŠAKANović
NEJRA DŽANANOVIĆ
IVANA KULIĆ

IMPRESUM

Koliko košta i koliko boli?

Društveno dekodiranje menstruacije na univerzitetima u Bosni i Hercegovini

Izdavač: TPO Fondacija

Autorice: Zilka Spahić Šiljak
Jasna Kovačević
Ana Vujković Šakanović
Nejra Džananović
Ivana Kulić

Lektura: Adisa Sidran

DTP/naslovnica: Neven Misaljević

Štamparija: Dobra Knjiga d.o.o.

Tiraž: 300

Sarajevo, 2024.

ISBN 978-9926-422-38-7

CIP zapis dostupan u COBISS sistemu Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH
pod ID brojem 59091718

Ova publikacija je finansirana od strane Austrijske razvojne agencije (ADA) i Švedske međunarodne razvojne agencije (Sida) u okviru projekta Gender Budget Watchdog Network II. Austrijska razvojna agencija (ADA), operativna jedinica Austrijske razvojne saradnje, je ugovorni partner koji podržava ovaj projekat. Sadržaj ovog dokumenta isključiva je odgovornost TPO Fondacije i ne mora nužno dijeliti ili odražavati stavove i tumačenja Centra za promociju civilnog društva, Austrijske razvojne agencije i Švedske međunarodne razvojne agencije.

British Embassy
Sarajevo

Ovaj materijal finansira Vlada Ujedinjenog Kraljevstva, u okviru projekta UNIGEM ("Univerziteti i gender mainstreaming"). Svi stavovi izneseni u ovoj publikaciji ne odražavaju i stavove Vlade Ujedinjenog Kraljevstva.

 Austrian
Development
Agency

 Gender Budget Watchdog Network
for a gender equal region

 Sida
SWEDISH INTERNATIONAL
DEVELOPMENT COOPERATION AGENCY

 CPCD
Center za promociju civilnog društva

 MENGA

 UNIGEM

 TPO
Fondacija
www.tpo.ba

KOLIKO KOŠTA I KOLIKO BOLI?

DRUŠTVENO DEKODIRANJE

MENSTRUACIJE

NA UNIVERZITETIMA U BOSNI I HERCEGOVINI

AUTORICE:

ZILKA SPAHIĆ ŠILJAK
JASNA KOVAČEVIĆ
ANA VUJKOVIĆ ŠAKANOVIĆ
NEJRA DŽANANOVIĆ
IVANA KULIĆ

Sarajevo,
2024.

SADRŽAJ

Sažetak	7
1. UVOD	9
1.1. Teorijski i metodološki okvir, metode i ciljevi istraživanja	11
1.2. Istraživačka pitanja	12
2. SOCIOKULTURNI ASPEKTI MENSTRUACIJE: KODIRANJE I INTERNALIZIRANJE STIGME I SRAMA	16
2.1. Uspostavljanje granica kroz primarnu i sekundarnu socijalizaciju	16
2.2. Internaliziranje srama i stigme	19
2.2.1. Eufemizmi naši svagdašnji	19
2.2.2. Kupovina i odlaganje higijenskih potrepština	21
2.2.3. Hormoni i neuravnoteženost	23
2.3. Vjerovanja i sujevjerja: izbjegavanje aktivnosti i obreda	25
2.3.1. Vjerske prakse o menstruaciji	25
2.3.1.1.. Izbjegavanje obreda i u ulazak u bogomolje	25
2.3.1.2.. Izbjegavanje seksualnih odnosa	27
2.3.2. Sujevjerja	27
2.3.2.1. Kupanje i pranje kose	29
2.3.2.2. Pojavni oblici srama zbog menstruacije	30
2.3.2.3. Menstruacija i magija	32
2.3.2.4. Kuhanje hrane i briga o djeci	33
2.4. Nesenzibilnost zdravstvenog sistema	35
3. EKONOMSKI ASPEKTI MENSTRUALNOG SIROMAŠTVA	37
3.1. Vrste i korištenje higijenskih proizvoda	37
3.2. Uvjeti za menstrualnu higijenu na fakultetima	41
3.3. Besplatne higijenske potrepštine	42
3.4. Rozi porez i poreske olakšice	44
3.5. Visina prihoda i izloženost menstrualnom siromaštvu	47
4. PREPORUKE ZA POLITIKE	49
Literatura	54

Lista skraćenica

BiH – Bosna i Hercegovina
CPCD – Centar za promociju civilnog društva
MENGA – Menstrual and Gender Action
PDV – porez na dodatu vrijednost
PMS – predmenstrualni sindrom
RH – Republika Hrvatska
SVEMO – Sveučilište u Mostaru
TPO fondacija – Transkulturalna psihosocijalna fondacija
UIS – Univerzitet u Istočnom Sarajevu
UNBI – Univerzitet u Bihaću
UNBL – Univerzitet u Banja Luci
UNIGEM – Universities and Gender Mainstreaming
UNMO – Univerzitet „Džemal Bijedić“ u Mostaru
UNSA – Univerzitet u Sarajevu
UNTZ – Univerzitet u Tuzli
UNZE – Univerzitet u Zenici

Lista prikaza

<i>Prikaz 1.1.</i> Sva lica menstrualnog siromaštva	11
<i>Prikaz 1.2.</i> Struktura uzorka studentica po statusu na univerzitetu	13
<i>Prikaz 1.3.</i> Struktura uzorka studentica po domaćinstvu	13
<i>Prikaz 1.4.</i> Struktura uzorka nastavnica prema nastavnom zvanju	14
<i>Prikaz 1.5.</i> Struktura uzorka nastavnica prema domaćinstvu	14
<i>Prikaz 2.1.</i> Strah od menstruiranja u javnoj sferi	16
<i>Prikaz 2.2.</i> Autocenzurisanje menstrualnih potrepština od javnosti	21
<i>Prikaz 2.3.</i> Prisustvo srama zbog odlaganja iskorištenih menstrualnih potrepština	22
<i>Prikaz 2.4.</i> Stereotipizacija žena tokom ciklusa sa kojom su se ispitanice susretale	24
<i>Prikaz 2.5.</i> Praznovjerje i vjerovanja o menstruaciji u bh. društvu	26
<i>Prikaz 2.6.</i> Odnos sujevjerja i religioznosti	28
<i>Prikaz 2.7.</i> Odnos sujevjerja i prakticiranja religije	29
<i>Prikaz 2.8.</i> Sram o menstruaciji	31
<i>Prikaz 2.9.</i> Stavovi o magijskim svojstvima menstrualne krvi	32
<i>Prikaz 2.10.</i> Vjerovanja o izbjegavanju aktivnosti tokom menstruacije	34
<i>Prikaz 2.11.</i> Percepcija ispitanica o stavovima medicinskog osoblja prema menstrualnim bolovima	35
<i>Prikaz 2.12.</i> Stavovi ispitanica o ginekologiji	36
<i>Prikaz 3.1.</i> Poznavanje vrsta menstrualnih proizvoda	38
<i>Prikaz 3.2.</i> Faktori koji utiču na odabir menstrualnih proizvoda	39
<i>Prikaz 3.3.</i> Prosječna mjesečna potrošnja na lijekove za ublažavanje menstrualnih bolova i tegoba	40
<i>Prikaz 3.4.</i> Dostupnost uvjeta za održavanje menstrualne higijene na fakultetu	41
<i>Prikaz 3.5.</i> Uslovi koji bi olakšali rad na fakultetu tokom menstruacije	43
<i>Prikaz 3.6.</i> Razlozi izostanka sa fakulteta za vrijeme menstruacije	43
<i>Prikaz 3.7.</i> Kupovina manje kvalitetnih menstrualnih potrepština zbog njihove cijene	47
<i>Prikaz 3.8.</i> Učestalost promjene menstrualnih proizvoda uslijed mogućnosti kupovine više menstrualnih proizvoda	47

Lista tabela

<i>Tabela 1.1.</i> Uzorak studentica i nastavnica u anketi prema univerzitetima	14
<i>Tabela 1.2.</i> Uzorak studentica i nastavnica u polustrukturiranim intervjuima	15
<i>Tabela 2.1.</i> Najčešće korišteni menstrualni eufemizmi	20

Sažetak

MENGA (eng. *Menstrual and Gender Action*) istraživanje je prvo istraživanje provedeno na javnim univerzitetima u BiH s ciljem mapiranja percepcije i stavova studentica i nastavnica u BiH o menstruaciji, dostupnosti higijenskih uvjeta i menstrualnih potrepština na univerzitetima, finansijskim sredstvima koja žene izdvajaju za njih, stigmati, potencijalnoj izloženosti situacijama koje impliciraju menstrualno siromaštvo, tabuima i menstrualnim sujevjerjima s kojima se susreću te stavovima o smanjenju i ukidanju poreza na ove proizvode. Istraživanje je obuhvatilo analizu aspekata srama, menstrualnog siromaštva i odnosa prema menstruiranju u ličnim životima ispitanica. Ono daje doprinos diskursu o menstruaciji, menstrualnom siromaštvu i politikama javnog budžetiranja koje veoma često zanemaruje potrebe ženske populacije bosanskohercegovačkog društva.

Menstrualno siromaštvo se definira kao nemoćnost pristupa ili ograničen pristup menstrualnim proizvodima, obrazovanju o menstrualnoj higijeni i adekvatnim higijenskim uvjetima. Tako definirano, menstrualno siromaštvo se manifestira na različite načine, i to kao ograničen pristup cjenovno prihvatljivim menstrualnim proizvodima, sram i stigma, kulturološki uvjetovano otuđenje zbog menstruacije, nedostatak ili neadekvatnost higijenskih uvjeta te u konačnici usamljenost što predstavlja kulminaciju dva ili više pojavnih oblika menstrualnog siromaštva.

Rezultati ovog istraživanja su pokazala da društvo različito kodira menstruaciju kako kroz primarnu socijalizaciju u kojoj ključnu ulogu imaju majke, tako i kroz sekundarnu socijalizaciju u kojoj nastavnice mogu biti agensi podrške i informiranosti, ali i osobe koje utvrđuju stereotipe o sramu i potrebi skrivanja menstruacije. Nastavnice i studentice pokazuju da, iako same ne prihvataju tabuiziranje menstruacije, često podliježu pritiscima, rutini ili podsvjesnim refleksima skrivanja menstrualnih potrepština kako ne bi bile okarakterizirane kao emocionalne i razdražljive, što se onda može koristiti protiv njih u poslu. Sujevjerje je uveliko prisutno kao i negativni stavovi o menstruaciji i to najviše među vjernicama koje redovno prakticiraju religiju i među studenticama koje žive u domaćinstvima s nižim prihodima. Iako veliki broj ispitanica koristi

lijekove za ublažavanje menstrualnih tegoba, često nailaze na nerazumijevanje, minimiziranje i nespremnost medicinskog osoblja da uradi dodatne testove kada se žena žali na jake bolove. Ispitanice koje pokazuju veću sklonost ka sujevjerju često razvijaju negativnije stavove prema menstruaciji, smatrajući ovu prirodnu pojavu kao izvor sramote.

Pored sociokulturnih aspekata, menstrualno siromaštvo ima ekonomske uzročnike, ali i posljedice. Nalazi pokazuju da se studentice često suočavaju s ograničenim ličnim budžetom što stvara probleme u adekvatnom pristupu menstrualnim potrepštinama, pri čemu cijena postaje odlučujući faktor odabira uložaka iako postoji osviještenost o kvalitetnijim opcijama. Studentice koje žive u domaćinstvima s nižim mjesečnim prihodom izloženije su situacijama koje impliciraju menstrualno siromaštvo u odnosu na ispitanice koje dolaze iz domaćinstava s većim prihodom. Nezaposlene, povremeno zaposlene i studentice koje trenutno traže posao postigle su značajno veći rezultat na skali menstrualnog siromaštva u odnosu na zaposlene ispitanice, što ukazuje na veću izloženost menstrualnom siromaštvu ove populacije ispitanica. Bazični higijenski proizvodi, poput sapuna i toaletnog papira koji su neophodni za pravilnu ličnu i intimnu higijenu, najčešće nisu dostupni u toaletima na fakultetima. Trećina studentica nema dostupan sapun na fakultetu, dok više od trećine nema dostupan toaletni papir, a preko polovine anketiranih studentica nema dostupnu toplu tekuću vodu u toaletima na fakultetima. Iz uzorka odabranih univerziteta evidentno je da postoji značajna razlika u opremljenosti toaleta za studentice i nastavnice, što sugerira potrebu za poboljšanjem pristupa jednakim resursima unutar univerziteta i bolje planiranje budžeta u skladu s potrebama studentica. Značajan broj studentica ali i nastavnica iskazuje želju za besplatnim menstrualnim potrepštinama na univerzitetu. Ispunjavanje ovog zahtjeva bi dovelo do olakšavanja tereta na studentski lični budžet, smanjenja tabua i stigme oko menstruacije te bi doprinijelo većoj finansijskoj slobodi i sigurnosti.

Na osnovu rezultata provedenog istraživanja definirane su ključne preporuke donositeljima odluka. Preporuke se odnose na provođenje direktnih i indirektnih mjera u preveniranju i suzbijanju

menstrualnog siromaštva ne samo u visokoškolskim institucijama već u društvu kao cjelini. U ovom poglavlju predstavljene su sljedeće preporuke: 1) ustanoviti partnerstva s lokalnim proizvođačima ili distributerima higijenskih proizvoda radi ostvarivanja prava na donacije, 2) u saradnji s privrednicima i donatorima uvesti automate za menstrualne proizvode na univerzitetima, 3) smanjiti ili ukinuti porez na menstrualne proizvode, 4) ukinuti porez na donirane menstrualne proizvode, 5) integrirati predmet o reproduktivnom zdravlju u redovne kurikulume osnovnih i srednjih škola, 6) educirati roditelje učenika i učenica osnovnih i srednjih škola o menstrualnom i reproduktivnom zdravlju, 7) pokrenuti javne kampanje s ciljem destigmatizacije menstruacije, reproduktivnog i seksualnog zdravlja u BiH društvu, 8) pokrenuti medijske kampanje usmjerene na destigmatizaciju menstruacije, 9) pružiti podršku zdravstvenom sistemu u adresiranju važnosti menstrualnog zdravlja i 10) pokrenuti online savjetovanište/web portal o menstrualnom zdravlju, menstrualnim poremećajima, predmenopauzi i menopauzi s ciljem destigmatizacije tabua i pružanja podrške djevojčicama, djevojkama i ženama u različitim fazama reproduktivnog ciklusa.

1. UVOD

Menstruacija je biološki fenomen koji se pojavljuje u tijelu djevojčica i žena u dobi od 12 do 14 godina kao dio njihovog reproduktivnog kapaciteta. Moguće je da menstrualni ciklus počne ranije ili kasnije a ovisno o genetskim, hormonskim i socioekonomskim faktorima i obično traje do 45 ili 50 godine života žene. Dakle, veći dio svoga života žene provedu s menstruacijom i kako Inga T. Winkler kaže: „Menstruacija objedinjuje osobno i političko, intimno i javno, psihološko i sociokulturno.“ (2020, 9)¹ Uz sve to, menstruacija je važno zdravstveno i ekonomsko pitanje jer troškovi menstrualnih potrepština opterećuju lični i obiteljski budžet, a mnoge žene imaju ozbiljne zdravstvene probleme zbog kojih izostaju iz škole, s posla i zbog čega one moraju odvojiti vrijeme i finansijska sredstva za liječenje.

Žene čine preko 50 % populacije u svijetu i njihove menstrualne i zdravstvene potrebe su velike i koštaju. S obzirom na to da je riječ i o biološkoj prirodnoj funkciji tijela, žene nemaju izbor hoće li koristiti menstrualne potrepštine. U prosjeku izdvajaju od 10 do 15 KM samo za higijenske uloške ili druga sredstva i još toliko ili više za lijekove i kontracepciju (prema izjavama ispitanica ovog istraživanja). Pored toga, menstruacija je društveno stigmatizirana kao nešto o čemu se javno ne govori, što stvara nelagode, pa i strahove ovisno o tome koliko su ljudi sujevjerni, pa žene uglavnom skrivaju da imaju menstruaciju da ne bi bile optužene da su neuravnotežene, histerične i previše emocionalne.

Istraživanja u svijetu (Budhathoki i suradnici 2018) pokazuju da je za reproduktivno zdravlje žene od presudne važnosti osigurati pristup higijenskim potrepštinama, privatne, čiste prostore s vodom, sapunom i adekvatnim mjestom za odlaganje korištenih potrepština. Neadekvatna menstrualna

higijena može dovesti do ozbiljnih zdravstvenih komplikacija koje uključuju infekcije reproduktivnog i mokraćnog sustava, anemija, komplikacije pri porodu, pa čak i neplodnost (Maniar, Mehta, 2017)². Prema istraživanju Svjetske banke (2022)³, najmanje 500 miliona žena i djevojčica globalno nema adekvatne uvjete za održavanje higijene tokom menstruacije. Dublji sociokulturni i ekonomski korijeni problema higijene menstrualnog ciklusa proizlaze iz stigme i srama zbog kojih su žene često isključene iz obrazovnog i radnog okruženja. Istraživanje provedeno u Hrvatskoj pokazuje da 36.4 % žena kupuje jeftinije proizvode, a 10 % nema dovoljno sredstva da ih uopće priušti (Močibob, 2020,9).

U Bosni i Hercegovini (BiH) tek odnedavno se počinje javno govoriti o menstruaciji i dostupnosti higijenskih potrepština u školama i na univerzitetima. Do sada nije provedeno opsežno istraživanje o menstrualnom siromaštvu tako da ne postoje podaci na temelju kojih bi se mogle kreirati mjere i politike u državnim institucijama. Menstrualno siromaštvo uključuje finansijske, sociokulturne i političke prepreke s kojima se većina žena susreće u androcentričnoj kulturi u kojoj je žensko tijelo još uvijek drugost i nepoznanica zbog čega žene osjećaju nelagodu i strahove da javno i otvoreno govore o tome. Recentno istraživanje na manjem uzorku studentica i mladih žena do 30 godina pokazalo je da je menstruacija i dalje tabu i da se o tome, uglavnom, ne govori javno jer to izaziva nelagodu, te da menstrualno siromaštvo doprinosi feminizaciji siromaštva (Muminović i Spahić-Šiljak, 2023)⁴. Izvještaj Sarajevskog otvorenog centra o menstrualnom siromaštvu u Općini Stari Grad Sarajevo pokazuje da većina učenica osnovnih škola ove općine želi besplatne higijenske potrepštine u školi (2022).⁵ Menstrualno siromaštvo kao društveni fenomen može biti posljedica nepovoljnijeg

1 Bobel, Chris et al. 2020. *The Palgrave Handbook of Critical Menstruation Studies*. Palgrave Macmillan.

2 Maniar, Avani, Mehta, Shivani. 2017. Menstrual Hygiene Practices: Myths and Taboo. *International Journal of Research in Social Sciences*. Vol. 7, Issue 12, 93-101.

3 World Bank. 2022, Menstrual Hygiene Management Enables Women and Girls to Reach Their Full Potential, <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2018/05/25/menstrual-hygiene-management> (Pristupljeno: 14.12.2023.)

4 Omer Muminović i Zilka Spahić-Šiljak. 2022. "Menstrualno siromaštvo: refleksije globalnog siromaštva u lokalnom kontekstu Bosne i Hercegovine" u Kovačević, J. i Spahić-Šiljak, Z. (ur.) *Rod i globalizacija na Balkanu*. Sarajevo: Centar za interdisciplinarnе studije Univerziteta u Sarajevu.

5 Sarajevski otvoreni centar. 2022. Menstrualno siromaštvo i upravljanje menstrualnom higijenom: analiza stanja u Općini Stari Grad Sarajevo. Online publikacija <https://civilnodrustvo.ba/menstrualno-siromastvo-i-upravljanje-menstrualnom-higijenom/>. Pristupljeno 17.12.2023.

položaja žena na tržištu rada i finansijskih poteškoća s kojima se žene posljedično susreću. U BiH, položaj žena na tržištu rada je nepovoljniji u odnosu na muškarce, a što je vidljivo i iz tematskog biltena "Žene i muškarci u BiH" (2022)⁶. Na osnovu podataka iz Ankete o radnoj snazi iz 2020. godine utvrđeno je da u BiH postoji izražen rodni jaz u zaposlenosti stanovništva. Naime, stopa zaposlenosti žena u dobnoj skupini od 20 do 64 godine starosti iznosi 40 %, dok je za muškarce iste starosne dobi stopa zaposlenosti 65 %, što ukazuje na rodni jaz u zaposlenosti od čak 25 procentnih poena. U populaciji starosne dobi od 24 do 49 godina, na tržištu rada značajno je veći broj neaktivnih žena (23,4 %) u odnosu na broj neaktivnih muškaraca (12,8 %). Rodni jaz od 10,6 % pokazuje da je veći broj žena na tržištu rada koje tokom četiri sedmice nisu preduzimale nikakve radnje s ciljem traženja posla, kao i da nisu spremne početi raditi u naredne dvije sedmice ako bi im posao bio ponuđen. Nadalje, evidentan je rodni jaz u registriranim nezaposlenima od 17 procentnih poena. Podaci Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine pokazuju da je u novembru 2023. godine udio ženske populacije u ukupnom broju registriranih nezaposlenih iznosio 58,5 % ili u apsolutnom iznosu 201 579 žena u odnosu na 143 087 muškaraca (41,5 %). Rodni jaz u plaćama na štetu žena, također, prisutan je na tržištu rada, a posebno je naglašen u pojedinim industrijama kao što su finansijske djelatnosti i djelatnosti osiguranja, u zdravstvenoj i socijalnoj zaštiti, te prerađivačkoj industriji, u kojima žene zarađuju manje od muškaraca. Uzimajući u obzir navedene podatke o položaju žena na tržištu rada kao i ekonomsku ovisnost žena, jasno je da dodatni obavezni mjesečni troškovi ženama stvaraju dodatne ekonomske poteškoće a onda i zdravstvene, jer neadekvatna menstrualna briga rezultira infekcijama i pogoršanjem općeg stanja zdravlja žene.

Menstrualno i reproduktivno zdravlje je ignorirano zbog tabua, nedovoljne informiranosti, ali i nespremnosti da se ovim pitanjima posveti dužna pažnja.

Kako bismo ustanovili pojavne oblike i implikacije menstrualnog siromaštva u populaciji studentica, provedeno je MENGA (Menstrual and Gender Action) istraživanje u organizaciji TPO Fondacije i Univerzitetskog gender resursnog centra Univerziteta

u Sarajevu uz finansijsku podršku CPCD, i Britanske vlade. Istraživanje je provedeno na osam javnih univerziteta u BiH uključujući Univerzitet u Sarajevu, Univerzitet u Banja Luci, Univerzitet Istočno Sarajevo, Univerzitet u Tuzli, Univerzitet Džemal Bijedić, Sveučilište u Mostaru, Univerzitet u Bihaću i Univerzitet u Zenici.

Ovo istraživanje koncipirano je u četiri poglavlja: 1) Uvod, 2) Sociokulturni aspekti menstruacije: Kodiranje i internaliziranje stigme i srama, 3) Ekonomski aspekti menstrualnog siromaštva i 4) Preporuke za politike.

U uvodnom poglavlju, predstavljen je teorijski i metodološki okvir, dizajn istraživanja i pristup prikupljanju i analizi primarnih podataka. Podaci su prikupljeni kroz kvalitativno istraživanje (polustrukturirani intervjui s 42 studentice i nastavnice) i kvantitativno istraživanje (na uzorku od 699 studentica i 127 nastavnica) na osam javnih univerziteta u BiH. U interpretaciji istraživačkih nalaza primijenjena je triangulacija, kao metoda za usporedbu i kombiniranje interdisciplinarnih teorijskih utemeljenja i podataka prikupljenih različitim tehnikama.

Drugo poglavlje predstavlja sociokulturne aspekte menstruacije fokusirajući se na primarnu i sekundarnu socijalizaciju djece i mladih, kao i internaliziranje srama i stigme koje se najčešće ogleda kroz upotrebu eufemizama, osjećaj srama prilikom kupovine i odlaganja higijenskih potrepština kao i društveni stereotip o neuravnoteženosti žena tokom menstruacije. U ovom poglavlju, fokus analize jesu vjerovanja i sujevjerja o menstruaciji u društvu te nesenzibilnost zdravstvenog osoblja, posebno u slučajevima potencijalnih menstrualnih poremećaja.

Ekonomski aspekti menstrualnog siromaštva predstavljeni su u trećem poglavlju, u okviru kojeg su istražene vrste najčešće korištenih higijenskih proizvoda, uvjeti za menstrualnu higijenu na fakultetima, kao i stavovi ispitanica o mogućnosti uvođenja besplatnih higijenskih potrepština. Posebno važan segment ovog poglavlja predstavlja analizu utjecaja visine prihoda na izloženost menstrualnom siromaštvu.

⁶ Agencija za statistiku BiH (2022). Žene i muškarci u BiH - Tematski bilten. Dostupno na: https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Bilteni/2022/FAM_00_2021_TB_1_BS.pdf (pristupljeno 08. 2. 2024.)

U posljednjem, četvrtom poglavlju prezentirane su preporuke za provođenje direktnih i indirektnih mjera kojima se može prevenirati menstrualno siromaštvo, normalizirati razgovor o menstruaciji i reproduktivnom zdravlju, smanjiti menstrualna

stigma i sram, poboljšati pristup zdravstvenoj zaštiti, promovirati rodna ravnopravnost kao i doprinijeti osnaživanju djevojčica, djevojaka i žena da preuzmu kontrolu nad vlastitim zdravljem i dobrobiti.

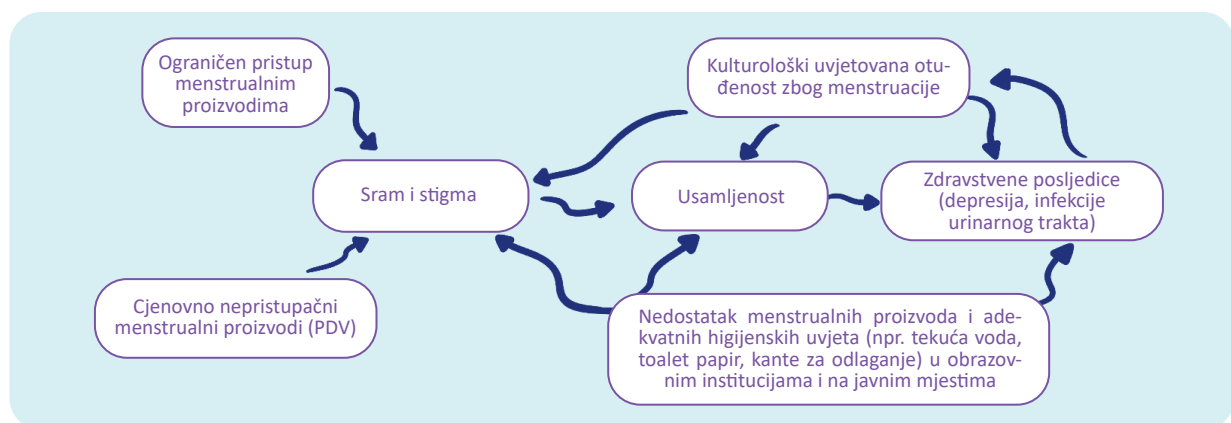
1.1. Teorijski i metodološki okvir, metode i ciljevi istraživanja

Ovo istraživanje temelji se na feminističkim teorijskim uvidima o društvenom kodiranju menstruacije u kojem se menstruacija tabuizira kao drugost o kojoj se glasno ne govori, a kada se to i čini onda se najčešće koriste eufemizmi (Bobel, 2010, 29).⁷ Julia Kristeva dodaje da "Stoga nije nedostatak čistoće ili zdravlja taj koji uzrokuje abjekciju, odnosno, odbačenost, već ono što narušava identitet, sustav, poredak. Ono što ne poštuje granice, položaje, pravila" (1982, 4).⁸ Pravila i granice su jasno postavljene za tijela i načine na koje se o njima može i smije govoriti u javnom prostoru, a da se ne narušava nametnuti red i kako Iris Marion Young u svom eseju "Menstrualne meditacije" kaže:

"... od naše najranije svjesnosti menstruacije do dana kada prestane, svjesne smo imperativa da sakrijemo naš menstrualni proces. Slijedimo mnoštvo praktičnih pravila. Ne raspravljajte o svojoj menstruaciji... ne ostavljajte mrlje krvi na podu, ručnicima, plahtama ili stolicama. Pazite da vaš krvavi protok nije vidljivo procurio kroz vašu odjeću, i ne dopustite da se vidi oblik higijenskog

uloška. Menstruacija je prljava, odvratna i sramota te se zbog toga mora kriti" (2005, 106-107).⁹

Iako se danas menstruacija sve više posmatra kao biološki prirodni fenomen i dalje se od žena očekuje da je skrivaju, jer društveno kodiranje menstruacije određuje da je žena skriva iz straha da bude označena kao neuravnotežena i manje racionalna. Iako mnoge žene osjećaju velike bolove prije ili tokom menstruacije nastoje to skrivati jer neraspoloženje i bol mogu biti protumačeni kao njihov psihološki i racionalni nedostatak. Zbog toga se menstruacija nastoji učiniti nevidljivom, a menstrualno tijelo se regulira kako Chris Bobel objašnjava, "putem kontracepcije koja zaustavlja ciklus, odnosno, suzbijanjem menstruacije" (2010, 27)¹⁰. Fukoovski kazano, tijelo se razumijeva kao platno na kojem su upisuju kulturni kodovi i norme (1990)¹¹, pa se prihvaćaju samo ona tijela koja prate nametnute standarde mladosti, ljepote, određenih proporcija, boje. Stoga, tijelo koje menstruira ne ulazi u nametnuti standard te ga treba sakriti da ne naruši upisane kodove.

Prikaz 1.1. Sva lica menstrualnog siromaštva

Izvor: Michel, Mettler, Schönenberger i Gunz (2022).

7 Bobel, Chris. 2010. *New Blood: Third-Wave Feminism and the Politics of Menstruation*. New Brunswick, New Jersey, and London: Rutgers University Press.

8 Kristeva, Julia. 1982. *Powers of Horror: An Essay on Abjection*. 1980. Trans. Roudiez, Leon S. New York: Columbia University Press.

9 Young, Iris Marion. 2005. *On Female Body Experience*. New York: Oxford University Press.

10 Bobel, Chris. 2010. *New blood : Third-wave Feminism and the Politics of Menstruation*. Rutgers University Press.

11 Michel Foucault, 1990. *Discipline and Punish: The Birth of a Prison*, 2nd ed., trans. Alan Sheridan. New York: Vintage Books.

Djevojčice od najranije dobi nauče da skrivaju menstruaciju i da je doživljavaju više kao problem s kojim se treba nositi, o kojem se ne govori, koji se medikalizira i prema kojem se nauče odnositi uglavnom kao konzumeristice (Bobel, 2010, 27). Umjesto toga, menstruacija se treba posmatrati i obilježiti kao važna prekretnica u biološkom sazrijevanju tijela koju treba slaviti i poslati poruku djevojčicama da su zbog menstruacije prije svega zdrave, a onda kreativne, prokreativne, moćne, te da zbog toga trebaju biti ponosne. Da bi se to dogodilo važno je djelovati u pravcu društvenog dekodiranja menstruacije tako što menstruacija neće biti predstavljena kao odvratno, neugodno i uznemirujuće stanje koje treba skrivati.

Obrazovanje o menstrualnom i reproduktivnom zdravlju potrebno je uvesti u škole i to ne samo kao ad hoc predavanja u razredima u kojima djevojčice ne osjećaju dovoljno slobode da pitaju sve što ih zanima.

Istraživanja u svijetu pokazala su pozitivne korelacije između percepcije o menstruaciji i poznavanja menstrualnih proizvoda. Što su djevojčice imale više znanja o samom procesu i menstrualnim proizvodima to su imale manje predrasuda o menstruaciji (Moon et al. 2020)¹².

Sukladno navedenoj teorijskoj osnovi, cilj ovog istraživanja jeste ustanoviti percepcije i stavove studentica i nastavnica na univerzitetima u BiH o menstruaciji, dostupnosti higijenskih uvjeta i menstrualnih potrepština na univerzitetima, finansijskim sredstvima koja žene izdvajaju za njih, stigme, potencijalnu izloženost situacijama koje impliciraju menstrualno siromaštvo, tabue i menstrualna sujevjerja s kojima se susreću te stavove o smanjenju i ukidanju poreza na ove proizvode. Na temelju stavova ispitanica kreirali će se prijedlozi za unaprijeđenje poreskih mjera i orodnjavanja budžeta obrazovnih institucija kako bi se menstrualne potrepštine učinile dostupnijim, smanjili lični troškovi, unaprijedilo zdravlje adekvatnom i pravovremenom brigom ali i detabuizirala menstruacija.

1.2. Istraživačka pitanja

Ovaj istraživački rad pokušao je odgovoriti na sljedeća istraživačka pitanja:

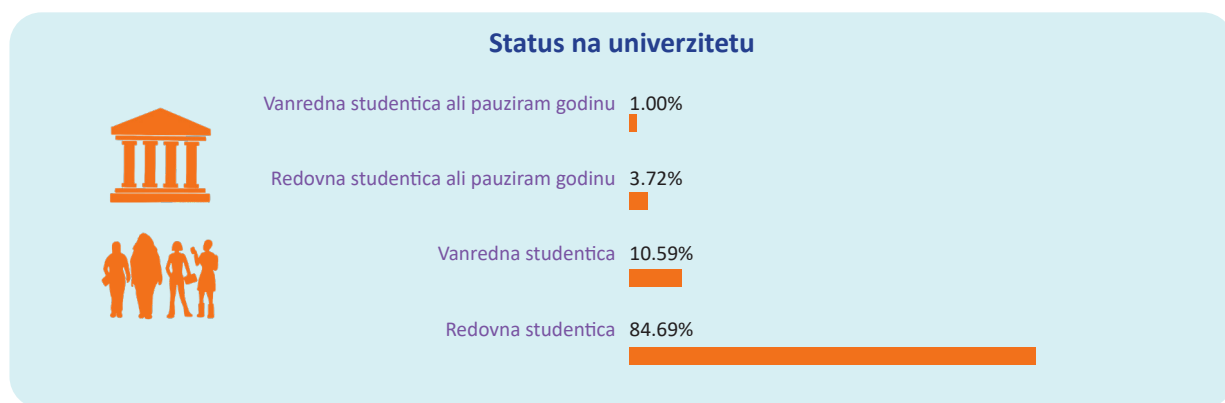
- Na koji način studentice i nastavnice razumijevaju i žive društveno kodiranje menstruacije u bosanskohercegovačkom društvu (npr. stigma, sram, nelagoda)?
- Da li se o menstruaciji i reproduktivnom zdravlju govori u školi i na univerzitetima?
- Da li izbjegavaju određene aktivnosti tokom menstruacije i posjete vjerskim obredima i objektima?
- Koliko su ljekari i medicinsko osoblje senzibilni i imaju razumijevanja za popratne bolne simptome menstruacije?
- Da li imaju uvjete za menstrualnu higijenu na univerzitetima?
- Koje menstrualne potrepštine koriste i zbog čega?
- Da li smatraju da menstrualne potrepštine trebaju biti besplatne?
- U kojoj mjeri su visina prihoda domaćinstva i lični prihodi studentica i nastavnica povezani s izloženošću menstrualnom siromaštvu?
- Je li poznavanje širokog spektra menstrualnih proizvoda povezano s manje predrasuda i sujevjerja o menstruaciji?

12 Moon, G., Kim, I., Kim, H. *et al.* How can we improve knowledge and perceptions of menstruation? A mixed-methods research study. *BMC Women's Health* 20, 214 (2020). <https://doi.org/10.1186/s12905-020-01007-4>

Metode: Ovo istraživanje implementira kombinirani simultani istraživački dizajn, u kojem su korištene kvantitativne i kvalitativne metode tj. online anketa i polustrukturirani intervjui. Online anketa uključila je studentice i nastavnice sa osam državnih univerziteta u BiH.

Uzorak: Anketiranje je realizirano na uzorku od 699 studentica i 127 nastavnica, kako je prezentirano u tabeli 1. Najveći broj studentica koje su se odazvale na anketu dolazi s Univerziteta u Sarajevu

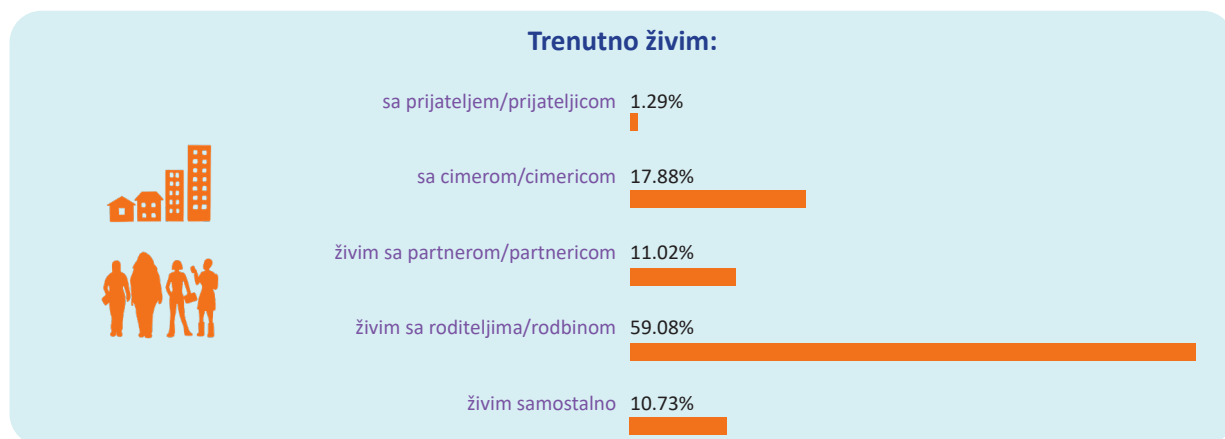
(53,36 % od ukupnog uzorka) i Univerziteta u Tuzli (14,74 %). Najveći procenat studentica ima status redovne studentice (84,69 %), te najčešće ne žive samostalno već sa roditeljima i porodicom (59,08 %) ili žive sa cimericom ili cimerom (17,88 %). Njih 77,25 % studira na prvom ciklusu studija, 20,74 % su na drugom a 2 % na trećem ciklusu studija. U najvećem broju slučajeva, studentice nisu zaposlene (63,23 %), povremeno ih je zaposleno 15,59 % dok je zaposleno kod poslodavca 11,16 % studentica.

Prikaz 1.2. Struktura uzorka studentica po statusu na univerzitetu

Samozaposleno je svega 14 studentica ili 2 % od ukupnog broja anketiranih. Preko 70 % studentica se izjasnilo religioznima, dok se nereligioznima smatra 15,45 %. Najveći broj religioznih studentica se identifikira s islamskom (69,75 %), potom s

pravoslavnom (10,44 %) i katoličkom religijom (6,44 %). Gotovo polovina ispitanica (48,64 %) živi u domaćinstvima koja imaju prosječan mjesečni prihod između 1000 KM i 2000 KM, a preko 70 % ispitanica ima lični mjesečni prihod koji je manji od 500 KM.

Prikaz 1.3. Struktura uzorka studentica po domaćinstvu

Kada je u pitanju broj članova domaćinstva u kojem žive ispitanice, njih 60 % živi u domaćinstvima koja imaju tri (23,32 %) ili četiri člana porodice (37,05 %).

U uzorku nastavnica, najveći broj njih koji se odazvao pozivu na anketiranje, također, dolaze

s Univerziteta u Sarajevu (41,73 %), Univerziteta u Zenici (18,11 %), te Univerziteta u Banja Luci (17,32 %). Od ukupno 127 nastavnica, najzastupljenije su docentice (22,83 %) i vanredne profesorice (22,83 %), potom asistentice (19,69 %), više asistentice (18,11 %) i redovne profesorice (15,75 %).

Prikaz 1.4. Struktura uzorka nastavnica prema nastavnom zvanju

Nastavnice se većinom smatraju religioznima (60,63 %), nereligioznih je 28,35 % dok 11 % nije sigurno u vlastitu religioznost. Slično kao i kod uzorka studentica, od ukupnog broja religioznih

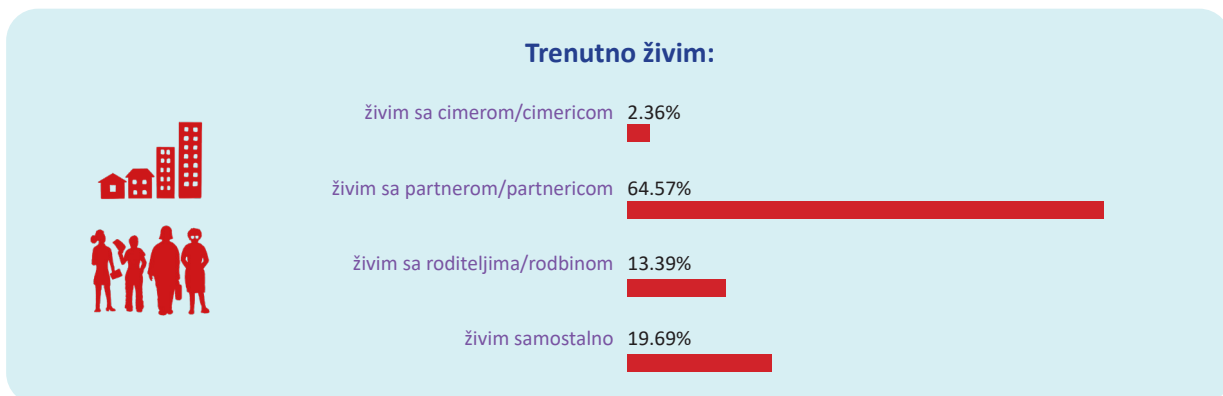
nastavnica najviše ih se identificira s islamskom (53,54 %), pravoslavnom (12,60 %) i katoličkom religijom (3,94 %).

Tabela 1.1. Uzorak studentica i nastavnica u anketi prema univerzitetima

	Studentice	Postotak	Nastavnice	Postotak
Univerzitet u Sarajevu	373	53,36 %	53	41,73 %
Univerzitet u Banja Luci	61	8,73 %	22	17,32 %
Univerzitet "Džemal Bijedić" u Mostaru	51	7,30 %	5	3,94 %
Sveučilište u Mostaru	28	4,01 %	2	1,57 %
Univerzitet u Bihaću	25	3,58 %	8	6,30 %
Univerzitet u Tuzli	103	14,74 %	11	8,66 %
Univerzitet u Istočnom Sarajevu	15	2,15 %	3	2,36 %
Univerzitet u Zenici	43	6,15 %	23	18,11 %
Ukupno	699		127	

Nastavnice većinom žive u domaćinstvima koja ostvaruju prosječni mjesečni prihod preko 2500 KM (njih 65,35 %), a preko 60 % ispitanica ima lične prihode koji su veći od 2000 KM, pri čemu je najveći broj nastavnica koje ostvaruju lični prihod preko 2500 KM (41%). Najveći broj nastavnica su navele

da su udate (62,20 %) i da žive u četveročlanom (29,92 %), zatim, tročlanom (26,77 %) i dvočlanom domaćinstvu (24,41 %). Od ukupnog broja nastavnica koje su uzele učešće u ovom istraživanju 57,48 % ima djecu.

Prikaz 1.5. Struktura uzorka nastavnica prema domaćinstvu

U kvalitativnoj fazi istraživanja koristeći polustrukturirane intervjuje, intervjuirano je ukupno 42 ispitanice, i to 22 nastavnice i 20 studentica s javnih univerziteta u BiH (tabela 2). U intervjuima su učestvovala redovne studentice i nastavnice s ovih

univerziteta u zvanjima asistentice, više asistentice, docentice, vanredne profesorice i redovne profesorice. Sagovornice su različite starosne dobi, i dolaze s različitih fakulteta.

Tabela 1.2. Uzorak studentica i nastavnica u polustrukturiranim intervjuima

	Studentice	Asistentice	Više asistentice	Docentice	Vanredne profesorice	Redovne profesorice
Univerzitet u Sarajevu	3	-	-	-	3	1
Univerzitet u Banja Luci	3	-	-	2	1	-
Univerzitet "Džemal Bijedić" u Mostaru	2	-	1	-	1	-
Sveučilište u Mostaru	3	1	-	1	-	1
Univerzitet u Bihaću	2	1	1	-	-	-
Univerzitet u Tuzli	3	1	-	-	2	-
Univerzitet u Istočnom Sarajevu	2	-	-	1	1	-
Univerzitet u Zenici	2	1	-	1	1	-
Ukupno	20	4	2	5	9	2

Na podacima iz anketnih upitnika provedena je deskriptivna statistička analiza, neparametarsko testiranje i ordinalna regresija. Urađena je tematska analiza transkribovanih intervjuja, a potom i triangulacija kvalitativnih nalaza i rezultata statističkih analiza, kako bi se ustanovila eventualna konvergencija ili divergencija stavova ispitanica o menstruaciji.

Etički standardi - Univerziteti koji sudjeluju u mreži UNIGEM projekta dali su odobrenje za provedbu ovog istraživanja, a svaka ispitanica potpisala je formu suglasnosti o anonimnosti i valjanom čuvanju podataka u audio i pisanoj formi. Svi podaci su kodirani i anonimizirani i kao takvi korišteni u kvalitativnoj i kvantitativnoj analizi. Rezultati istraživanja će biti distribuirani na svim partnerskim univerzitetima, a pored toga bit će poduzete mjere zagovaranja s ciljem promjena politika i poreskih olakšica za menstrualne proizvode.

Ograničenja - Jedno od ograničenja ovog istraživanja jeste slab odziv s pojedinih univerziteta, što je uzrokovalo neizbalansiranost uzorka, a posljedično ograničava mogućnost generalizacije zaključaka za ove univerzitete. Sukladno navedenom, istraživanje je ograničeno na univerzitete u BiH i ne odražava kompletnu sliku problema i potreba s kojima se žene u BiH susreću. U tom smislu, neophodno je provesti istraživanje na općoj populaciji, kako bi se ustanovile stvarne razmjere menstrualnog siromaštva. Naime, počele smo istraživanje o menstrualnom siromaštvu u univerzitetskoj sredini, polazeći od pretpostavke da bi takva sredina trebala imati manje rodni stereotipa i stigme u vezi menstruacije. Također, bi na univerzitetima studentice trebale imati adekvatne uvjete za higijenu te dostupne menstrualne potrepštine. No, je li je to tako, bit će pokazano u rezultatima provedenog istraživanja.

2. SOCIOKULTURNI ASPEKTI MENSTRUACIJE: KODIRANJE I INTERNALIZIRANJE STIGME I SRAMA

Od 1970-ih u sociologiji i drugim disciplinama društvenih i humanističkih znanosti raspravlja se o društvenom kodiranju i konstrukciji rodnih uloga, “odnosno, kako se postaje i biva muško i žensko, te koje su osobine i ponašanja imanentne jednom ili drugom rodu i kako se prenose, uče i usvajaju...” (Spahić-Šiljak, 2019, 31). Primarna i sekundarna socijalizacija su ključne, a ogroman utjecaj imaju i vršnjačka i medijska socijalizacija, posebno nove medijske platforme koje premrežavaju sve sfere života i djece i odraslih. Ono što je primijetila Sandra Lipsitz Bem (1993) je da su kultura i drugi društveni faktori ključni za kreiranje orodnjenih osobnosti (Ibid., 154) koje se reproduciraju uz društveno odobravanje ili stigmatiziranje. Jedna od bioloških osobina ženskog tijela je i menstruacija koja je stoljećima društveno kodirana kao nešto što treba skrivati i čega se treba sramiti. Društveno kodiranje menstruacije kao i drugih karakteristika i odlika ženskog tijela izražavaju se određenim riječima koje su u kulturi utemeljene na rodnim stereotipima.

Riječi kojima se kodira menstruacija su prljavština, nelagoda, sram, strah, slabost, emocionalnost, neuravnoteženost, nervoza i druge.

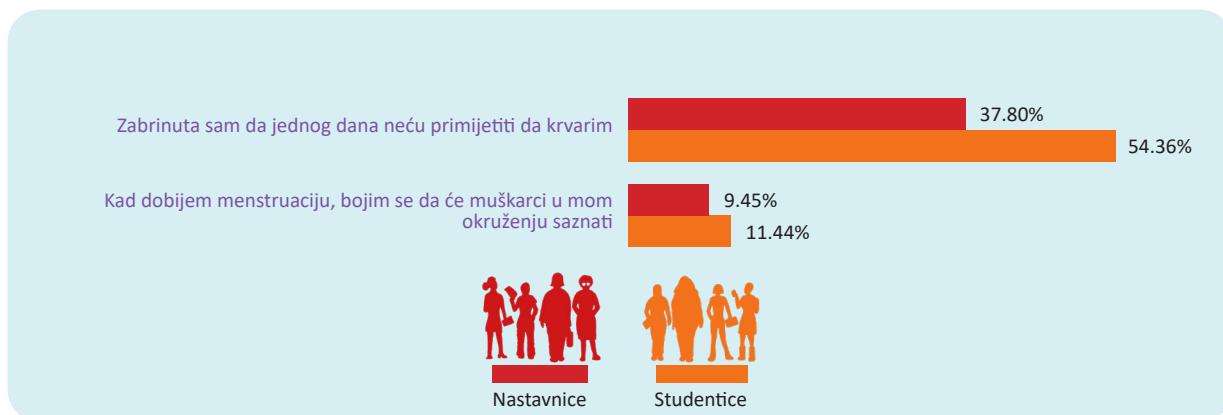
Dakle, feminitet se kodira na temelju fiziološke granice menstruacije koja je nečista i prljava u odnosu na maskulinitet koja je čista (Radulović, 2009, 174).

U ovom poglavlju predstavljamo analizu kvantitativnih i kvalitativnih rezultata istraživanja o utjecaju primarne i sekundarne socijalizacije na shvaćanje i prihvaćanje menstruacije među studenticama i nastavnicama javnih univerziteta te utjecaju vjerovanja, sujevjerja i nesenzibilnosti zdravstvenog sistema.

2.1. Uspostavljanje granica kroz primarnu i sekundarnu socijalizaciju

Više od polovice (57,48 %) nastavnica i studentica (63,81 %) s osam javnih univerziteta u Bosni i Hercegovini navode da se ne osjećaju drugačije kada imaju menstruaciju i da su se brzo navikle na menstruaciju. Međutim, njihova percepcija menstruacije pokazuje da su sram i stigma i dalje prisutni, jer većina nastavnica (52,76 %) navodi da ne vole da ih neko vidi kako odlažu higijenske uloške u smeće. Također, 52,76 % nastavnica ističe da se boje

da će muškarci u njihovom okruženju saznati da imaju menstruaciju, dok ih je 47,44 % zabrinuto da jednog dana neće primijetiti da krvare. Studentice ipak manje brinu hoće li muškarci saznati da imaju menstruaciju (11,44 %), međutim, i dalje veliki procent studentica (54,36 %) ima strah da jednog dana neće primijetiti kako krvare te da će se osramotiti u javnosti. Negativniji stav je izraženiji kod studentica i ciklusa studija.

Prikaz 2.1. Strah od menstruiranja u javnoj sferi

Unatoč promjenama i pokušajima razgradnje stereotipa o menstruaciji i ženskom reproduktivnom zdravlju i dalje većina nastavnica i studentica osjeća sram i nelagodu koji su čvrsto kodirani u rodnjenu osobnost žene. Razlog za to je, kako navodi Iris Marion Young, društveni imperativ o sakrivanju menstruacije od najranije dobi, jer se ona smatra prljavom i sramotnom (2005, 106-107). S obzirom na to da žene vrlo rano nauče da je menstruacija nešto sramotno što treba skrivati i zbog čega trebaju osjećati nelagodu i sram, ako slučajno procure na odjeću, ne čudi da se i kasnije kada racionaliziraju tabue teško oslobađaju utisnutih kodova društveno prihvatljivog i neprihvatljivog.

Prije svega, iz porodične socijalizacije nose određene konstrukte o menstruaciji, kako se ponašati, kako je imenovati, pred kim je prihvatljivo otvoreno govoriti, a pred kim treba pronalaziti izgovore i skrivati je kao nešto što je neugodnost i prljavština. Majke u najvećoj mjeri pripremaju djevojčice za menstruaciju i to ne samo u momentu kada se menstruacija pojavi, već mnogo prije toga kroz posredne poruke koje djevojčice slušaju o ženskom tijelu, seksualnosti te onome što je društveno prihvatljivo. Međutim,

intervjuirane nastavnice su potvrdile da nisu uvijek s majkama otvoreno razgovarale i pripremale se za taj dan kad dobiju prvu menstruaciju.

Različita su iskustva u vezi s prvim informacijama koje su dobile u porodici. Starije generacije su manje razgovarale s majkama i nisu dobile punu informaciju o menstruaciji i promjenama koje se događaju u ženskom tijelu. Majke su davale upute kako koristiti higijenske uloške i prenosile na svoje kćeri društvene kodove srama, zbog čega one imaju najveći strah da menstruacija ne procure i da to neko ne vidi. Ispitanice su, uglavnom, razgovarale s drugaricama ili su čitale o tome, a ponekad i slušale tematska predavanja u školi. Jedna od sagovornica istaknula je da:

...koliko se sjećam, zaista, nisam s majkom razgovarala o tome. Možda, sam nekad kao nešto naučila, ali da sam imala uopće razgovor šta je to, u suštini nešto što je u svrhu reprodukcije, da je to prirodno stanje žene, da se to događa, da nije strašno, da to nije prljavo, ne bih mogla kazati. Mislim, da sam nekako samostalno više učila o tome.. (T22_UNZE_NO).

Druga sagovornica je komentirala:

Pa, i objasnila, i šta znam, prvi put mi pokazala kako da stavim uložak i šta treba da vodim računa, jer ipak idem ja u školu, i sad ona meni govori: "Moraš da paziš, može se desiti da ti prođe na pantole", da ovo, da ono. U tom trenutku moraš baš da se suzdržavaš te dane i da paziš i vodiš računa, šta znam, da u tom trenutku previše i ne naprežem se, ne dižem previše teško, da, ono, te neke stvari. (T10_UNTZ_NO)

Tabuiziranje menstruacije tj. odsustvo razgovora o menstruaciji čak i s najbližim članicama porodice jedna od intervjuiranih nastavnica obrazložila je na sljedeći način:

Nekako je to bilo nešto što je meni bilo šokantno, uvelo me u svijet odraslih i ja sam jako patila kad sam dobila menstruaciju, nekako sam osjećala da je to nešto što ne mogu da kontrolišem i onako post festum dok sam razmišljala znam, da me niko nije, pa ni ženski članovi porodice me nisu pripremili na to, iako ja imam starije sestre i znala sam da one imaju "to nešto". (T14_UNBL_NO)

Zanimljivo je da zbog prešućivanja i ignoriranja menstruacije kao važne teme ženskog reproduktivnog zdravlja,

djevojčice osjećaju da se trebaju skrivati i da to nije nešto o čemu treba javno govoriti, posebno ne pred ocem i muškim članovima porodice.

Društveni kod nalaže da u prihvatljivom patrijarhalnom poretku određene aspekte ženskog tijela treba skrivati, „ono što narušava identitet, sustav, poredak. Ono što ne poštuje granice, položaje, pravila“ (Kristeva, 1982, 4). Granice i pravila za žensko tijelo su drugačije postavljene u odnosu na muško tijelo, pa svaki iskorak narušavanja tih granica stvara nelagodu, jer se o tome otvoreno ne razgovara. Sljedeći narativi ilustriraju potrebu sagovornica za skrivanjem menstruacije:

Mislim, ne baš u početnim godinama, ali sigurno u početnim mjesecima, skrivala sam nekako i po kući. I ako su moji znali da sam dobila menstruaciju, protrčim ako trebam baciti negdje nešto. Samo da se ne skuži da ja imam menstruaciju. (T29_SUM_S)

Otprilike, bilo me nekako sram otvoriti uložak na javnom mjestu, pa čak i u kući, ukoliko je tu tata i brat. (T18_UNBL_S)

...potičem iz takve jedne patrijarhalne porodice gdje je to sramota, znači ja sam djevojčica, bila je moja sestra djevojčica i kad imamo tako menstruaciju, imamo bolove, to je sramota nemoj da niko sazna, pred ocem reći, to je sramota. (T8_UNTZ_NO)

... Ali nikad da sam ja njemu (ocu op. aut.) rekla: "E, možeš, molim te, otići i kupiti". Ne, ja dok sam bila manja dok nisam vozila i sve, prije ću doći, mama, recimo, nije kući, nema uložaka i to, ja bih prije sjela na biciklo i vozila se tri kilometra do supermarketa da kupim to, nego što bih rekla tati: "E, tata, aj, sjedi u auto i idi kupi mi uložak". (T19_UNBL_S)

Mlađe generacije, ipak pokazuju tendenciju progressa, jer većina nema toliku nelagodu govoriti o menstruaciji pred muškarcima u porodici, pa i tražiti od njih da kupe higijenske potrepštine, iako i dalje većina radije ne govori o tome pred ocem i starijim muškarcima.

...često mi je tata kupovao, ili ako ja nisam u gradu ili slično, nazovem ga i kažem mu, de samo mi svrati kupi jer mi treba. On se zna zezati na tu temu, kaže čitav život će raditi samo za uloške zato što smo nas tri kćerke. (smijeh). (T30_SUM_S)

Ispitanice uglavnom imaju pozitivna iskustva s edukacijom o menstruaciji u osnovnoj školi koja je ipak bila reducirana na dobrovoljna predavanja pojedinih nastavnica koje su im pružile informacije o menstrualnom ciklusu, pravilnoj higijeni i upotrebi higijenskih proizvoda.

Iako u bosanskohercegovačkom obrazovnom sistemu nije sistemski riješena edukacija o reproduktivnom zdravlju, pojedine nastavnice to nadoknađuju časovima koje posvete ovim temama i/ili prihvate ponude nevladinih organizacija da gostuju školama s predavanjima na ove teme.

Ipak, naglašavaju da osim osnovnih informacija nisu imale priliku produbiti znanja o tome i razgrađivati stereotipe i tabue o ovoj temi, osim ako se nisu individualno prijavljivale na neformalne edukacije u nevladinim organizacijama, što dobro ilustrira sljedeći narativ iz intervjua:

U osnovnoj školi sjećam se, da smo djevojčice prije prve menstruacije, imale jedno predavanje na temu menstrualnog ciklusa. Djevojke, zaista, se ne mogu sjetiti iz koje organizacije, ali uglavnom su donijele uloške i higijenske potrepštine i objasnile kako zapravo funkcioniše. Poslije toga, nažalost, nisam imala priliku slušati o menstrualnim ciklusima ni na fakultetima ni u srednjoj školi. Između sebe, s kolegicama i učenicima srednje škole jesmo. (T7_UNSA_S)

Neki nastavnici su pokazali senzibilitet prema temi, dok drugi nisu pridavali dovoljno pažnje. Različiti pristupi ukazuju na nedostatak standardizirane i sveobuhvatne edukacije o menstruaciji. Pojedine razrednice bile su dovoljno senzibilizirane za temu i mimo redovnog programa pružale dodatnu podršku djevojčicama, stvarajući siguran prostor za razgovor o menstruaciji, što svjedoči o važnosti podrške i razumijevanja u školi. Intervjuirane sagovornice istaknule su sljedeće:

Da, srećom ja sam, vraćam se u osnovnu školu, evo, imala sam dobru nastavnicu biologije koja nam je govorila: „Djeco, kupajte se dok imate menstruaciju, nećete dobiti nikakve odljeve i slično“. (T7_UNSA_S)

...bila sam, možda, na početku viših razreda, imali smo cjelodnevno predavanje o menstruaciji, o ulošcima, drugim varijantama, nekih pomagala, pilulama, tabletama protiv bolova. Iako je bilo davno, dobro se sjećam tog predavanja. Također, moja razrednica je znala da odvoji, npr. kad je čas bio odjeljske zajednice samo nas djevojke, a dečke pošalje van da igraju lopte, a mi smo djevojke s njom razgovarale o menstruaciji...Što se tiče srednje škole stvarno se ne sjećam da smo radili išta na tu temu. A ni na fakultetu. (T6_UNSA_S)

S jedne strane očekuje se da se kroz obrazovanje eliminiraju stereotipi i dekonstruiraju tabui u vezi s menstruacijom, a s druge strane dječacima se ne daje prilika da nešto nauče o tome kako bi mogli bez nelagoda razgovarati sa svojim sestrama i budućim partnericama. Tokom intervjua, jedna od studentica je obrazložila:

Školski sistem nametnuo je da dječaci tj. muški pol ne treba da zna ništa o tome i da je to jedan veliki tabu i da mi djevojčice i nas je i ta nastavnica biologije, na tom času nam je rekla, kad hoćemo, kad nemamo uložak, na primjer, ili tampon, da

moramo da krišom, da kažem da razmjenjujemo te uloške i da niko ne bi trebalo to da vidi i da je to naša lična stvar i ne treba niko da zna da mi imamo menstruaciju. (T19_UNBL_S)

Ovo je samo još jedan pokazatelj da nastavnice, također, mogu utvrđivati društveno kodirano ponašanje čak i onda kada nastoje obrazovati djevojčice o menstruaciji, šaljući im poruke o tome da menstruaciju treba skrivati. Pored toga, ispitanice ukazuju na to da nastavnici, često stvaraju tabue i stereotipe oko menstruacije. Neki nastavnici pokazuju rigidnost u vezi s menstrualnim temama, čak i evidentirajući dane menstruacije djevojčica, što je vid društvenog nadziranja i kontrole koja se uspostavlja i na ovaj način kroz obrazovanje. Potvrdu za takvu vrstu nadzora dobili smo tokom intervjua, a sljedeći narativ ilustrira takve prakse:

U srednjoj školi imala sam razrednog starješinu, bio je muško koji je između ostalog i predavao fizičko vaspitanje i bio je jako rigidan kad su te stvari

u pitanju, čak je zapisivao djevojkama kada im je menstruacija i bukvalno je brojao u slučaju da neka djevojka kaže da ne može da radi jer ima menstruaciju da radi fizičko, on bi otišao i pogledao u svoj kalendar i pogledao i rekao: "Ti nemaš menstruaciju, ti imaš menstruaciju, šta foliraš i tako dalje". To mi je ostalo u sjećanju da je čovjek, zaista, pozvao djevojke nakon prvog časa fizičkog i rekao: "Hajd', svi pogledajte u svoje kalendare i recite mi, kad koja ima menstruaciju. (T19_UNBL_S)

Ispitanice naglašavaju da je edukacija o menstruaciji često bila ograničena na određene faze školovanja, s naglaskom na osnovnu školu. Nedostatak nastave na višim razinama obrazovanja sugerira potrebu za kontinuiranim praćenjem teme tokom cijelog obrazovnog puta. U cjelini, postoji potreba za unaprijeđenjem edukacije o menstruaciji kroz sve nivoe školovanja, kako bi se pružila kontinuirana podrška i informacije djevojčicama i ženama.

2.2. Internaliziranje srama i stigme

Ono što se kodira u orodnjenu osobnost žene kroz primarnu i sekundarnu socijalizaciju nastavlja živjeti kroz internalizirani sram i stigmju, pa žene i ne primjećuju do koje mjere je menstruacija i dalje tabu tema o kojoj se šapuće ili se kroz eufemizme ublažava nelagoda koju žene osjećaju. Sram i stigma se reflektiraju u različitim stereotipima o menstruaciji. Jedan od stereotipa je i da je žena prljava u menstruaciji i da menstruacija smrdi, zbog čega žene osjećaju sram, što ilustrira i sljedeći narativ:

Postojala je ta neka priča da žene kao kada dobiju, da one smrde i onda ja sve kad bih izašla vani, ja bih uvijek mislila da ja smrdim, jedino ako se okupam, stavim parfem, meni je to uvijek kao nešto bilo: smrdim, smrdim, smrdim... (T33_UNMO_S)

2.2.1. Eufemizmi naši svagdašnji

Kao retoričko sredstvo, eufemizmi imaju moć da tabue i osjetljive teme učine prihvatljivijim, da ublaže nelagode i neutraliziraju strah koji takve teme ili pojave izazivaju kod ljudi. Menstruacija je jedan takav tabu zbog čega su često korišteni i koriste se još uvijek eufemizmi kako bi se prikrilo

sram, nelagoda, a nekada i strah. Koliko god, s jedne strane eufemizmi prikrivaju nelagode i strahove, toliko s druge strane otkrivaju društveno kodiranu stvarnost u kojoj su žensko tijelo, seksualnost i reproduktivno zdravlje i dalje samo stvar intime pojedinke, a ne i važno društveno, zdravstveno i ekonomsko pitanje.

Koristeći podatke iz anketnog upitnika, ordinalnom regresijom smo analizirale da li postoji veza između frekventnijeg korištenja eufemizama i intenziteta osjećaja srama. Rezultati analize pokazali su da ta veza, zaista, postoji, kako u slučaju studentica, tako i u slučaju nastavnica.

Naime, što se studentice više srame zbog menstruacije, to su sklonije koristiti menstrualne eufemizme (njih čak 38,34 % u ukupnom uzorku).

Sličan rezultat ustanovile smo i kod uzorka nastavnica, što dalje implicira da su nastavnice koje u većoj mjeri osjećaju sram zbog menstruacije sklonije koristiti menstrualne eufemizme (njih 33,07 %). U tabeli 2.1. prikazani su najčešće korišteni menstrualni eufemizmi koje su navele učesnice u ovom istraživanju:

Tabela 2.1. Najčešće korišteni menstrualni eufemizmi

Dobila sam	Cica maca
Tetka iz Crvenke	Došla mi je tetka iz Švedske
Imam	Imam ono svoje
U onim danima sam	Oni dani u mjesecu
Ono	Ono stanje
Ženski problemi	U crvenom sam
Žensko čudovište	PMS

Ovaj izraziti oprez u korištenju direktnih termina kao što su menstruacija ili menstrualni ciklus ukazuje na društvene norme koje su poticale stid i nelagodu vezanu uz menstruaciju. S godinama, neke ispitanice postaju otvorenije u vezi s menstruacijom, koristeći direktnije izraze poput "dobila sam ciklus" ili "menstruacija". Međutim, isto tako, primijećeno je da čak i visokoobrazovane žene, u zrelijim godinama, i dalje pokazuju oprez u korištenju direktnih termina, što ukazuje na duboko ukorijenjen društveni stav o nelagodnosti u vezi sa ženskim tijelom. Tokom intervjua je istaknuto sljedeće:

To dok smo bili mlađi smo koristili, dok je prevladavao ovaj osjećaj srama, čak i eto: došla mi tetka, ili tako te neke stvari. Sad kako sam starija, ono konkretno kažem dobila sam i tako dalje, a jesam čula od žena koje su, ne znam, u sada nekakvim zrelijim godinama, pa čak i od kolegica na poslu koje su visokoobrazovane da se i dalje ustručavaju osloviti to pravim imenom. Od muškaraca posebno, kad kaže "Vi žene, kad dobijete 'ono'. I onda ja tad namjerno kažem i to ima ime i prezime, ili kad kažu "oni dani". Ja kažem, dobro recite menstrualni dani u ciklusu. I često ispravljam kolege u ovom akademskom dijelu da sve to ima ime i prezime na

šta oni kažu "ok, ne želimo ulaziti u detalje". Baš nekako imam osjećaj da imaju neku odbojnost prema samom imenovanju toga i razgovoru o tome. (T25_SUM_NO)

Ispitanice su iznijele primjere gdje se patrijarhalna uvjerenja, posebno ona koja potiču iz porodičnog okruženja, ogledaju u upotrebi eufemizama. "Žensko čudovište" je internalizirani eufemizam za menstruaciju koji se prenio na najmlađu generaciju djevojčica. Ovaj izraz saznajemo indirektno preko roditeljke koja govori o zajedničkom eufemizmu koji ona i njena dvanaestogodišnja kćer koriste. Drugi izrazi ukazuju na internalizaciju stida povezanog s menstruacijom, posebno kod žena koje su odrasle u okruženju gdje se ova tema tretira kao tabu:

Ne, dakle, ja to zovem ovako baš kako i treba zvati, osim što nekad znam sa svojom kćeri reći "žensko čudovište". Dakle, mi to tako nazivamo. (T27_SUM_NO)

Studentice su navele da se prilagođavaju situaciji i sagovornicima kada govore o menstruaciji. U društvu muškaraca, često koriste neutralnije izraze poput "oni dani u mjesecu" kako bi izbjegle neprijatnosti ili nelagodu sagovornika:

Pretežno koristim menstruacija, ali ako sam u društvu momaka kažem "oni dani u mjesecu". (T38_UNBI_S)

Pa, na primjer, kad pričam sa svojom mamom, ona meni kaže da li si dobila, možda, menga, nekako ono, kao malo od jeda... Ima, pa ima ono kao "došla tetka iz Crvenke", ali to je ono većinom, možda, iz šale nekada tako. Ono s prijateljima to kad kažeš. (T37_UNBI_S)

Moje prijateljice znaju da, ja kad kažem "Došla mi je tetka iz Švedske", da sam dobila. To je naš neki neutralni termin ako je neko od kolega tu na fakultetu, da se sporazumijemo i da znamo šta se dešava i ono "Be careful". (T7_UNSA_S)

Ispitanice su ukazale na nedostatak otvorenosti u društvu, posebno među muškarcima, kada je u pitanju razgovor o menstruaciji. Kolege u akademskoj zajednici često izbjegavaju razgovor o ovoj temi, što može rezultirati manjkom razumijevanja i podrške.

To, dakako, ne čudi, ako se uzme u obzir da su u osnovnoj školi samo djevojčice imale priliku slušati predavanja o menstruaciji. Dječaci i muškarci su isključeni i onda se od njih očekuje da nemaju nelagode kada razgovaraju o ovim temama:

Kod nas najčešće ono "dobila sam". Tako mi imamo naviku to. U crvenom i prijateljica to sam čula, ali kod nas baš rijetko ko, od mojih prijateljica, kolegica. Kod nas je više "dobila sam", ili ono PMS, tako te neke kratice. A u biti, nije PMS nego je baš menstruacija, ali eto, mi to tako. (T28_SUM_S)

Ne koristim menstruaciju iskreno, uglavnom, kažem „dobila sam“ ili „ženski problemi“. (T42_UIS_S)

Pa, govorim ciklus najčešće, imam ciklus, nisam dobro, ako me prijateljica zove. (T31_UNMO_NO)

Pa, eto, ono, kao dobila sam, ali kažem tiho, ne pričam samo vidiš da otvaram usta. I ono kažem samo ciklus, jer oni su znali menstruacija, menga i te stvari. Moje drugarice su govorile to došla tetka i te fazone. (T6_UNSA_S)

Izjava ispitanica proizlazi potreba za promjenom društvenih normi koje perpetuiraju stigmatizaciju menstruacije. Otvoreniji razgovori, podrška i edukacija ključni su faktori u prevazilaženju stida i nelagode vezane uz menstruaciju. Dokle god se menstruacija ne bude imenovala bez osjećaja srama i dokle god se o njoj ne bude razgovaralo kao važnom biološkom, i zdravstvenom pitanju, dotle će eufemizmi suvereno vladati. Iako neutralnost u jeziku olakšava nelagode, ne rješava sram i stigmiju koji opstaju unatoč velikom progresu koji je napravljen zadnjih decenija.

2.2.2. Kupovina i odlaganje higijenskih potrepština

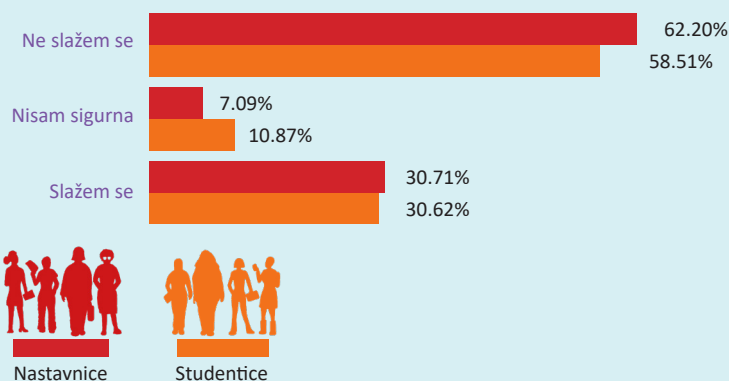
Uz korištenje menstrualnih eufemizama da se prikrije nelagoda i sram, ispitanice, također, govore o osjećaju nelagode kada trebaju kupiti higijenske potrepštine i higijenski veš.

Kada kupuju intimno rublje za menstruaciju, ispitanice pokazuju duboko internalizirani sram i nelagodu. Skriva ju se, ne osjećaju se ugodno da glasno zatraže proizvod, posebno ako su muškarci prisutni u prodavnici gdje kupuju.

Ispitanice su istaknule praksu skrivanja tragova menstruacije, posebno kada je riječ o kupovini higijenskih proizvoda ili mijenjanju uložaka. Ovaj oblik samocenzure ukazuje na svjesnu brigu o tome kako ih drugi percipiraju, što dodatno potvrđuje prisutnost društvene nelagode. Skrivanje tragova menstruacije često proizlazi iz straha od stigmatizacije i neželjene pažnje drugih, što je odraz društvenih normi i očekivanja koja žensko reproduktivno tijelo redukcionistički pozicioniraju u javnosti.

Čak 58,51 % studentica u ovom istraživanju navodi da skriva menstrualne potrepštine kada ide u toalet, da ih nitko ne vidi što je podudarno postotku nastavnica koje, također, skrivaju menstrualne potrepštine kada idu u toalet (62,20 %).

Kada idem u toalet zamijeniti menstrualne potrepštine, skrivam ih da ih niko ne vidi

Prikaz 2.2. Autocenzurisanje menstrualnih potrepština od javnosti

Potvrdu ovog podatka dobile smo i tokom intervjua sa studenticama i nastavnicama. Jedna studentica navodi primjer nelagode komunikacije s bratom koji je radije odvojio vrijeme da je odveze to trgovine, nego da sam usput kupi higijenske uloške:

Jeste da, jednom prilikom sam trebala do trgovine, zamolila sam brata da me odveze do trgovine, ali kao žurio je, nije mogao, pa sam rekla šta mi treba, ali njemu je bilo nezgodno da to kupi, pa je ipak mene odvezao do trgovine. (T38_UNBI_S)

Stid koji spominju nastavnice kodiran je u djetinjstvu i djeluje kao mehanizam upozorenja da se sakriju kupljene higijenske potrepštine, čak i onda kada one racionaliziraju da za to uopće nema potrebe:

Nekad da, zato što sam ja ostalo mi je to iz djetinjstva. Vjerujte. Toliko su mi ostale gore te neke navike i čak i kad sam u prodavnici, ili nekoj drogeriji, pa sam kupila više artikala, nekako gledam da pokrijem nečim, naravno, sve manje, sad sam starija osoba, čak i sama imam djevojčicu, znam da je to sasvim pogrešno, ali to su jednostavno neke ukorijenjene navike iz djetinjstva (smijeh). (T8_UNTZ_NO)

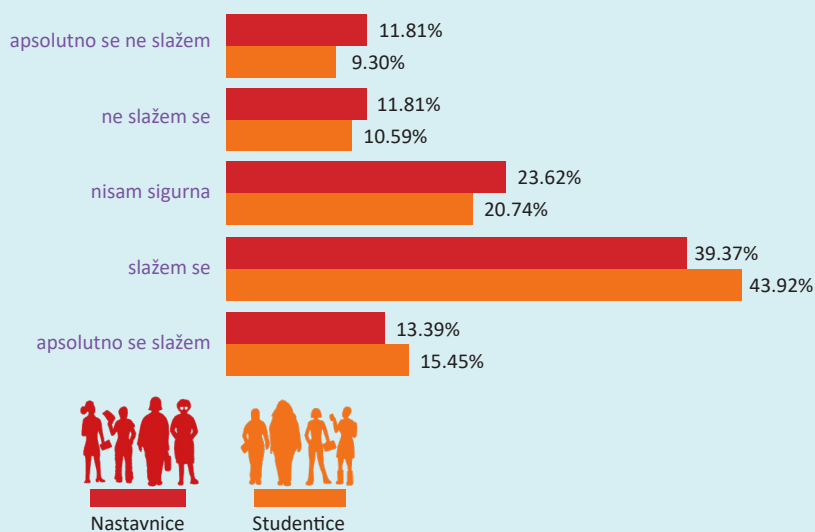
Zanimljivo je da to žene skrivaju od muškaraca i stide se pred njima, ali ne i pred drugim ženama, što pokazuje da je stid rodno kodiran i pokazuje jasnu razdjelnicu onoga što je prihvatljivo za žensko tijelo da se javno pokaže:

Ovaj, nisam ni sama bila svjesna zašto sam trebala da se stidim, ali sam se stidjela i ono što mi je bilo nekako najgore u svemu tome je kad na početku, to je bio tipa isto osnovna škola, početak srednje, kad kupujem menstrualne, ono i uloške i tampone i tako dalje, proizvode, odem na kasu i pogledam iza sebe da vidim da li je neki muškarac tu, ako je tu, ja ću impulsivno uzeti te uloške i staviti ispred sebe, da on ne vidi da je to na traci. (T19_UNBL_S)

Ispitanice izražavaju osjećaj napetosti u javnim situacijama kada su izložene potrebi za mijenjanjem uložaka ili tampona. Ova napetost svjedoči o širem društvenom kontekstu u kojem se menstruacija često percipira kao nešto što treba skrivati, što ukazuje na hitnu potrebu za promjenom društvenih normi i jačanjem edukacije kako bi se smanjila stigma i pružila podrška ženama u procesu menstruacije. U anketi studentice i nastavnice u velikom procentu navode da ne vole da ih neko vidi kako odlažu higijenske uloške u smeće.

Stid se svjesno i nesvjesno prenosi na nove generacije, pa studentice navode da osjećaju nelagodu kada kupuju higijenske uloške te zbog toga refleksivno provjeravaju da li ih muškarci gledaju.

Djevojke i žene ne vole da ih se vidi kako uloške bacaju u smeće

Prikaz 2.3. Prisustvo srama zbog odlaganja iskorištenih menstrualnih potrepština

Da, da. Mislim, ne baš u početnim godinama, ali sigurno, u početnim mjesecima, skrivala sam nekako i po kući. I ako su moji znali da sam dobila menstruaciju, protrčim ako trebam baciti negdje nešto. Samo da se ne skuži da ja imam menstruaciju. (T29_SUM_S)

Otprilike, bilo me nekako sram otvoriti uložak na javnom mjestu, pa čak i u kući, ukoliko je tu tata i brat. (T18_UNBL_S)

Ne samo da se nastavnice stide odložiti uložak u kantu za smeće već to prenose i na svoje kćeri upozoravajući ih da nije dobro da neko vidi šta ona odlaže. Kriju se tragovi kako navodi jedna nastavnica:

Sad kad bih to morala objasniti, ne vjerujem da mi je pozadina stid, nego jednostavno, krijem tragove. (T31_UNMO_NO)

Međutim, pitanje za žene da razmisle, zašto je važno sakriti tragove menstruacije, koga oni uznemiruju i zašto ulažu napor da drugi ne otkriju da one imaju menstruaciju. Razlog najprije valja tražiti u činjenici koju su iznijele na početku ovog poglavlja, a to je strah da muškarci ne vide, jer onda mogu očekivati osude i etiketiranje da su nervozne, razdražljive i nestabilne.

Da, gledam, zaista, da su upakovani u one svoje posebne vrećice, da su vrećice dobro zavezane, i kada ih stavljamo u smeće gledamo i kćerka i ja da ih što dublje gurnemo tako da, eto, ne bi neko primijetio otvoren uložak jer, eto, mislim, da to ne bi bilo okej. O tome vodimo računa i to je nešto što sam odmah na nju prenijela između ostalog rekla sam joj da mora voditi računa o tome, da drugi ljudi nužno ne žele da vide da je ona nešto ostavila iza sebe. (T2_UNSA_NO)

Nisu samo higijenski ulošci u pitanju već se nastavnice srame kupiti donje rublje za menstruaciju, jer to, također, pokazuje da ona ima ili će imati menstruaciju. Svi znaju da je to nešto što se biološki događa svaki mjesec, ali niko ne želi da o tome glasno govori.

Pa, da, pogotovo ako nisu baš neke prodavnice koje su namijenjene za intimno rublje, za unutrašnji veš (tišim glasom op. aut.), kad su to neke zajedničke prodavnice, pa se tu sad gužvaju i muški i ženski, nemate komocije da bi to čovjek mogao i malo pogledati i eto. Rekla bih i da. (T35_UNBI_NO)

Sve što je vezano za žensko tijelo, uključujući i menstruaciju stvara nelagode koje opstaju zbog toga što nema spremnosti da se o ovim pitanjima otvoreno razgovara kako u krugu porodice tako i u obrazovnim institucijama i javnosti općenito.

2.2.3. Hormoni i neuravnoteženost

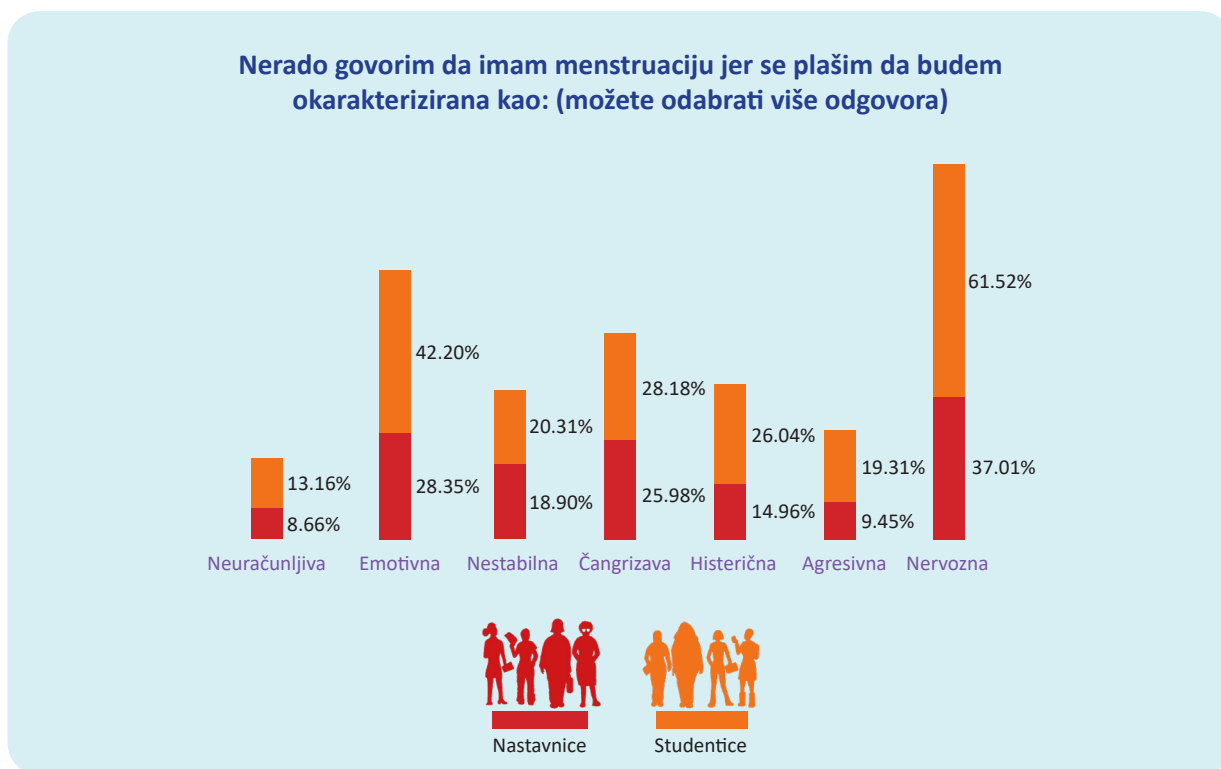
Žene se najviše srame da menstruacija procuri, i da ih neko ne okarakterizira kao neuravnotežene i nestabilne zbog hormonalnih promjena koje su intenzivirane tokom menstruacije.

Ispitanice pokazuju da su internalizirale društvene kodove o utjecaju hormona na rasuđivanje i smatraju da hormoni tokom menstruacije utječu na ponašanje žena te uzrokuju različite emocionalne reakcije, kao što su neraspoloženje, nervoza i razdražljivost.

Ovakva vrsta stigme opterećuje mlade djevojke i žene, jer konstantno moraju voditi računa o uspostavljenim granicama i pravilima i ne dovesti se u situaciju da ih neko ne etiketira kao neuravnotežene. Vjerovatno je to jedan od razloga zbog čega žene izbjegavaju javno govoriti o menstruaciji, međutim, kako su neke ispitanice istaknule, žena koja izrazi svoj stav i kaže jasno šta misli dobit će etiketu da je u onim danima:

... pa, često kad sam na nekim sastancima, kad se malo povisi ton ili nešto, kad se pokušava objasniti, onda ide to "aha, jesi li ti dobila, pa si živčana?". Taj mi je dio, u smislu, ako žene dobiju, one su taj dan živčane, žele napadati, nisu sposobne biti racionalne. Taj dio me, recimo, poprilično iritira jer se vezuje, ako imaš, da nisi dobra i da ne odgovaraš za svoje postupke i onda ide taj dio gdje te kao teše "ma, hajde, proće ti, pa ćeš ti doći na svoje". (T16_UNBL_NO)

Da, pms, hormoni, kako da kažem, uvek se aludira na to....da je žena u tim periodima neuračunljiva, ima neke bubice u glavi, ali kad čujem nekog, takvu osobu ne mogu ozbiljno da shvatim. (T25_SUM_NO)

Prikaz 2.4. Stereotipizacija žena tokom ciklusa sa kojom su se ispitanice susretale

Odgovori ispitanica iz anketnog upitnika pokazuju da, iako ispitanice govore o promjenama raspoloženja tokom menstruacije i osjećaju velike bolove (34,65 % nastavnica, odnosno, 54,07 % studentica), nijedna žena pak ne smatra da nije sposobna rasuđivati, donositi odluke i obavljati svoj posao.

Komentari o menstruaciji često su uvredljivi i s podsmijehom podrivaju ličnost žene i njen integritet što su i komentirale tokom intervjua:

Mislim, malo jeste to uvredljivo, kad govore "to je PMS", "sigurno su oni dani u mjesecu", "dobila si, pa si tako živčana, neraspoložena". (T38_UNBI_S)

..mislim, tu je dobar dio čitavog tog diskursa orijentisan i utemeljen na rodnim stereotipima.... To je isto stvar fiziološka, biološka, ali ne mogu da determinišu u toj mjeri da utiču na nečiju profesionalnost, ili neprofesionalnost da vi potpuno sidete s uma...Vi možete biti emotivno razdražljiviji, osjetljiviji, ali ako imate neki zadatak koji trebate da imate profesionalno, vi ćete ga ispuniti, to u stvari ne mora da ima nikakve veze s menstruacijom (T15_UNBL_NO)

Na koncu, svakodnevno u kući i na vrlo teškim, iscrpljujućim i potplaćenim poslovima na kojima rade,

žene donose niz odluka bitnih za porodicu i poslove koje obavljaju. To niko ne dovodi u pitanje, ali kada je riječ o prestižnim i dobro plaćenim poslovima, onda se koristi i menstruacija kao izgovor da se ženama ospori moć rasuđivanja što je potvrđeno i u ranijim istraživanjima u kojima se menstruacija koristila kao argument za neuravnoteženost žene, odnosno, njenu nesposobnost da rasuđuje dobro u tom periodu (Spahić-Šiljak, 2007). Slične stavove navodile su ispitanice u ovom istraživanju, jer ta vrsta etiketiranja utječe na to kako će žene biti percipirane i hoće li će im se vjerovati da mogu podjednako dobro donositi važne odluke u vrijeme i izvan menstrualnog ciklusa.

"To ti je žensko, ona je emotivnija, labilnija, nije ti žensko za neke pozicije" i tako ti komentari, "vidite da žensko nije za te pozicije, da ne zna...". (T35_UNBI_NO)

Internalizirani stereotipi o menstruaciji utiču na emocionalno stanje žena, stvarajući nesigurnosti i brige o vlastitoj percepciji tokom ovog prirodnog procesa. Važno je prepoznati ovu dinamiku kako bi se radilo na promicanju pozitivnijeg i manje stigmatiziranog shvatanja menstruacije.

2.3. Vjerovanja i sujevjerja: izbjegavanje aktivnosti i obreda

O menstruaciji postoje različita vjerovanja, ali i sujevjerja koja utječu na percepcije i prakse žena u bosanskohercegovačkom društvu. S obzirom na to da se većina stanovništva izjašnjava religioznim, neovisno da li prakticiraju religiju, važno je uzeti u obzir koja vjerovanja postoje u vezi s menstruacijom te koliko je sujevjerje prisutno. Važno je napomenuti da jedan broj sujevernih praksi nalazi svoje utemeljenje u religijskim tumačenjima menstruacije, koja se smatrala i još uvijek se smatra prljavom i nečistom.

2.3.1. Vjerske prakse o menstruaciji

Ispitanice su govorile o tome šta je prihvatljivo, dozvoljeno i zabranjeno u religijskim tradicijama kršćanstva i islama, onako kako to one razumiju i kako se u njihovom okruženju tumači menstruacija. U abrahamskim monoteističkim religijama, posebno judaizmu i kršćanstvu menstruacija se smatrala Evinim prokletstvom koje je prenijeto na sve žene, ali su s vremenom takva tumačenja napuštena u najvećem broju kršćanskih crkava. Ortodokсна jevrejska tradicija i mainstream islamska tradicija i dalje imaju vrlo striktna pravila u vezi s obrednom čistoćom, što uključuje i menstruaciju kao izvor obredne nečistoće zbog čega je potrebno obaviti obredno kupanje (Spahić-Šiljak, 2007). Na ovaj način se konstruiraju granice između ženskog nečistog tijela u odnosu na muško koje je *a priori* čisto.

2.3.1.1. Izbjegavanje obreda i u ulazak u bogomolje

Većina ispitanica (88,60 %) u anketi navode da su čule da se trebaju izbjegavati religijski obredi i posjete džamijama i crkvama tokom menstruacije. Muslimanke su najviše isticale zabrane u vezi s obavljanjem religijskih obreda, ulaska u džamiju i odlaska na groblja. Tokom intervjua, komentirale su ove zabrane na sljedeći način:

U islamu je činjenično tako da je žena dok je u menstrualnom ciklusu i ne može obavljati namaz, posjećivati bogomolje, barem onoliko koliko sam ja upućena tako da se lično toga držim, to slijedim, ali zasigurno da postoje određeni izuzeci. Dok ne

prođe ono kupanje nakon menstruacije koje mora biti kao planski, naniječeno kupanje (obredno kupanje). (T22_UNZE_NO)

Pa, znači u toku menstruacije, s obzirom na religijsku pripadnost, moju, dakle, islamske vjeroispovijesti. U toku, znači, menstruacije, dakle, ne možemo obavljati obred klanjanja, dakle, namaza i u slučaju, dakle, ako je vrijeme ramazana, tad mi ne bi trebalo da postimo, u tom vremenskom periodu, ali smo u obavezi da napostimo te dane koje nismo u tom periodu, dakle, za vrijeme menstruacije. (T35_UNBI_NO)

Joj, ja mislim da to jeste tradicija i islama, pošto kad se sjetim, jer ja, rekla sam, prije dvije godine sam stavila maramu, ali i prije toga kad smo mama i ja išle na mezarje, ritual je da se okupamo, da uzmemo abdest, da poneseš šalove jer se stave marame preko glave, tako da, tačno, nismo išle na mezarje s ciklusom. To je tačno. (T31_UNMO_NO)

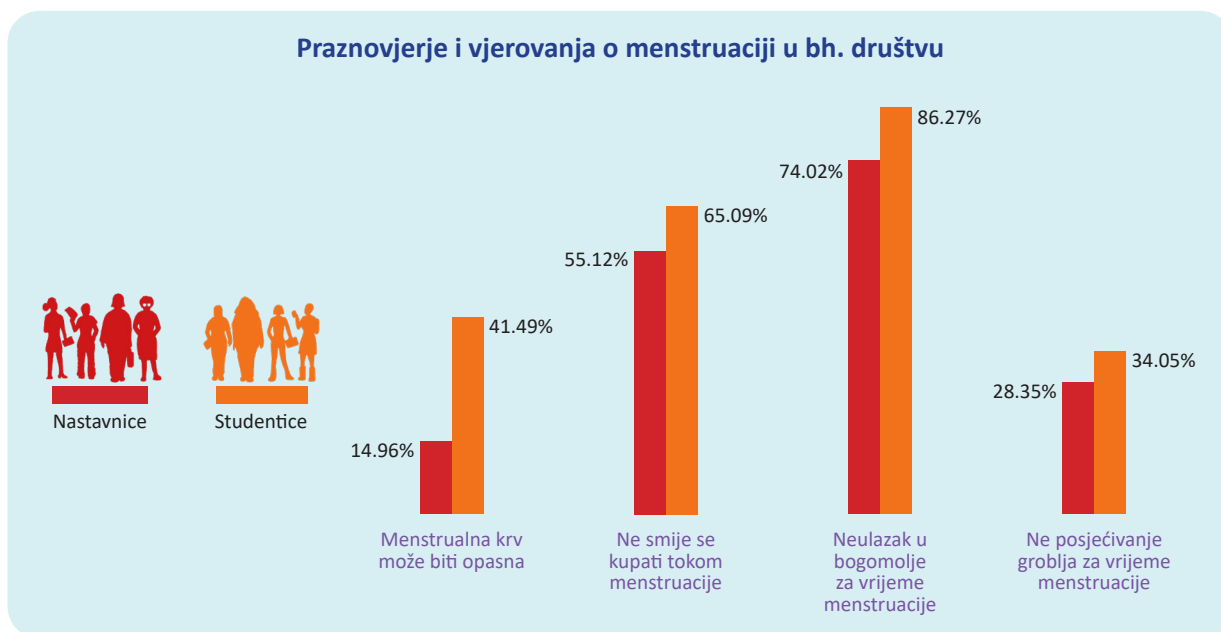
Međutim, neke žene su imale drugačije stavove u smislu da ipak mogu ulaziti u džamije, ali ne i obavljati obrede, te da se zbog toga osjećaju isključeno i diskriminirano.

Oprečni su stavovi po tom pitanju, da li žena smije ili ne smije ući u prostorije džamije za vrijeme menstruacije. Nekako, postoje malo ortodoksniji stavovi koji kažu da ne može ni pod razno. Međutim, postoje određeni stavovi da ako, na primjer, imamo neko šerijatsko vjenčanje i slično. Ipak žena je ta koja se može pojaviti, ali negdje u kraj džamije da... (T38_UNBI_S)

Nažalost, doživljava se i vodi se kao nešto nečisto i nekako vam se to imputira da je to vrijeme kada vi niste čisti dovoljno da biste prisustvovali nekim vjerskim događajima. Tada se, zapravo, osjećam diskriminirano i potišteno jer imala sam te situacije u porodici gdje se, recimo, dešavala ikrar dova ili nešto tako gdje sam ja htjela biti podrška članovima porodice, ali nisam mogla morala sam izostati, biti sa strane, ali dakle, nije u pitanju stid nego, zaista, se osjećam...eto, šta ću tako sam ograničena. (T2_UNSA_NO)

Iz odgovora ispitanica čini se da nije bilo značajnih promjena u posljednje dvije decenije, posebno među muslimankama i da se menstruacija shvata i tumači kao prepreka ženama da sudjeluju u obredima i ulaze u džamije. Istraživanje iz perioda 2005-2007 pokazuje da je kulturološka

konstrukcija menstruacije kao nečeg prljavog i sramotnog utemeljena na religijskim interpretacijama “to rezultira patnjom žena u tišini, jer su njihova menstruacija i seksualnost tabu; nešto što postoji, ali nije društveno prihvatljivo” (Spahić-Šiljak, 2007, 20-50).

Prikaz 2.5. Praznovjerje i vjerovanja o menstruaciji u bh. društvu

Slične poruke o religijskim zabranama ulaska u crkvu i obavljanja obreda navodile su pravoslavke, prisjećajući se poruka iz porodice, s časova vjeronauke ili običajne tradicije.

(...) Ne moš ući u crkvu (pravoslavnu op. aut), pa, da je to bio neki. (T14_UNBL_NO)

U suštini to jeste kao više, čini mi se narodni običaj, nego što je crkveno pravilo. Čini mi se da je to više narodni običaj, pa, eto, čisto da ispoštujem taj deo, pa nešto ne idem u tom periodu u crkvu, a što se mene lično tiče, iskreno, mislim, da je to diskriminacija. To je sasvim normalan proces i onda ćemo sad da diskriminišemo na tenane. (T16_UNBL_NO)

Pa, čula sam prije nekog vremena kao da žena u toku ciklusa ne smiju da idu u crkvu (pravoslavnu op. aut.), ne smiju da se pričestuju i šta već, ali skoro sam slušala jednog baš, svešteno lice koji je baš pričao na tu temu i kao da to, zaista, nije problem. Tako da, ono, možda, prije dok sam bila manja mama mi je često govorila kako ne valja ići u crkvu u toku ciklusa, ali sada kako sam čula, eto, stručno svešteno lice da priča o tome i da to, zaista, nije nikakav problem ne osjećam tu grižnju savjesti. (T18_UNBL_S)

Ja sam prestala da praktikujem te vjerske običaje i sve običaje onog trenutka kada je meni... inače i slušala sam je l' tu pravoslavnu vjeronauku u osnovnoj školi i nama je sveštenik... rekao nama djevojkama da dok imamo ONO tim riječima... koji je rekao da žene ne bi trebalo da se pričeste, ali nije rekao za ulazak u crkvu, ali je rekao da kažemo kao laik, da on misli da ne bi trebalo uopšte žene da ulaze u crkvu kad imaju menstruaciju. (T19_UNBL_S)

Ispitanice koje dolaze iz katoličke tradicije ne navode zabrane koje se tiču ulaska u crkvu i obavljanje obreda, jer se menstruacija više ne uzima kao argument u obrednoj pripravnosti.

Pa, ne postoje (u rimokatoličanstvu op. aut), ali na primjer, pošto znam da je u islamu zabranjeno kad žena ima menstruaciju ući u džamiju, iz poštovanja, mislim, da ne bih ušla iako neće niko znati, ali nekako ja bih se, možda, loše osjećala jer znam da je to u njihovoj vjeri zabranjeno, a općenito što se tiče ostalog ne posebno. (T30_SUM_S)

2.3.1.2. Izbjegavanje seksualnih odnosa

U religijskim učenjima, posebno u islamskoj tradiciji naglasak se stavlja na izbjegavanje seksualnih odnosa, zbog toga što je to bolno i neugodno za žene.

U anketi ispitanice navode izbjegavanje seksualnih odnosa (85,70 %), međutim, većina 65,70 % ističe da je riječ o higijenskim i zdravstvenim razlozima.

Manji procent (17,10 %) navodi religijske razloge, što korespondira s brojem ispitanica koje redovito prakticiraju religiju. Nastavnice koje su religiozne 60,63 % što je 77 nastavnica, od kojih 46 nastavnica redovno tj. svakodnevno prakticira religiju. U uzorku studentica, njih 73,96 % tvrdi da je religiozno, a od tog broja (517) njih 277 prakticira religiju svakodnevno (53,5 %).

Oko 77 % studentica smatra da su seksualni odnosi neprihvatljivi, a najveći broj njih smatra da je riječ o higijenskim (31,47 %) i vjerskim razlozima (30,04 %). Kod nastavnica je taj omjer drugačiji i 44,09 % smatra da seksualni odnosi nisu prihvatljivi iz higijenskih razloga, a 18,90 % smatra da je neprihvatljivo iz vjerskih razloga. S obzirom na to da se u tumačenjima religijskih propisa u islamskoj tradiciji upravo naglašava da seksualne odnose treba izbjegavati zbog higijene i boli koju trpi žena (Kur'an, 2, 222) tokom menstruacije, moguće je da većina koja je za apstinenciju, zapravo, posredno slijedi religijske upute koje su u njihovom razumijevanju reducirane na higijenski dio tog propisa.

2.3.2. Sujevjerja

Iako ima razlika u vjerovanjima o tome kako se menstruacija razumijeva u religijskim tradicijama, ispitanice pokazuju da su u njihovom okruženju ljudi sujevjerni u vezi s menstruacijom i da takve prakse postoje u svim dijelovima Bosne i Hercegovine. Sujevjerje je kulturološki uvjetovano i postoji u različitim formama u svim kulturama, od gledanja u šoljicu kafe, kucanja u drvo da se nešto ne urekne, bacanja graha, karti, komuniciranja s

duhovima, nošenja hamajlija i amuleta radi zaštite od zlih sila do izbjegavanja kupanja, šišanja i rezanja noktiju u određene dane. Rimski autor Plinije stariji u svom djelu *Prirodna historija*, navodi veliki broj sujevjerja o menstruaciji i kaže da je žena u menstruaciji opasnost za prirodu, ali i za rimsku vlast, odnosno, muškarce koji su na vlasti (Coleman, 2020).¹³

Istraživanja pokazuju da su ljudi općenito sujevjerni (Ankerberg and Weldon, 1999)¹⁴ što se reflektira kako u medijskom prostoru tako i u svakodnevnicima. Veliki broj medija ima odjeljke o astrologiji, horoskopima, magiji i čudesnim izlječenjima. Sujevjerje pomaže ljudima da se nose s teškim i stresnim situacijama i da smanje anksioznost povezanu s razmišljanjima o smrti (Woo, C-K. and R. H. F. Kwok, 1994).¹⁵ Krajem 1980-ih istraživanja su pokazala da sujevjerje ima utjecaj i u ekonomiji, jer ljudi ne žele investirati na određene datume i s određenim brojevima (Gallup, G. H. and F. Newport, Jr., 1991).¹⁶

Ljudi u principu žele postići sreću i zdravlje i izbjeći nesreću i zlo, pa onda pribjegavaju različitim sujevjernim praksama kako bi se zaštitili. Mnogo novca se troši na sujevjerne prakse, gatanja, kupovinu hamajlija i druge prakse koje im navodno pomažu u liječenju i ozdravljenju. Kada ljudi ne mogu racionalno objasniti određene pojave i ako nemaju dovoljno znanja o nečemu, onda je lakše prikloniti se sujevjernim praksama nego se ozbiljno pozabaviti istraživanjem. Sujevjerne prakse su zbog toga i danas uveliko prisutne jer ljudi ne žele misliti svojom glavom i jer se plaše da ipak postoji "ono nešto", nevidljivo, neuhvatljivo što može uticati na njihove živote.

Ovo istraživanje pokazuje prisutnost sujevjerja o menstruaciji koja se ponajviše odnose na hranu, kupanje, šišanje i farbanje kose i korištenje menstruacije u magijske svrhe. Dvije trećine ispitanica (74,02 %) suglasno je da postoje osobe koje ne ulaze u bogomolje kada imaju menstruaciju.

Polovina ispitanica (55,12 %) navodi da postoje osobe koje se ne kupaju tokom menstruacije u njihovoj okolini, što je vjerovanje vezano za menstruaciju koje predstavlja i higijenski problem.

13 Coleman, Alex. 2020. Why Are We So Uncomfortable? The Confusing Taboo of Menstruation in Ancient Rome and Modern America, in Jody, Valentine (ed.). *Gender and Sexuality in Ancient Rome*. 2020 -- Pomona College.

14 Ankerberg, J. and J. Weldon (1999). *Encyclopedia of Cults and New Religions*. Eugene: HarvestHouse Publishers.

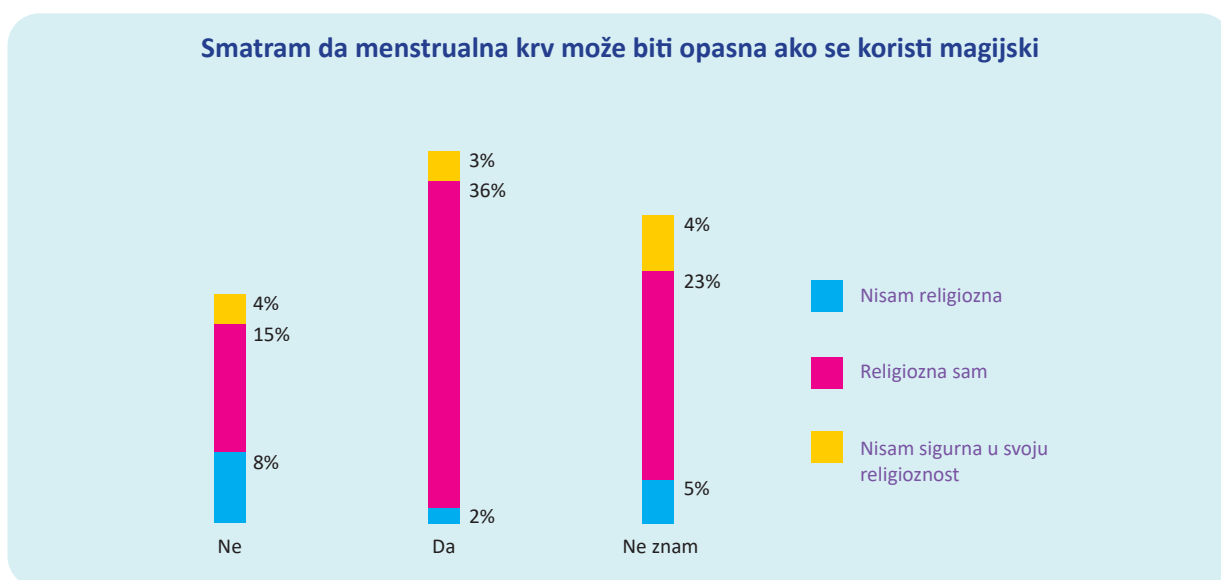
15 (Woo, C-K. and R. H. F. Kwok, 1994). Vanity, Superstition and Auction Price, *Economics Letters*. 44:389-395

16 Gallup, G. H. and F. Newport, Jr (1991). Belief in the Paranormal Among Adult Americans, *SkepticalInquirer*. 15: 137-147.

Neke ispitanice dodale su da su vjerovanja čule od starijih žena, distancirajući ih tako od svojstvenih uvjerenja i načina života, te vezujući ih za neko drugo vrijeme.

Testirale smo da li postoji razlika u stavovima o praznovjerju u zavisnosti od religioznosti ispitanica.

Rezultati analize pokazali su da su praznovjerju/sujevjerju sklonije studentice koje za sebe tvrde da su religiozne u odnosu na ispitanice koje tvrde da nisu religiozne kao i da postoje razlike u stavovima o praznovjerju u zavisnosti od religije s kojom se ispitanice identificiraju.

Prikaz 2.6. Odnos sujevjerja i religioznosti

* $\chi^2=74,009$, $p<.000$

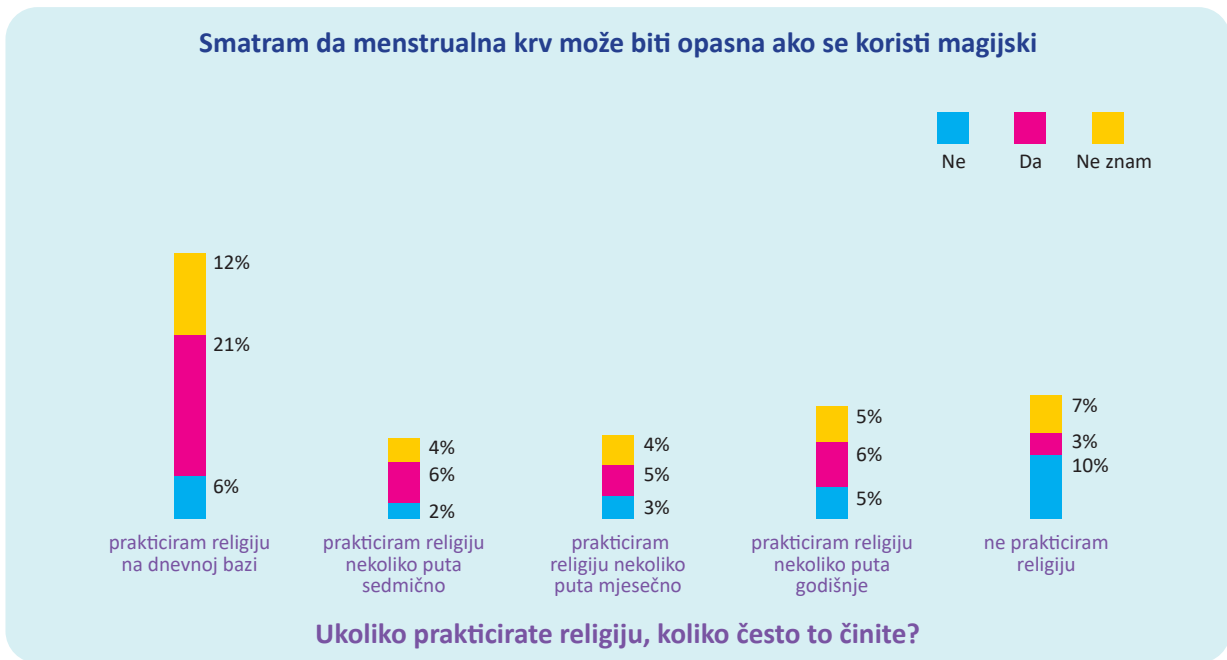
Studentice koje se identificiraju kao muslimanke sklonije su sujevjerju o menstruaciji u odnosu na pravoslavke i katolkinje. Treba uzeti u obzir ograničenje uzorka istraživanja u kojem je većina ispitanica s Univerziteta u Sarajevu, a većina su muslimanke, tako da se ne mogu praviti generalizacije za sve univerzitete jer je znatno manji broj pravoslavki i katolkinja u uzorku. Razlike u stavovima o sujevjerju postoje i kod ispitanica koje se ne smatraju religioznima i ispitanica islamske vjeroispovijesti, pri čemu su potonje sklonije sujevjerju o menstruaciji.

Pored navedenog, ustanovile smo i da redovnost prakticanja vjerskih rituala utječe na praznovjerje o menstruaciji kod ispitanica.

Sličan trend uočen je i kod nastavnica, jer su sujevjerju sklonije nastavnice koje se smatraju religioznim i koje religiju redovno prakticiraju.

Interesantan je nalaz da je sujevjerje o menstruaciji povezano sa socioekonomskim statusom. Naime, sujevjerju o menstruaciji su sklonije studentice koje žive u domaćinstvima s niskim prihodom (manjim od 500 KM) u odnosu na ispitanice koje žive u domaćinstvima s prihodom koji je veći od 2500 KM. Pored toga, ispitanice koje žive u domaćinstvima s prihodom između 1000 KM i 1500 KM sklonije su praznovjerju o menstruaciji u odnosu na ispitanice iz domaćinstava s prihodom preko 2500 KM. Nisu ustanovljene statistički značajne razlike u stavovima nastavnica o menstrualnom sujevjerju u zavisnosti od prihoda domaćinstva.

Religiozne ispitanice koje redovno (tj. na dnevnoj bazi) prakticiraju neku religiju sklonije su vjerovati u praznovjerje o menstruaciji u odnosu na ispitanice koje ne prakticiraju religiju.

Prikaz 2.7. Odnos sujevjerja i prakticanja religije

* $\chi^2=84,370$, $p<.000$

Razlike u stavovima ispitanica o menstrualnom sujevjerju i predrasudama povezane s poznavanjem menstrualnih potrepština. Naime,

studentice koje nisu sujevjerne bolje poznaju menstrualne proizvode u odnosu na studentice koje su sujevjerne.

U uzorku nastavnica, nisu ustanovljene značajne razlike u stavovima o sujevjerju i poznavanju menstrualnih proizvoda. Jedna od čestih predrasuda o menstruaciji tiče se seksualnih odnosa tokom menstruacije, pa smo testirale je li je takva i vrsta predrasude povezana s poznavanjem menstrualnih potrepština. Naime, studentice koje smatraju da su seksualni odnosi prihvatljivi tokom menstruacije bolje poznaju menstrualne proizvode u odnosu na studentice koje smatraju da seksualni odnosi nisu prihvatljivi iz higijenskih i religijskih razloga. Također, nastavnice koje bolje poznaju menstrualne proizvode smatraju da su seksualni odnosi tokom menstruacije prihvatljivi u odnosu na nastavnice koje smatraju da seksualni odnosi nisu prihvatljivi iz religijskih razloga. Suvjeverje i negativni stavovi o menstruaciji su u korelaciji.

Što su ispitanice više sklone sujevjerju, to će imati negativnije stavove o menstruaciji kao nešto što je nečisto i čega se treba sramiti.

2.3.2.1. Kupanje i pranje kose

Ispitanice povezuju menstrualnu krv s pojmom nečistoće, posebno u religijskom kontekstu. Ova povezanost može doprinijeti stigmatizaciji menstruacije i osjećaju prljavštine, što se odražava u praznovjermima koja oko nje postoje. To znači da su praznovjerne ispitanice koje se deklariraju kao vjernice i prakticiraju religiju i one koje nisu vjernice.

Jedna od najčešćih poruka koju su ispitanice dobile tokom odrastanja je vezana za ličnu higijenu, odnosno kupanje i pranje kose tokom menstruacije. Zanimljivo je da većina odbacuje sujevjerne prakse o kupanju i pranju kose, ali ističu ulogu majki koje su im prenijele takve prakse tokom socijalizacije, što znači da nema dovoljno informiranosti o menstruaciji i da se žene ustručavaju pitati takve stvari kako bi se u konačnici i dekonstruirale ovakve prakse.

Znam kad smo bile mlađe da nam je kao bila jedna od sugestija prva dva dana menstruacije da se ne treba tuširati jer kao možemo dobiti odliv. Vi kad ste mladi vi to ne provjeravate, prosto to shvatite kao savjet starije osobe, ona je starija, ima više iskustva, ali sada, dakle, u mojoj sredini nema toga. (T2_UNSA_NO)

U procentima, 53,51 % studentica srami se kupati na javnim kupalištima kad ima menstruaciju što je znatno viši postotak od nastavnica koje imaju isti sram. Pored majki i drugih žena iz primarne socijalizacije nastavnice navode i primjere pojedinih ljekara koji su navodno podržavali izbjegavanje kupanja. Iako se od ljekara očekuje da sa znanstvenog stajališta pristupaju ovakvim pitanjima, ne treba zaboraviti da su i ljekari produkt socijalizacije, kulturoloških normi i da unatoč obrazovanju i stručni neki od njih perpetuiraju rodne stereotipe i sujevne prakse:

Znam osobito ovo, kod nas je dosta uvriježeno pranje kose i pranje vratnih žila. Čak imam jednu poznanicu koja kaže da je njoj ginekolog rekao da ni slučajno.... ne smiju smočiti vratne žile jer je tu kao splet svega i mogu se narodski kazano "okrenuti usta i ostalo". (T25_SUM_NO)

Da. Cimerka s kojom sam živela, kod njih je, njima je rekao lekar, kad je bila mala, prvi put kad je dobila menstruaciju...da u toku perioda menstruacije ne treba da pere kosu, tako da ona tih pet ili sedam dana nikad ne pere kosu. Takođe, je bila varijanta... da, ne smeš pokvasiti leđa u tom periodu menstruacije i tako neke stvari jesam čula... (T16_UNBL_NO)

Studentice često ponavljaju naučene lekcije od svojih majki, pa i onda kada razumiju da određene prakse nemaju nikakvog zdravstvenog niti znanstvenog uporišta pristaju na društveni pritisak, jer ipak stariji bolje znaju i treba ih slušati:

Od toga svega što ste nabrojali znam samo za ovu varijantu kao da se kosa ne pere tijekom menstruacije, zašto, ne znam. Moja mama isto u to vjeruje. Kao da nije dobro, da nešto, da ću se prehladit, da ovako, da onako. Ja tvrdim da to nije tako, al' eto, morate mamu slušati. Nekad je poslušam, nekad je ne poslušam. Operem kosu kad ona ne gleda i tako. (T28_SUM_S)

Moja mama je baš takva, to neko staro vjerovanje gdje vjeruje da žena ne valja da pere kosu, da se ikako ono pere, tušira u te dane. Tih nekih prvih dana 3-4 dana dok ide ono baš tako najjače. Većina ima kod tih nekih starijih žena da to ne valja, a većinom ovako mlađi to vjerovanje i nema. Ono više je nekako kao praznovjerje. Ja, iskreno, ne vjerujem u te stvari. (T37_UNBI_S)

Pored izbjegavanja kupanja, ispitanice navode da se i kosa ne farba u tom periodu, jer navodno neće biti uspješno.

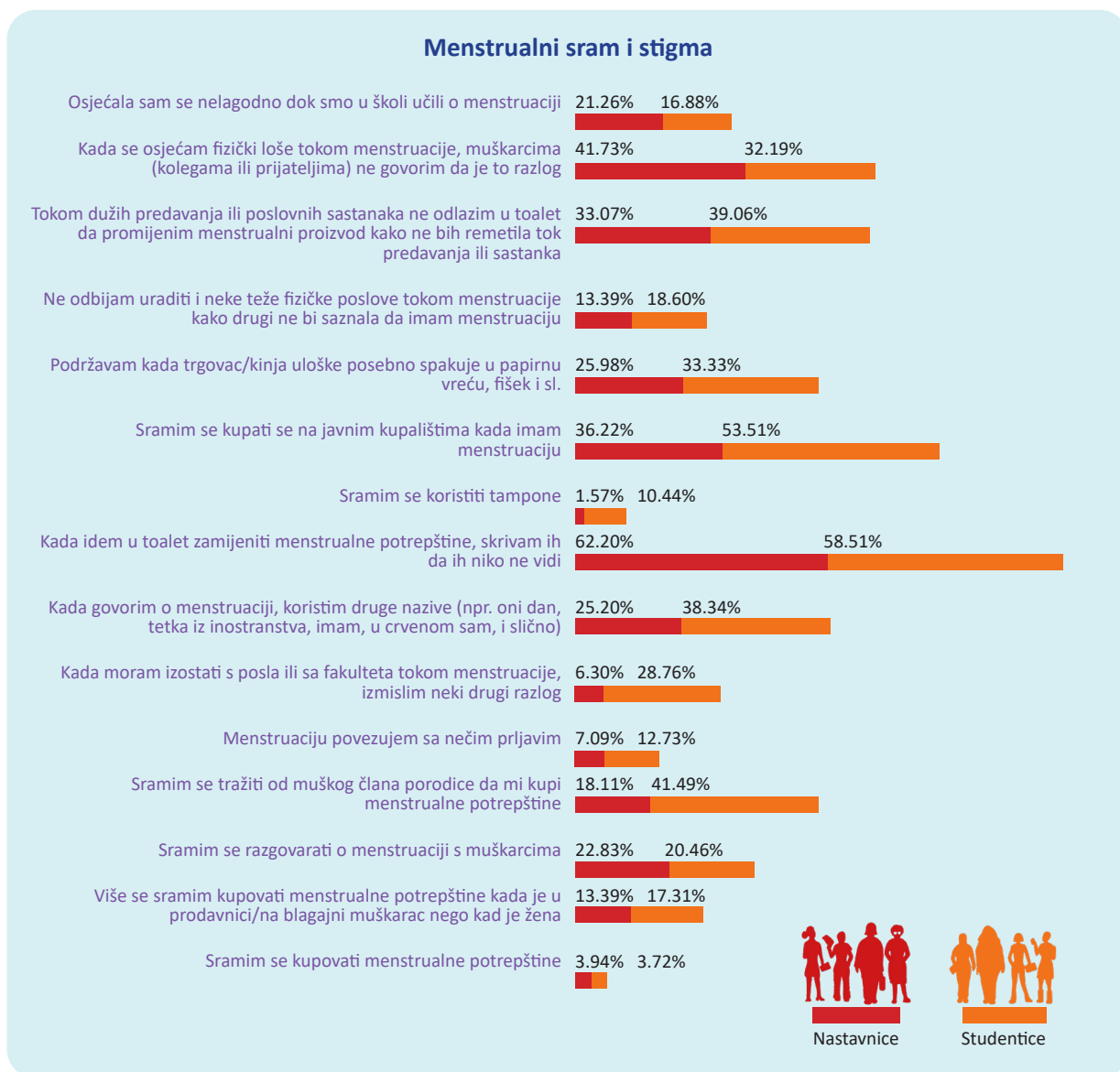
Da. Mnogo žena i dalje prakticira to da se ne smiješ farbati kad imaš iz razloga jer se farba ne prima na kosu, ne kupaju se jer će dobiti odljev. Naravno, to nije tačno prema mojim iskustvima, ali žene i dalje vjeruju u to, to je neki starinski način. Ali, naravno, postoji to i mnoge žene to praktikuju. (T24_UNZE_S)

Poznato mi je jedino za farbanje kose. (T42_UIS_S)

2.3.2.2. Pojavni oblici srama zbog menstruacije

Kada je u pitanju odnos frekventnosti prakticiranja religije i negativnog stava prema menstruaciji, ustanovljene su značajne razlike u stavovima, i to kod ispitanica koje ne prakticiraju religiju i ispitanica koje prakticiraju religiju svakodnevno, što pokazuje da

ispitanice koje svakodnevno prakticiraju religiju imaju negativniji stav prema menstruaciji u odnosu na ispitanice koje nisu religiozne.

Prikaz 2.8. Sram o menstruaciji

39,06 % studentica ne prekida duža predavanja, ni poslovne sastanke kako bi promijenila uložak, ne želeći pritom da remeti tok predavanja, ili sastanka. Ova praksa podudarna je s postotkom nastavnica koje se ponašaju isto. 31,19 % ispitanica ne govori kad je fizički loše tokom menstruacije muškim kolegama na poslu, ili prijateljima što je niži postotak od nastavnica koje se srame govoriti s muškarcima o menstruaciji. U tom smislu vidimo pozitivan generacijski pomak.

Ispitanice ne govore da imaju menstruaciju jer se plaše da će biti okarakterizirane kao: nervozne (61,52 %), emotivne (42,40 %) i čangrizave (28,18 %).

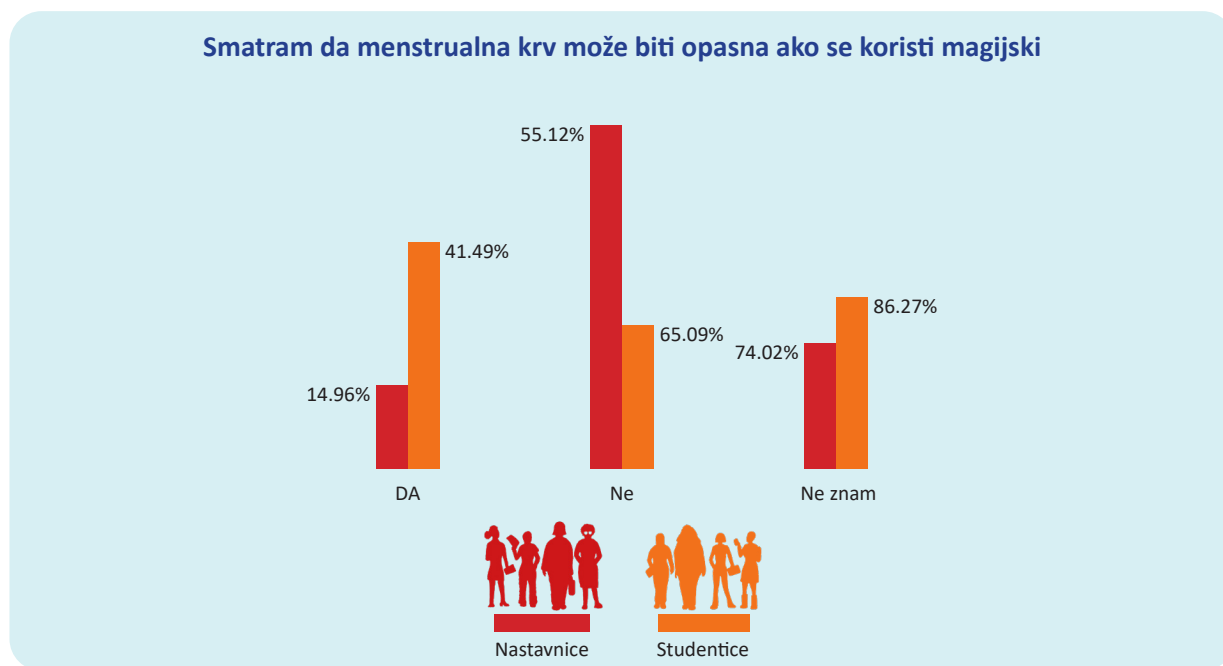
Navode da se susreću sa stereotipnim izjavama poput „mora da si u onim danima“, kao i „puca te PMS“ koje ih vrijeđaju. Navode i da ih nazivaju slabim, lijenim, razmaženim, promjenjivog raspoloženja, prljavim, da imaju lošu higijenu. Jedna od ispitanica navodi da njihova okolina misli da glumi kad kaže da ima jake bolove, mučnine i slično. Više od polovine ispitanih studentica, njih 65,09 % navelo je da postoje osobe koje se ne kupaju tokom menstruacije u njihovoj okolini. Procent vjerovanja vezano za menstruaciju porastao je u studentskoj populaciji. Čini se da se primjedba jedne od nastavnica da ova vjerovanja pripadaju drugom vremenu pokazala kao mit.

2.3.2.3. Menstruacija i magija

Ispitanice ističu da su praznovjerja vezana za menstrualnu krv često prenesena iz generacije u generaciju. Neki od savjeta, poput izbjegavanja nošenja crvenog soka muškarcima ili upotrebe menstrualne krvi u crnomagijske svrhe, odnosno, pravljenje sihira, često su im prvi put preneseni tokom odrastanja. Istraživanja Lidije Radulović u Srbiji pokazuju koliko su rasprostranjena sujevjerja o menstrualnoj krvi kao nečistoj i opasnoj, jer takva krv ima neobične moći koje mogu negativno utjecati na muškarce, stoku, biljke, hranu, crkvu. Radulović ističe da "Nečiste stvari nisu nečiste same po sebi, već zato što nisu na svom mestu" (2009, 173-4)¹⁷, odnosno, ono što narušava granice i pravila (Kris-teva, 1982, 4). Žene su istovremeno pozicionirane

kao nečiste i opasne, jer krvare, ali ne umiru i tek kada se opere krv ona je ponovo čista. Pojam „pranje“ koji se još uvijek koristi u nekim sredinama Balkana konotira ne samo fiziološko već i simboličko čišćenje od zla i smrti (Radulović, 2009, 181).

Postoje razlike u percepcijama nastavnica i studentica, pa 62,20 % nastavnica ne smatra da menstrualna krv može biti opasna ako se koristi magijski, dok je neodlučno 22,83 % ispitanica, a pozitivno je odgovorilo 14,96 %. Ovo korelira s procentom nastavnica koje su navele da su čule da neke osobe koriste menstrualnu krv u svrhu magije/sihira od 17,32 %. To znači da su neke od ispitanica koje su bile neodlučne po pitanju toga da li menstrualna krv stvarno može imati magijski efekt, također, čule da se menstrualna krv upotrebljava u magijske svrhe.

Prikaz 2.9. Stavovi o magijskim svojstvima menstrualne krvi

Studentice su više sklone sujevjerju, pa je 41,49 % njih smatra da menstrualna krv može biti opasna ako se koristi magijski, dok je neodlučno 31,90 % ispitanica, a negativno je odgovorilo 31,90 % ispitanica. Ovo korelira s procentom ispitanica koje su navele da su čule da neke osobe koriste menstrualnu krv u svrhu magije/sihira od 38,05 %. Procent ispitanih studentica koje menstrualnoj krvi pripisuju magijsku svrhu znatno je viši nego kod ispitanih nastavnica. Ovakva uvjerenja odražavaju duboko

ukorijenjeno vjerovanje u demonsku moć i energiju povezanu s menstruacijom. Zanimljivo je da ispitanice koja pripadaju različitim religijskim tradicijama spominju iste poruke o magijskoj moći menstruacije. Jedna od najčešće spominjanih praksi zloupotrebe menstrualne krvi je u svrhu zavođenja momka ili djevojke, odnosno, pridobivanja partnera i njegove ljubavi manipulacijom. Nastavnice to komentiraju na sljedeći način:

¹⁷ Radulović, Lidija. 2009. *Pol/Rod i religija. Konstrukcija roda u narodnoj religiji Srba*. Beograd: Srpski genaološki centar: Odjeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta.

*To je nešto prvo i od mame što sam čula, kaže ne-
mojte muškarcu nositi crven sok jer se ne zna da
li će se staviti nešto ili da li će se menstrualna krv
iskoristiti da se namažu neke majice i sl. Prije par
dana, vrlo mi je nevjerovatno da se neke stvari po-
dudaraju, bivši momak mi je govorio, u prijatelj-
skim smo odnosima, da je jedna njegova djevojka
bacila sihre kao takve i da je na bijeloj majici pro-
našao krv. (T22_UNZE_NO)*

*Naravno, u pitanju je sujevjerje, ali čini mi se da
je opet prisutno i među mladim generacijama
i to da prolazi onako bez ikakve dekonstrukcije,
bez ikakvog pristupa koji bi vodio ka tome da se
razmisli upravo o tome što ste me Vi pitali, zašto
baš menstrualna krv, otkud sad to u tim vradžbi-
nama i ostalim, zašto ne, ne znam, muška sperma
tipa, zašto baš menstrualna krv ima takvu moć i
ono takvu, ne znam, gotovo pa, mislim, nije go-
tovo već kao tu demonsku energiju, otprilike tako.
(T15_UNBL_NO)*

*Da, to sam čula, sad da li je istina, stvarno, ne
znam, ne bih u to nikad ni da ulazim, ali dešavalo
mi se tipa i od muških nekih prijatelja, kad su im se
tako uvaljivali, tipa, znam jednog koji je dobio po-
klon od djevojke, mislim, da je hrana neka bila, nisu
bombone, nešto drugo. I pošto se ona njemu dosta
dugo nabacivala, on je njoj, stvarno, na kulturnan
način davao znakova da neće ništa s njom i da ne
želi i da mu se ona ne sviđa, al' ona to ono nije ni-
šta. Znam, ona je njemu poklonila tako neku hranu
i on sad, ja ga pitam, ono, kao šta je bilo, kao šta će
biti, ja sam to odmah bacio. Ja stala. Govori on:“
Daj bona, jašta ću, nego baciti, ne znam ja ima li tu
kakve menstrualne krvi... (T33_UNMO_S)*

Studentice, također, prenose slična iskustva o
tome šta se u njihovom okruženju govori o men-
strualnoj krvi i navodnoj moći koju ima ako se na
određen način koristi.

*Pa, ja sam isto čula da se koristi, da se može na-
praviti svašta, ili crna magija, ili naprimjer, ako že-
lite da zavedete nekog muškarca koji Vam se sviđa
trebate ono kao nasut, možda, ono kap menzisa
u kafu... Pa čitala sam, ovako na internetu, bila je
jedna emisija na televiziji isto, gdje sam gledala
kako jedna žena tako htjela da zavede tog nekog
muškarca koji joj se sviđa, pa, eto. (T37_UNBI_S)*

*Ja sam jednom prilikom čitala kako ako žena želi
da zavede muškarca, neka ta, vračara ili što već,
treba se njoj donijeti njena krv i ona će to staviti na
nešto ili da naspe njemu u kavu i da on to popije
i on će biti zauvijek lud za njom. Što se tiče mog
mišljenja o tome, kažem nije smiješno, nego je ža-
losno. Mislim, da mi je to katastrofa, ili kad kažu
ta menstrualna krv je nečista krv, to mi je baš, baš
ružno. (T30_SUM_S)*

Ispitanice su naglasile da su neka od praznovjerja
povezana s menstruacijom prisutna i među visoko-
obrazovanim ženama. Ovo ukazuje na to da soci-
jalni kontekst i obrazovanje nisu uvijek presudni u
prevazilaženju ili dekonstrukciji sujevjerja. Duboko
kodirana sujevjerja mogu se razgraditi na svjesnoj
ravni, ali na nesvjesnoj opstaju unatoč brojnim do-
kazima, jer ljudi tako pokušavaju nadići strahove i
nelagode u vezi s pitanjima koja nadilaze racional-
no i oipljivo.

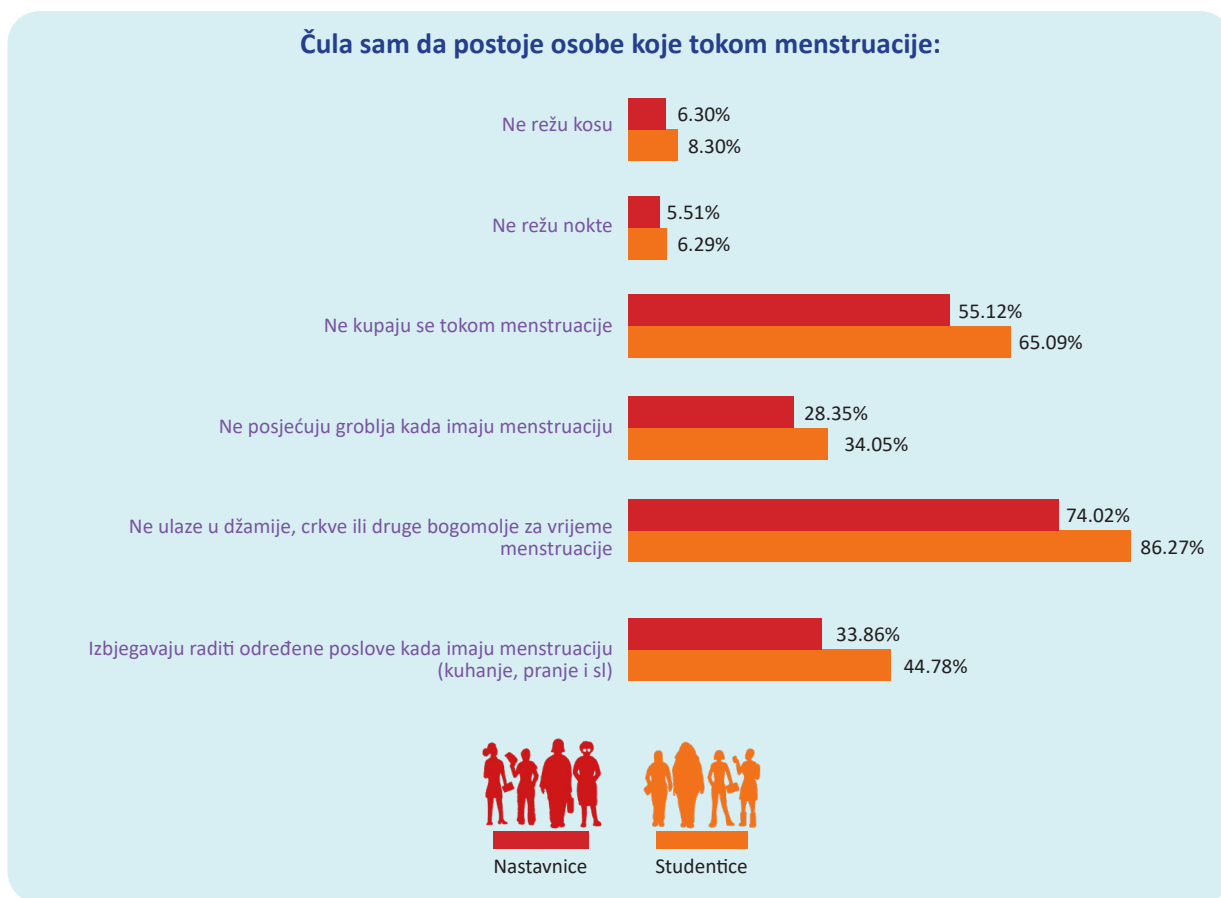
*Čula jesam, znači, to su ta neka narodna vjero-
vanja, kao inače. Ovo kažem po mom nekom religij-
skom tom shvatanju, ono što ja mogu kazati je da
je krv, menstrualna krv sama po sebi je nečista.
(T35_UNBI_NO)*

Sujevjerja vezana za menstrualnu krv osta-
ju prisutna u društvu, prenose se kroz ge-
neracije i imaju različite aspekte, uključuju-
ći religijske, magijske i socijalne elemente.

Prevazilaženje ovih uvjerenja zahtijeva promjenu
društvenih normi i educiranje o fiziologiji i normal-
nosti menstruacije.

2.3.2.4. Kuhanje hrane i briga o djeci

Iako se zabrana ili izbjegavanje kuhanja hrane kao
ni briga o djeci ne spominje kao česta pojava, ispi-
tanice navode da u njihovom okruženju postoje i
takve prakse. Jedna trećina (33,86 %) ispitanica na-
vodi da postoje osobe koje izbjegavaju raditi odre-
đene poslove kada imaju menstruaciju, iako za to
nemaju adekvatno objašnjenje. Uglavnom, su čule
da nešto ne treba raditi ili nije poželjno, jer može
ostaviti negativan efekat na druge, pa zbog toga
neke žene izbjegavaju određene poslove.

Prikaz 2.10. Vjerovanja o izbjegavanju aktivnosti tokom menstruacije

U Banja Luci je bilo dosta parova koji su mi to pričali, kao ne prilazi djeci jer ima menstruaciju... Pa, kao neće biti sa djecom svojom, muž će biti sa djecom jer ona ima menstruaciju, jer ona ih neće uspavati, neće ih hraniti, kao ona je tad vještica neka koja ima menstruaciju, pa kao nemoj prilaziti toj nevinoj djeci... Vjeruje da će zatrovati dijete, da će biti neka loša sreća, nemam pojma... (T19_UNBL_S)

Mislim, da u domenu islama, mislim, da ovo nije naredba, ali da postoji preporuka. Ja se toga ne pridržavam jer sam jedna žena u sklopu svog domaćinstva i zaista redovno kuham, perem, ribam. Kod mene nema nekog izbora. Mislim, da postoji neka vrsta u islamskoj kulturi, kao neka preporuka da žene ne hrane porodicu, dakle, da one kuhaju,

da ne hrane svoje porodice u tim danima. E sad, da li je to sto posto tačno, meni to niko nije rekao. (T31_UNMO_NO)

Ovakve prakse izbjegavanja pripremanja hrane i kontakt s djecom vjerovatno su ostaci drevnih vjerovanja o opasnostima menstrualne krvi i menstrualnog stanja, zbog čega je žena odvajana u posebne prostore ili bi odlazila izvan kuće da ne bi "zarazila" porodicu. Menstruacija konotira s demonskim moćima i nečim prljavim i nečistim što je povezano sa zlim silama, pa je najbolje da žena u menstruaciji bude daleko od ostalih članova porodice i da ne kuha hranu, jer demonska energija može preko hrane i dodira utjecati na članove porodice.

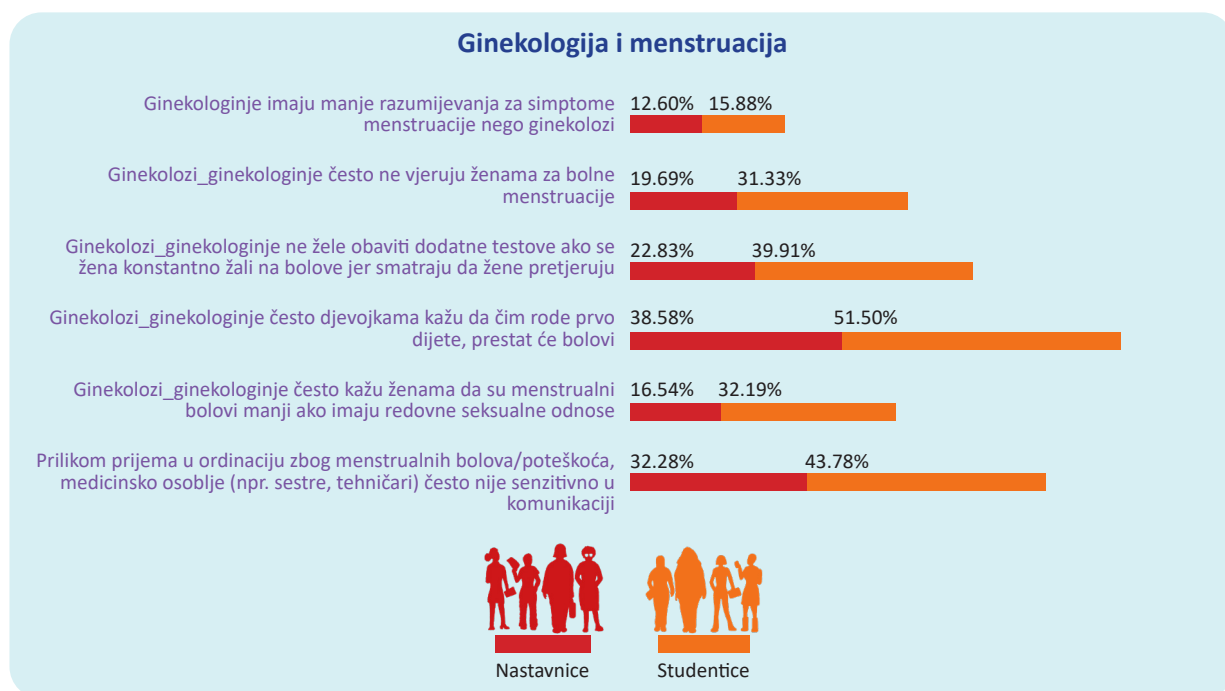
2.4. Nesenzibilnost zdravstvenog sistema

Ispitane nastavnice pokazale su određeni stid vezano za ginekološke preglede budući da 55,91 % ispitanica ide na pregled isključivo kod ginekologinje.

Indiferentnost prema ispitanicama u 32,28 % slučajeva pokazalo je i medicinsko osoblje u ordinaciji prilikom prijema zbog menstrualnih bolova. Budući da je čak 54,34 % ispitanica reklo da koristi analgetike zbog menstrualnih bolova, znači, da je svaka druga

ispitanica koja je imala bolne menstruacije doživjela indiferentnost i neadekvatnu reakciju medicinskog osoblja na menstrualne bolove. Ovakav postotak pokazuje da je sociološka inklinacija društva da odbacuje menstrualne bolove prisutna i u najstručnijim sferama društva. To potvrđuje i postotak od

42,52 % nastavnica koje smatraju da ginekolozi ne žele obaviti dodatne testove ako se žena žali na menstrualne bolove jer smatraju da žene pretjeruju.

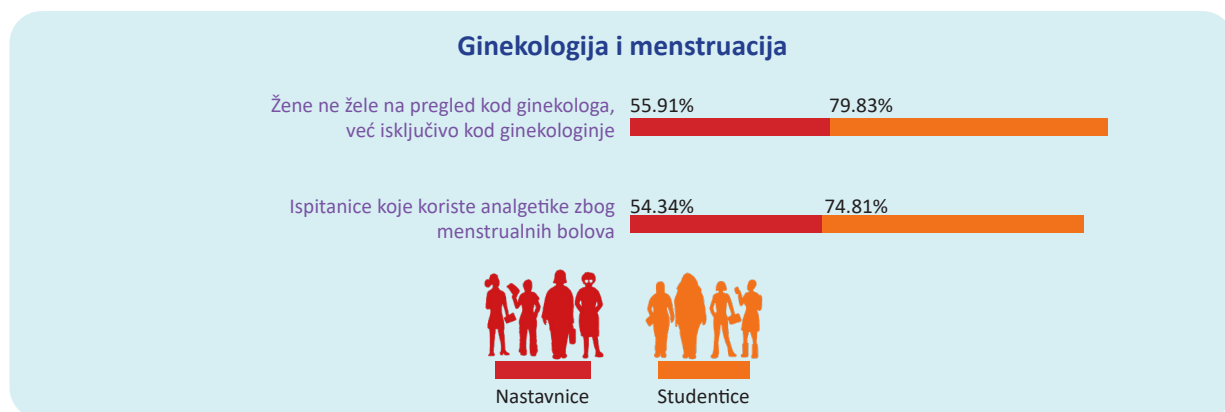

Prikaz 2.11. Percepcija ispitanica o stavovima medicinskog osoblja prema menstrualnim bolovima

Kod studentica, također, zabilježen je stid od ginekološkog pregleda, budući da 79,83 % ispitanica ide na pregled isključivo kod ginekologinje.

Ovaj procent je znatno viši nego kod anketiranih nastavnica, te se stid od ginekološkog pregleda može povezati sa spolom kao demografskom varijablom. Indiferentnost prema ispitanicama u 43,78 % slučajeva pokazalo je i medicinsko osoblje u ordinaciji prilikom prijema zbog menstrualnih bolova. Budući da je čak 74,81 % ispitanica reklo da

koristi analgetike zbog menstrualnih bolova, znači, da je svaka druga ispitanica koja je imala bolne menstruacije doživjela indiferentnost i neadekvatnu reakciju medicinskog osoblja na menstrualne bolove. Jednaka iskustva, iako u nižem procentu, ali istom omjeru, pokazali su i rezultati upitnika koje su popunjavale nastavnice. To potvrđuje i postotak od 39,91 % ispitanica koje smatraju da ginekolozi ne žele obaviti dodatne testove ako se žena žali na menstrualne bolove jer smatraju da žene pretjeruju.

Prikaz 2.12. Stavovi ispitanica o ginekologiji

Ovaj stav nepovjerenja prema menstrualnom bolu najbolje opisuju studentice:

I da, mislim, da trebamo, da imamo sasvim, pravo da sasvim slobodno govorimo o tome koliko naša menstruacija može da bude bolna i sa kakvim se poteškoćama možemo susretati. Naravno, da je to sasvim normalno i da naše društvo treba da prestane da gleda kao da je to nešto što se dešava ponekad, kao nešto što nije normalno. Naravno, to je sasvim normalno. Svaka žena treba da bude uz onu drugu ženu, po bilo kom pitanju da se podržavamo međusobno. (T23_UNZE_S)

(...) situacija je bila na fakultetu... gdje ona strašno obilne menstruacije i nevjerovatne bolove, od pet dana dva provede u Hitnoj. Često joj se dešavalo da izostane i kad ima opravdanje profesori joj kažu da to zlopotrebljava. 100 % sam sigurna da bi isto rekli i na mom fakultetu da ja izostajem. Isto tako znam od par profesora, sa sigurnošću mogu reći da bi rekli morate imati svoje prioritete u životu jer su mi to rekli za neke druge stvari tako da, mislim, kod nas apsolutno za to nema tolerancije što mene baš frustrira, naročito, kada govorimo o profesoricama, ženama. Ako me iko razumije, razumije me ona, a ne profesor. (T6_UNSA_S)

3. EKONOMSKI ASPEKTI MENSTRUALNOG SIROMAŠTVA

Kakve veze ima menstruacija s ekonomijom i društvenim politikama? Zar menstruacija nije zdravstveno pitanje, a ne ekonomsko? Ova i druga pitanja su sve zastupljenija u javnom diskursu širom svijeta i povezana su s konceptom upravljanja menstrualnim zdravljem kao javnom politikom u zdravstvu koja ima značajne ekonomske i društvene implikacije na blagostanje i kvalitetu života žena i djevojaka. Naime, menstrualno siromaštvo definiše se kao nemogućnost pristupa ili otežan pristup menstrualnim proizvodima, higijenskim uvjetima, i adekvatnom obrazovanju o menstruaciji (Alugnoa, Cousins i Sato, 2022)¹⁸. U tom kontekstu, sociokulturnoloških aspekata menstrualnog siromaštva, ovo istraživanje je iznjedrilo ekonomski kontekst menstruacije. Od ispitanica smo dobile odgovore na pitanja o poznavanju i korištenju različitih vrsta menstrualnih proizvoda; o dostupnosti menstrualnih proizvoda na fakultetima, ali i u kućnim uvjetima;

o higijenskim uslovima te o tzv. rozom porezu (porezu na menstrualne proizvode).

Prema odgovorima ispitanica, najveći broj njih (oko 72 %) živi u domaćinstvima koja imaju mjesečni prihod manji od 2000 KM, uz vlastiti lični prihod ispitanica koji je manji od 500 KM. U takvim uvjetima, kupovina menstrualnih potrepština (menstrualni proizvodi, lijekovi za ublažavanje bolova, čajevi, termofofor i sl.) dodatno opterećuje kako prihod domaćinstva, tako i njihov lični prihod. Iznos za menstrualne potrepštine se povećava ako djevojka ima obilniju menstruaciju, pa koristi dva ili više paketa uložaka, kombinuje regularne uloške s noćnim ili koristi posebne medikamente propisane od ginekologa/inje poput hormonalnih tableta za regulisanje menstrualnog ciklusa. Troškovi se stoga mogu povećavati, što dodatno opterećuje budžete, a posebno budžet studentica.

3.1. Vrste i korištenje higijenskih proizvoda

Prema dobivenim rezultatima na osnovu anketnog upitnika, većina ispitanih studentica su upoznate s jednokratnim ulošcima odnosno 99,57 %, zatim, 70,82 % ispitanica poznaje tampone, 57,51 % poznaje menstrualne čašice, 55,08 % poznaje višekratne (perive) higijenske uloške, a 42,35 % poznaje menstrualne gaćice. Iako su studentice upoznate

s različitim menstrualnim proizvodima, najčešće upotrebljeni proizvodi su jednokratni higijenski ulošci odnosno koristi ih 88,98 % ispitanica. Sličan obrazac primjećujemo i u odgovorima nastavnica, odnosno, 74,80 % nastavnica koristi jednokratne higijenske uloške. Nekoliko je pretpostavki zbog čega su jednokratni ulošci u najčešćoj upotrebi:

- a. Transgeneracijsko savjetovanje mlađih generacija,
- b. Jednostavnost korištenja jednokratnih higijenskih uložaka,
- c. Jednostavnost odlaganja jednokratnih uložaka u otpad,
- d. Pronalazak jednokratnih uložaka s povoljnijom cijenom u odnosu na druge menstrualne proizvode,
- e. Osjećaj sigurnosti i nepropusnosti menstrualne krvi,
- f. Osjećaj nesigurnosti upotrebe drugih menstrualnih proizvoda.

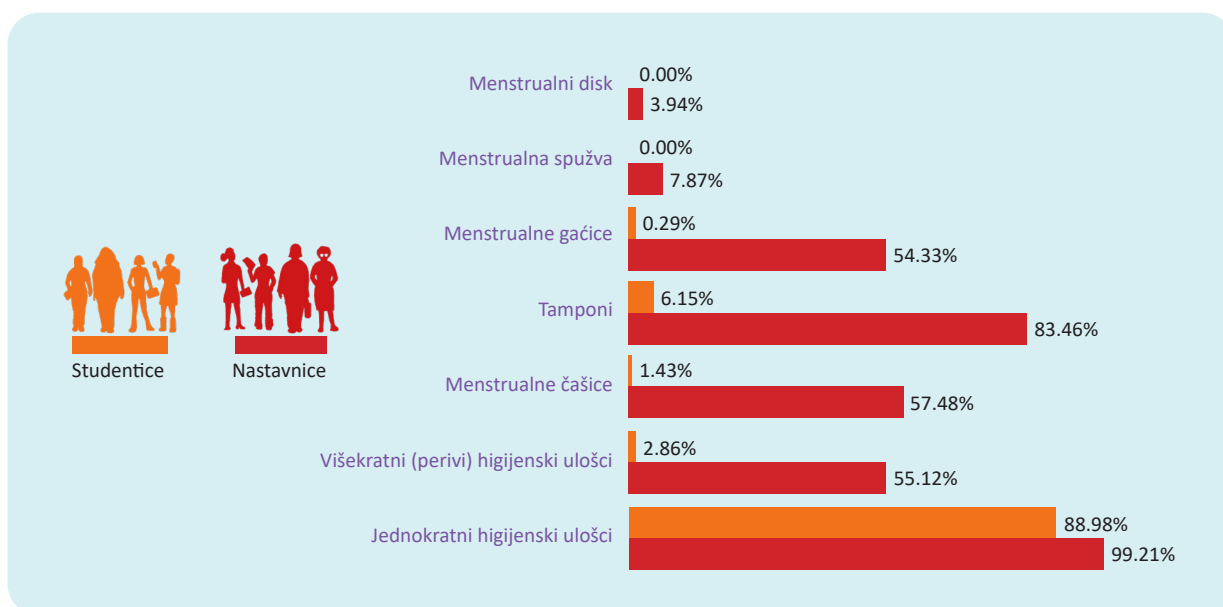
¹⁸ Alugnoa, D. N., Cousins, T., & Sato, M. (2022). Period poverty and menstrual belonging: a matter of climate justice. *The Lancet Planetary Health*, 6(7), 551-552.

Ipak, korištenje jednokratnih higijenskih uložaka znatno utiče na budžet. Korištenje menstrualne čašice i/ili višekratnih perivih uložaka smanjilo bi troškove s obzirom na to da se višekratni ulošci kao i menstrualna čašica, nakon pranja, mogu koristiti iznova. Procjenjuje se da je rok valjanosti menstrualne čašice i do deset godina (van Eijk i dr., 2019), a višekratnih uložaka otprilike do pet godina (Sikirić-Simčić, 2021). U prilog ovom govori i iskustvo jedne sagovornice:

„Ja dosta dugo koristim menstrualnu čašicu, već tri i po godine, ja sam kupila prije tri i po godine menstrualnu čašicu za deset eura i to je moj jedini, moje jedino ulaganje. Tako da ono što bih potrošila vjerovatno za dva mjeseca novca za tampone i uloške, eto, ja koristim već tri i po godine.“ (T30_SUM_S)

Slično iskustvo dijeli i sagovornica „... jedan od razloga što sam prešla na čašicu su i troškovi, lakoća korištenja i zato što je ekološki, ne zagađuje prirodu.“ (T14_UNBL_NO)

Prilikom analiziranja odgovora nastavnica, primjećujemo da su nastavnice upoznate s većim brojem menstrualnih proizvoda i to: 99,21 % nastavnica poznaje jednokratne menstrualne uloške, 83,46 % nastavnica poznaje tampone, 57,48 % nastavnica poznaje menstrualne čašice, 55,12 % nastavnica poznaje višekratne perive uloške, a 54,33 % nastavnica poznaje menstrualne gaćice. Veća upućenost nastavnica u odnosu na studentice, o različitosti menstrualnih proizvoda, vjerovatno, je posljedica iskustva i dodatnog edukovanja u ovoj oblasti.

Prikaz 3.1. Poznavanje vrsta menstrualnih proizvoda

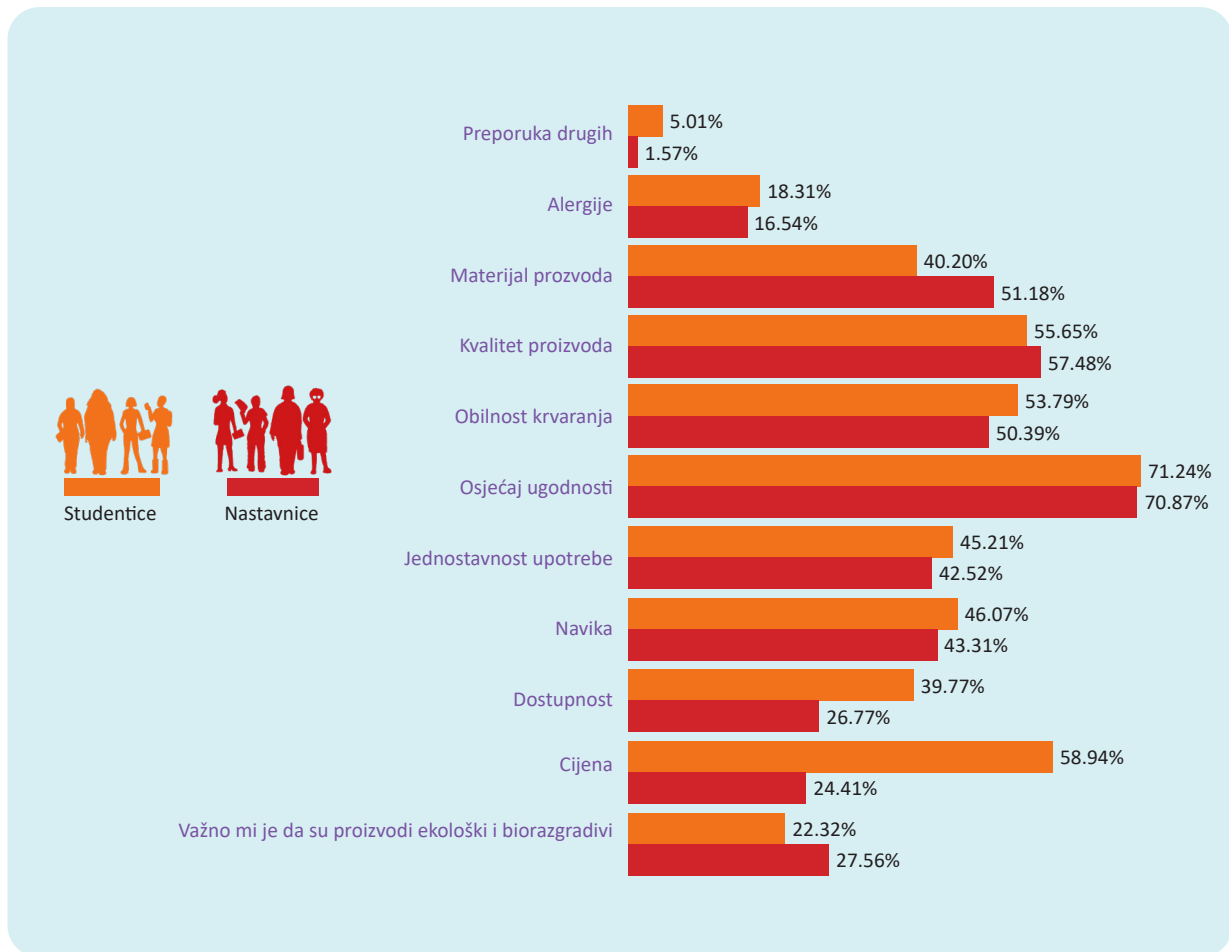
Ispitanice su imale opciju da dodaju i odgovor, pa tako jedna studentica navodi da koristi „pamučnu krpu koja se pere s bjelinom“. Dakle,

i dalje postoji trend korištenja pamučnih krpa, gaza, tkanina iako su nesigurne za upotrebu zbog (ne)moći upijanja menstrualne krvi.

Iako je ovakav trend bio aktualan ranije i prisutniji je kod starijih generacija žena, korištenje pamučnih krpa u 21. vijeku zasigurno možemo pripisati opterećenosti studentskih budžeta te rješenje pronalaze u korištenju sredstava dostupnih u svakom

kućanstvu (krpe, gaze, tkanine). Jedan dio studentica je i ekološki osviješteniji, pa i to može biti razlog da koriste višekratne perive materijale.

Kao primarne faktore koji determiniraju kupovinu menstrualnih potrepština studentice ističu kvalitet proizvoda (55,65 %), obilnost krvarenja (53,79 %), korištenje prema navici (46,07 %) i jednostavnost upotrebe (45,21 %). Studentice nisu u značajnoj mjeri isticale materijal proizvoda kao ključ za odabir proizvoda, dok nastavnice brinu o tom faktoru, tačnije 51,18 % nastavnica. Pretpostavljamo da iskustvo i osviještenost o menstrualnom zdravlju utiče da nastavnice akcenat stavljaju i na materijal od kojeg je napravljen menstrualni proizvod.

Prikaz 3.2. Faktori koji utiču na odabir menstrualnih proizvoda

Prema istraživanju koje su sproveli Marroquin i sar. (2023), analizirajući studije koje su ispitivale zastupljenost štetnih hemikalija u menstrualnim proizvodima, u nekim zemljama Amerike, Azije, Australije i Evrope, pronašli su ih u menstrualnim ulošcima i tamponima. Nivoi hemikalija su varirali unutar proizvoda. Uglavnom su sadržavali hemikalije koje ometaju endokrini sistem, odnosno, utiču na reproduktivno zdravlje žena. Važnost sastava materijala primjećujemo u odgovoru jedne od ispitanica:

„Odabir je da bude što prirodniji materijal, da na tijelo, što manje da ide hemijskog nekog materijala i obrade, s onim gelovima i to. Ne dolazi u obzir. Dakle, prirodni proizvođač, prirodni materijal, ono što zovu organski.“ (T31_UNMO_NO)

Također, istražile smo šta utiče na odluku ispitanica za korištenje određenih menstrualnih proizvoda. Na prvo mjestu ispitanice izdvajaju osjećaj ugodnosti, odnosno, 71,24 % studentica i 70,87 % nastavnica ističu osjećaj ugodnosti.

U vremenu inflacije nije neuobičajeno da je cijena osnovni kriterij odabira menstrualnog proizvoda (za 58,94 % studentica i za 24,41% nastavnica).

Važnost cijene kao faktora odabira menstrualnih proizvoda primjećujemo u odgovoru jedne od ispitanica:

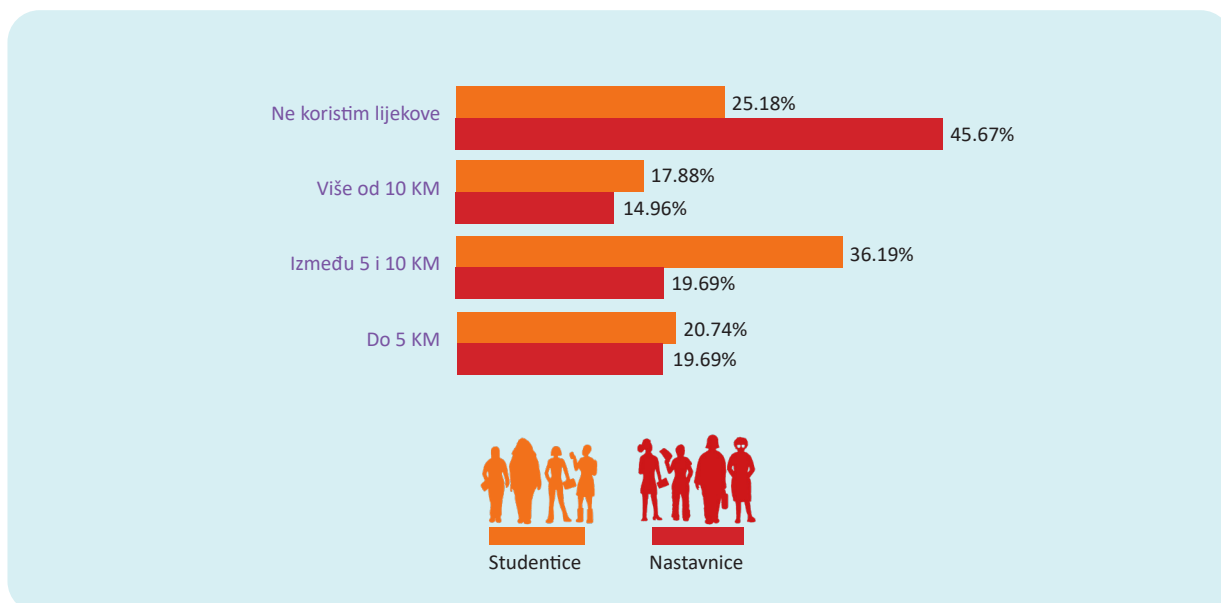
„Pa bitno mi je da je izdržljivo, da je udobno, da ima lijep miris jer to mi je lično bitno. Naravno, u skladu s cijenom, ne bih da je preskupo, ali može se uskladiti cijena i kvalitet.“ (T24_UNZE_S)

U razlici faktora odabira između nastavnica i studentica primjećujemo da studentske budžete ipak opterećuje kupovina menstrualnih proizvoda dok nastavnice ne brinu u tolikoj mjeri o cijeni, pretpostavljamo zbog finansijske stabilnosti koja im je data redovnim zaposlenjem. Sukladno ovome nalazu, kroz anketni upitnik doznale smo i da najveći broj studentica (73,10 %) ima lični budžet manji od 500 KM.

Preko 50 % ispitanih studentica potroši između 5 i 10 KM na menstrualne potrepštine, dok njih 36,91 % mjesečno potroši više od 10 KM.

U slučajevima kada zbog jakih menstrualnih bolova moraju koristiti lijekove za ublažavanje tegoba, 36,19 % studentica dodatno potroši 5 - 10 KM, dok 17,88 % dodatno potroši više od 10 KM na lijekove. Formiranje studentskih budžeta ovisi od brojnosti

članova u obitelji (ako studentice žive s roditeljima), primanju stipendija ili drugih vrsta potpore, načinu stanovanja (dijele li troškove s cimerima/kama ili samostalno isplaćuju troškove stanovanja), a naročito se troškovi povećavaju ako, pored redovne kupovine uložaka i/ili tampona, studentice koriste lijekove za ublažavanje bolova ili neka druga sredstva poput čajeva, biljnih/prirodnih preparata, termofora i sl.

Prikaz 3.3. Prosječna mjesečna potrošnja na lijekove za ublažavanje menstrualnih bolova i tegoba

Udvostručavanje troškova zbog kupovine lijekova za ublažavanje menstrualnih bolova dodatno opterećuje budžete, pa zbog toga neke ispitanice testiraju prag tolerancije na bol. Tako, ispitanica navodi:

„... ono što mi je simptomatično je da većina djevojaka, pa i ja među njima, propitujem svoj prag boli, pa gledam da ne konzumiram te tablete i analgetike prije nego što me, zaista, zaboli do te mjere da ne mogu da hodam ...“ (T19_UNBL_S)

Drugo iskustvo jasno prikazuje visoke cijene kada su u pitanju lijekovi za ublažavanje menstrualne boli:

„Ja lično trenutno trošim novac na lijekove ... tako da ono i za mamu i sestru kada uzimam otprilike 20 KM po osobi.“ (T11_UNTZ_S)

U slučaju nastavnica, najveći broj nastavnica ne koristi lijekove za ublažavanje menstrualnih bolova

i tegoba, ukupno 45,67 %. Do 5 KM na kupovinu lijekova za menstrualne bolove potroši ukupno 19,69 % nastavnica. Ispitanice su podijelile svoja iskustva:

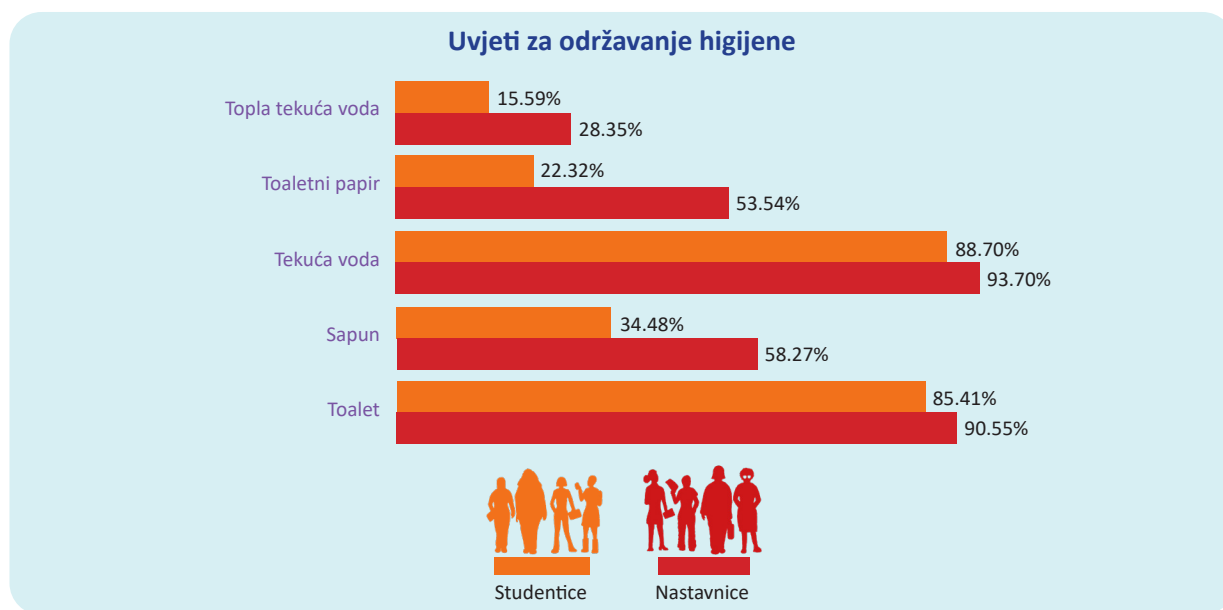
„Pa, ne, ponekad baš kada imam bolove koristim, ali u principu ne, koliko god mogu da izdržim, izdržavam.“ (T14_UNBL_NO)

„Pa u suštini, ja najčešće, uzmem jednu samo tabletu tokom, dakle, perioda ciklusa. Znači prvi, ili drugi dan, zavisí. Pošto izbegavam baš da ih koristim tako često, samo kad je neophodno, ali najčešće je to jednom u toku ciklusa. Jedna tableta u toku ciklusa, ima, možda, desetak u pakovanju, dakle, eto. Traju mi nekoliko meseci.“ (T16_UNBL_NO)

3.2. Uvjeti za menstrualnu higijenu na fakultetima

Menstrualna higijena je značajna jer ona unapređuje kvalitet života žena i djevojaka. Njome se osigurava čistoća intimnih dijelova tijela, osjećaj ugodnosti i najvažnije, sprječava se nastanak infekcija. Takvi pozitivni rezultati mogu se postići jedino pravilnim i učestalim provođenjem svakodnevne higijene za vrijeme menstruacije (Hećej-Hiršl,

2002). Za održavanje menstrualne higijene nisu potrebni samo menstrualni proizvodi već i funkcionalan toalet, sapun, topla i tekuća voda, toaletni papir, kanta za otpatke. Kroz istraživanje, skoro sve ispitanice su istakle da imaju navedene uvjete kod kuće, ali takva situacija nije primjetna na fakultetima tj. radnim mjestima nastavnog osoblja.

Prikaz 3.4. Dostupnost uvjeta za održavanje menstrualne higijene na fakultetu

Iz grafikona uočavamo da studentice na fakultetima, uglavnom, imaju toalet gdje u privatnosti mogu zamijeniti menstrualne potrepštine (85,41 %) kao i tekuću vodu (88,70 %). Međutim,

sapun i toaletni papir, koji su neophodni za pravilnu ličnu i intimnu higijenu, najčešće nisu dostupni u toaletima na fakultetima. Ukupno 33,48 % studentica nemaju dostupan sapun, 44,92 % nema dostupan toaletni papir, a 66,09 % nema dostupnu toplu tekuću vodu u toaletima na fakultetima.

Iskustvo ispitanice govori i o drugim teškoćama sa kojima se susreće kada su u pitanju uvjeti za održavanje menstrualne higijene na fakultetu:

„Evo, ovako, što se tiče WC imamo, znači, fakultet je na tri sprata, na prvom spratu nema nikakvog WC, na drugom ima samo muški, a na trećem samo ženski. Tako da ako mi imamo na drugom

spratu moramo uvijek ići ono gore jer je gore taj ženski i tu ima kako kada. Nekad se zadesi da nema ništa, da nema ni sapuna ni papira. Većinom je to tako, da nema. I onda ima samo voda i to hladna voda (smijeh) gdje ono baš toliko hladna, pogotovo zimi da se i smrzne ponekad da nema čak vode.“ (T37_UNBI_S)

Slično iskustvo pronalazimo i kod ispitanica s drugih univerziteta:

„Kantu da, s tim da ne postoji unutar WC-a, nego samo van gdje su lavaboi i kad onda ti promijeniš uložak ne možeš tu da baciš nego ga iznosiš. Jedino što imamo je kanta ta vani i voda. Sapun tu i tamo, nekad je znao da bude, i to onaj što se trlja, pa ga svi meljaju po rukama. Tako da, užas.“ (T5_UNSA_S)

Međutim, u toaletima za nastavno osoblje pronalazimo potpuno drugačije stanje. Ukupno 58,27 % nastavnica tvrdi da ima dostupan sapun, njih

93,70 % navodi da ima dostupnu tekuću vodu, 53,54 % ima dostupan toaletni papir u toaletima na fakultetima. Pojedini fakulteti su snabdjeveni i dodatnim uvjetima:

„Imamo te osnovne potrepeštine. Voda, sapun, toaletni papir, imamo kantu u svakoj od prostorija WC-a. Imamo kante za odlaganje uložaka.“ (T26_SUM_NO)

3.3. Besplatne higijenske potrepeštine

O važnosti dostupnosti menstrualnih proizvoda u toaletima, na fakultetima, govori i podatak da

93,85 % studentica smatra da bi dostupnost menstrualnih potrepeština na fakultetu olakšalo rad za vrijeme menstruacije.

Ispitanica ističe:

„Da se mene pita to bi bilo besplatno zato što jednostavno znam djevojke koje moraju svakog mjeseca sebi platiti i račune i kiriju i za neke stvari jednostavno ne bude dovoljno. Pronađe se uvijek tu neki novac, ali nije, sigurno, jednostavno kad moraš se misliti hoćeš li imati za to ili nećeš taj mjesec, a znaš da ti treba. Lijepo bi bilo kad bi na fakultetu i u školi srednjoj bilo, da djevojke mogu uzeti.“ (T28_SUM_S)

Ispitanice navode i primjere dobre prakse koje možemo implementirati i u univerzitetski kontekst:

„Pa, ja iskreno, mislim, bilo bi stvarno lijepo kad bi bar u javnim ustanovama bili obezbijeđeni proizvodi za sve, ili tipa u javnim wc-ima, mada sam to i viđala u tipa nekim kafićima imaju stvarno i uloške i tako neke potrepeštine. Bilo bi lijepo isto da se manji tabu pravi od toga. Da se ljudi malo više, ovaj, obrazuju i da imaju više razumijevanja jedni za druge, bez obzira bili muško, ili žensko i tako.“ (T17_UNBL_S)

Ispitanice su predložile i nekoliko ideja u vezi problematike dostupnosti besplatnih menstrualnih potrepeština u toaletima na fakultetima. Primjer je navela ispitanica:

„Pa, mislim, da ne bi bilo loše da se učine dostupnim, ne bi bilo loše da postoje po WC-ima, jer se svakom može desiti da dobije na nekom mjestu,

evidentna je razlika u opremljenosti toaleta za studentice i toaleta za nastavnice. Ovakva diskriminacija nema validno utemeljenje. Jasno je da je veći broj studenata i studentica koji cirkulišu kroz toalete, ali upravo zbog toga neophodno je planirati budžet sukladno ovoj činjenici. Nadalje, ovakvi rezultati ponovo ukazuju na potrebu za dostupnošću besplatnih menstrualnih proizvoda u toaletima na fakultetima.

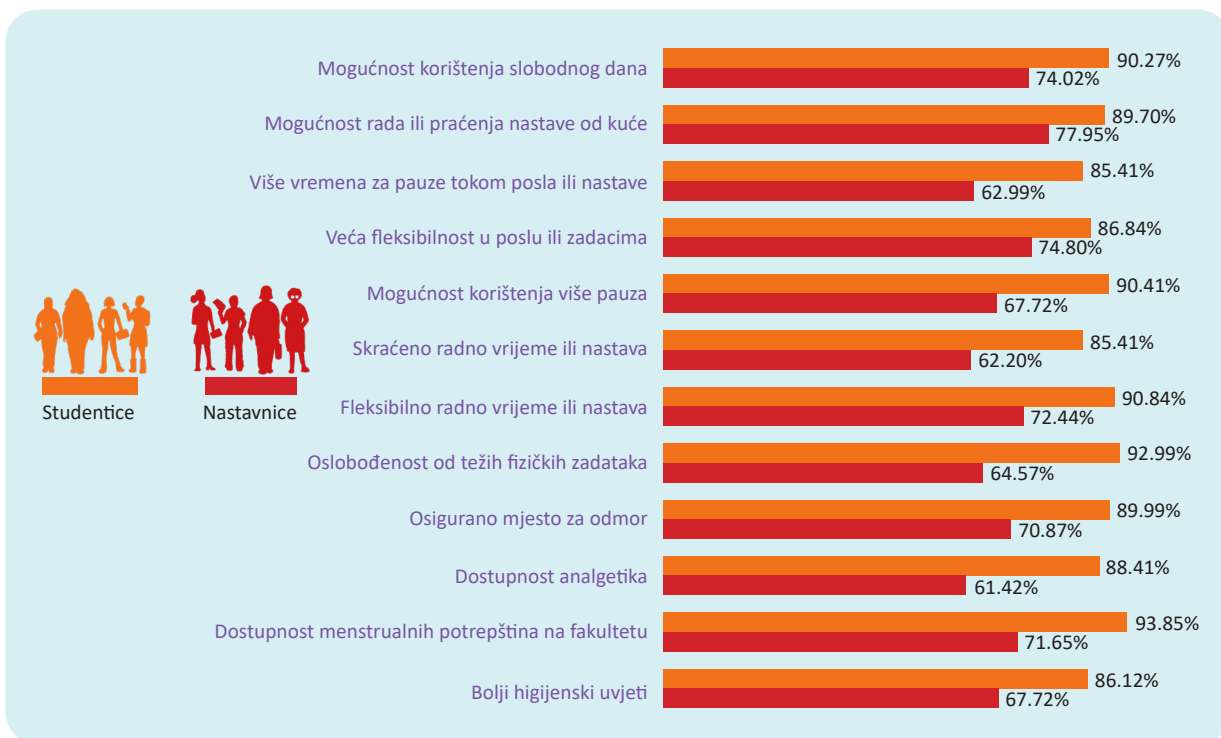
da nije spreman, da ne mora... Da postoje ulošci ili tamponi, možda čak i aparatima, besplatno, hajde, bilo bi to zgodno i za studentice i za nastavnice, mada, mislim, da iz moje perspektive ne bi bilo loše da se uradi neka obuka kako može da se koristi čašica zato što, mislim, da je stvarno, ako možemo doprineti time da što manje zagađujemo, a postoji jedan način koji je zgodan to ne bi bilo loše da se uradi.“ (T14_UNBL_NO)

Slično se navodi i u sljedećem primjeru:

„Jako dobro pitanje, baš sam nedavno, ovaj, razgovarala s prijateljicom na tu temu i smatramo obje, mogu odmah i u njeno ime da kažem da to treba, zaista, da bude besplatno i viđala sam čak u nekim kafićima, restoranima, da postoji ta opcija besplatnih uložaka, zaista, ovaj cijene su ogromne, a to je nešto što ne možemo da kontrolišemo, nažalost. Nemamo svi iste mogućnosti, ista primanja, da, svakako, bi trebalo da bude ili jeftinije, ili ako je moguće besplatno.“ (T18_UNBL_S)

„Što se tiče proizvoda, mislim, da bi trebali biti dostupni, jer, evo, znam tipa uđem u neki restoran, sad to su rijetki, a vidim tako da imaju za žene dezodorans, uloške, koliko je to normalno, koliko se ja bolje osjećam, nekako iako u tom trenutku nemam menstruaciju. Što se tiče fakulteta, tu, ono, ne trebam ni spominjati koliko je tu bitno da ako ništa jedno pakovanje uložaka postoji u tim WC-ovima.“ (T33_UNMO_S)

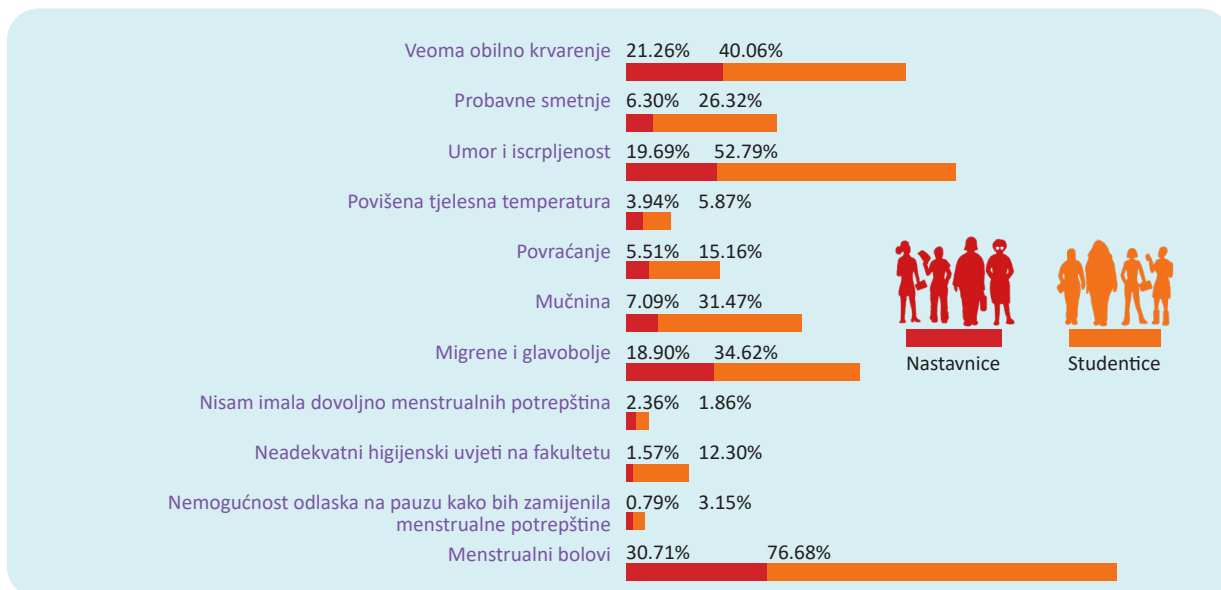
Također, 92,99 % studentica smatra da bi uslove za rad olakšala i oslobođenost od težih fizičkih zadataka, 90,84 % smatra fleksibilno radno vrijeme ili nastavu kao olakšicu, 90,41 % smatra mogućnost korištenja više pauza kao olakšicu dok 90,27 % smatra mogućnost korištenja slobodnog dana kao olakšicu za rad tokom menstruacije.

Prikaz 3.5. Uslovi koji bi olakšali rad na fakultetu tokom menstruacije

Također, 60,52 % ispitanih studentica slaže se s tvrdnjom da bi dostupnost menstrualnih potrepština na fakultetu olakšalo rad tokom menstruacije. Osim olakšavanja rada tokom menstruacije, dostupnost menstrualnih proizvoda na fakultetima razvila bi svijest o tome da menstruacija nije tabu tema, doprinoseći tako smanjenju osjećaja stida kada žene iznenada dobiju menstrualni ciklus, a nemaju uložak ili tampon pri ruci, što bi istovremeno uticalo i na njihov lični budžet.

Studentice su istakle sljedeće razloge za izostanke s fakulteta tokom menstruacije: menstrualne bolove istaklo je 76,68 % studentica, umor i iscrpljenost istaklo je 52,79 % studentica, a veoma obilno krvarenje istaklo je 40,06 % studentica. Iako su pojedine nastavnice navele da ne izostaju s posla za vrijeme menstruacije, tačnije njih 44,88 %, kod određenog broja primjetni su isti razlozi izostanka kao i kod studentica. Nastavnice, također, ističu menstrualne bolove (30,71 %), umor i iscrpljenost (19,69 %) i veoma obilno krvarenje (21,26 %) kao najčešće razloge za izostanak.

Prikaz 3.6. Razlozi izostanka sa fakulteta za vrijeme menstruacije

I nastavnice, također, ističu značaj dostupnosti menstrualnih potrepština na poslu. Tako se s ovom tvrdnjom slaže 71,65 % nastavnica. Nastavnice akcentiraju na dostupnost besplatnih menstrualnih proizvoda namijenjenih studenticama tj. dostupnost u studentskim toaletima:

„Pa, smatram, da bi trebale da budu besplatne i dostupne svima, u javnim prostorima. Eto, konkretno kad govorimo o univerzitetima i školama svako. Sad, naravno, tu bih prednost dala učenicama i studenticama da one imaju kao osobe koje nisu, nemaju zaposlenje, nemaju sredstva. Mislim, imaju za to se pronađu sredstva, ali prosto nemaju stalna primanja. Mislim, da bi im to olakšalo i s finansijske strane i uopšte iz tog kulturološkog aspekta, ovaj, gdje treba da se razbije tabu o menstruaciji kao nečemu što, onaj, za skrivanje, nekakav društveni tabu i slično. Znači, nešto što je prosto dostupno, kao što imate toalet papir, tako imate i uloške.“ (T15_UNBL_NO).

Nastavnice posebno ističu sljedeće uvjete na poslu kao olakšice za rad: mogućnost rada od kuće (77,95 %), veća fleksibilnost u poslu (74,80 %), mogućnost korištenja slobodnog dana (74,02 %), fleksibilno radno vrijeme (72,44 %), te osigurano mjesto za odmor (70,87 %). Uočavamo da bi

hibridni sistem rada pozitivno uticao na rad žena tokom menstrualnog ciklusa, a takav oblik rada se pokazao izvodivim i tokom pandemije korona virusa.

Menstrualno odsustvo je praksa u nekoliko zemalja širom svijeta, a pokazalo se kao efektivno. Prema Cook i van den Hoek (2023) rad od kuće može omogućiti bolju samokontrolu simptoma, smanjiti potencijalni stres za prikrivanje menstruacije i menstrualnih simptoma i olakšati druge strategije ublažavanja bolova kao što su tehnike opuštanja i specifične vrste vježbi.

3.4. Rozi porez i poreske olakšice

Rozi porez (engl. *pink tax*) se može razumjeti kao dodatni porez koji žene moraju platiti u svakodnevnom životu dok konzumiraju proizvode koji su „neophodni“ u želji da ih društvo smatra privlačnim i ženstvenim. Mnogi nisu svjesni niti edukovani u vezi s postojanjem ovog poreza u društvu; stoga ga neki nazivaju i skriveni porez (engl. *hidden tax*). Porez je uveden tako da se ženama dodatno naplaćuju proizvodi i usluge usmjerene prema ženskom spolu. Ovi proizvodi imaju tendenciju da budu od jednake ili manje vrijednosti od usporedivih proizvoda namijenjenih muškarcima. Kako se roza boja u društvu stereotipno smatra simbolom ženstvenosti, većina ovih proizvoda sastoji se od rozog pakovanja i/ili karakteristika. Ovaj porez nameće ženama nepravedne standarde cijena. Raspravlja se odakle taj porez konkretno proizlazi kroz historiju, ali njegovo porijeklo ne mijenja implikacije na sve žene (Lafferty, 2019).

Porez na luksuz (engl. *luxury tax*) nije izravno povezan s rozim porezom. Potreba za definisanjem poreza na luksuz ogleda se u činjenici da se, ulošci, tamponi i drugi proizvodi za žensku higijenu, smatraju luksuznom robom (Yazicioğlu, 2018). Budući da se ovi proizvodi koriste u zdravstvene svrhe, postoji potreba za smanjenjem i/ili ukidanjem poreza.

Porez na dodanu vrijednost (PDV) u Bosni i Hercegovini iznosi 17 % na sve proizvode. Inicijativu u BiH, o ukidanju PDV-a na higijenske potrepštine, pokrenuo je Sarajevski otvoreni centar (SOC), 2021. godine. Predstavnice SOC-a su između ostalog obrazložile i „*Ono što mi kao organizacija i kao pojedinci/ke možemo zahtijevati jeste da se barem izbjegne fiskalna diskriminacija jednog spola. Higijenski ulošci, tamponi, ali i pelene za djecu i odrasle, su proizvodi koje isključivo ili u najvećoj mjeri kupuju žene. Svaka deseta djevojčica ne može priuštiti sanitarne proizvode, higijenski proizvodi za žene te proizvodi i usluge za njegu namijenjenih djeci, starijim osobama ili osobama s invaliditetom još uvijek se ne smatraju osnovnim proizvodima, iako njihovo korištenje nije stvar izbora već potreba. Smatramo da država mora ukinuti porez koji žene plaćaju samo zbog toga što su žene i da ovakve mjere, zaista, jesu od javnog interesa jer se tiču više od polovine stanovništva BiH.*“

Ovim istraživanjem željele smo ispitati uočavaju li studentice i univerzitetske nastavnice potrebu za smanjenjem i/ili ukidanjem poreza na menstrualne potrepštine, te kako to provesti na način koji ne dopušta zloupotrebu. Ispitanice, iz obje skupine, smatraju da bi se porezi na menstrualne potrepštine trebali smanjiti i/ili ukinuti:

„Apsolutno da se slažem s tim da bi se trebalo, eventualno smanjiti pošto ukidanje, svjesni smo i sami kako ukidanje poreza izgleda u BiH, ali definitivno smanjenje da, apsolutno.“ (T7_UNSA_S)

„Pa, smatram da ne bi bilo loše ukinuti porez kao što se ukida porez za neke potrepštine za djecu i slično.“ (T40_UIS_NO)

Evidentno je da postoji potreba i za dostupnim besplatnim menstrualnim potrepštinama u toaletima, na fakultetima, kao i za smanjenjem i/ili ukidanjem poreza na iste.

Smanjenje troškova u polju menstrualnog i reproduktivnog zdravlja uveliko je potreba studentica, ali nastavnice su spremne podržati ovu inicijativu u korist studentica.

Odnosno, ako bi postojala mogućnost odabira, nastavnice su finansijski osiguranije i mogu svakodnevno priuštiti sebi menstrualne potrepštine. Porez na luksuz još jednom ističe ranjivost žena, u ovom slučaju žena i djevojaka koje nemaju stalnu finansijsku potporu.

Tokom 2023. godine Dom naroda Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine jednoglasno je usvojio „Prijedlog zakona o dopuni Zakona o porezu na dodatnu vrijednost“, čiji je predlagatelj Predstavnički dom državnog parlamenta. Predstavnički dom je usvojio predloženi zakon kojim se ukida plaćanje poreza na doniranu hranu.¹⁹ Iz navedenog proizilazi da postoje načini ukidanja ili eventualno smanjenja poreza na proizvode, uključujući i menstrualne proizvode.

Iskustvo aktivistica iz Hrvatske i Srbije pokazuje da su napor, istraživanje i provedba kampanja doprinijeli konkretnim promjenama. Tako, u Srbiji „Ženska inicijativa“ kontinuirano obezbjeđuje besplatne menstrualne proizvode u toaletima, na fakultetima. Trenutno su četiri univerziteta širom Srbije obezbjeđena, uz podršku donacija firmi koje proizvode menstrualne proizvode.²⁰ U Hrvatskoj, pored opremljenosti toaleta na fakultetima,

pokrenuta je i inicijativa smanjenja poreza na menstrualne proizvode od strane Udruge „PaRiter“ i uz podršku 17 drugih organizacija. Vlada RH je ovu inicijativu podržala te je, od aprila 2022. godine, porez na higijenske uloške i tampone snižen sa 25 % na 13 %.²¹

Ovim istraživanjem željele smo istražiti i načine za smanjenje i/ili ukidanje PDV na menstrualne proizvode, a koji se ne bi zloupotrijebili te su ispitanice komentirale:

„Mhm, ja opet tu smatram da u neko dogledno vrijeme budući da su se pojavili proizvođači na našem tržištu i da su to lokalni proizvođači ja bih više podsticala, dakle, da se jedan dio sredstava, bilo tako što bi se oslobađali od poreza ili na neki drugi način usmjerava u razvoj te industrije kako bismo vrlo brzo za, možda, svega godinu dana premostili taj neki period, ali osigurali onda svima da imaju ove uloške koji su za višekratnu upotrebu i to bi mi se negdje činilo i kao jedna prihvatljiva varijanta i za okoliš, a ujedno bismo i dizali svijest, jer ako osiguramo, dakle, besplatne uloške ili uloške koji su u vrlo niske cijene, onda, nažalost, nećemo mijenjati ovaj problem. A ponavljam pošto su se na tržištu u međuvremenu pojavili drugi po meni primjereniji načini kako se može riješiti taj problem ja bih se više zalagala, recimo, da se sredstva usmjere u gaćice, u višekratne uloške ili čak u one silikonske, kako se zovu? Čašice.“ (T1_UNSA_NO)

„Porez ukinuti u smislu da država ne dobiva taj PDV. smanjiti definitivno, možda, ukinuti .. nisam o tome ranije razmišljala. Menstruacija je nešto što mi ne možemo birati hoćemo li imati ili nećemo, to je prirodna pojava, to je biološki. Tako da nekako s tom logikom kad bi išla, da, smatram, da bi trebalo ukinuti porez. Kako ukinuti? Pa, ja mislim, da je to, možda, pitanje za neke aktivne političare, parlamentarce.. znam da oni imaju taj sistem usmjeravanja sredstava i budžeta i mislim, da bi se tu mogao napraviti neki efikasan sistem da se usmjere budžetska sredstva. Sad ne znam kako to ide, ali mislim, da im ne bi bio problem kroz neku inicijativu političku, građansku.“ (T6_UNSA_S)

19 Aljazeera Balkans. (2023). *Ukinut PDV na doniranu hranu u Bosni i Hercegovini*. Dostupno: <https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2023/6/15/ukinut-pdv-na-doniranu-hranu-u-bih>

20 Donacije.rs. (2023). *Podržimo smanjenje menstrualnog siromaštva: donirajmo higijenske uloške obrazovnim institucijama*. Dostupno: <https://www.donacije.rs/projekat/doniraj-uloske/>

21 Udruga PaRiter. (2022). *Otvoreno pismo Vladi i Saboru RH: reakcija na smanjenje poreza na menstrualne potrepštine na 13 posto*. Dostupno: <https://pariter.hr/otvoreno-pismo-vladi-i-saboru-rh/>

„Pa, ako se ne može već omogućiti taj dio da budu besplatni svima, onda ako je to jedna od mjera koja se može implementirati, ja ne vidim zašto ne. U cijeloj toj ekonomiji, u svoj toj robi koja se kupuje, u svim tim proizvodima koji se kupuju to je samo jedan mali dio higijenskih potrepština. Jest da ih koristi polovina populacije, u stvari manje od polovine populacije, u stvari znatno manje, jer sve više je starijeg stanovništva, ali kažem, u cijeloj toj populaciji svega što se kupuje, to je samo jedan mali dio, pa ako je to nekakva mjera koja bi se mogla implementirati. Ne vidim razloga zašto ne.“ (T26_SUM_NO)

„Pa, našli bi se neki mehanizmi, ili da škole mogu nabavljati to preko, ne znam, da im se obezbijede neka budžetska sredstva da oni nabavljaju za svoje studentice, a da to bude oslobođeno, recimo, poreza. Nešto da bude takav neki mehanizam koji bi omogućio školama, srednjim, osnovnim prvo, pa onda i ostalim. Možda, bi bilo jednostavnije.“ (T9_UNTZ_NO)

Zbog složenosti političkog i ekonomskog sistema u Bosni i Hercegovini, pojedine ispitanice ne vjeruju u mogućnost smanjenja i/ili ukidanja PDV na menstrualne proizvode:

„Pa, ja nisam ni sigurna, iskreno, da se to može na neki način zloupotrijebiti, iskreno. Naravno, postoji različit zakon tržišta i tako dalje, međutim, možemo da vidimo na primjeru određenih evropskih zemalja, da je tu Holandija i Irska, ili da je to Island, da su ukinuli porez na menstrualne proizvode i da bez ikakvih problema, bez ikakvih malverzacija nastavili su dalje s tom praksom. Mislim, da bi

to bez problema moglo, ali s obzirom na trenutnu ekonomsku situaciju u Bosni i Hercegovini i na kolektivnu društvenu situaciju, mislim, da bi to bilo jako teško jer i dalje se, recimo, menstrualne potrebe i proizvodi smatraju luksuzom i još uvijek se smatra da mi treba da budemo uvijene u neke gaze koje su, je li, dosta jeftinije nego neki obični ulošci.“ (T19_UNBL_S)

„Pa, s obzirom na to da je naša porezna stopa takva kakva jeste, fiksna, i da je na sve identična, mislim, da bismo mi trebali prvo ići da imamo različitu poreznu politiku na taj način. Da ne možemo cigarete tretirati kao menstrualne uloške, kao dječije pelene itd. menstruacija je nešto što pobogu moram imati, moram je na neki način ispoštovati. Cigarete nisu nešto što je neophodno za život. Tako da možemo govoriti o smanjenju stope PDV i poreza samih apsolutno. U potpunosti ukinuti, mislim, da bi to bilo prilično teško s obzirom na to da je to nešto što je tržište, što je marža, što je stvar kupovne moći itd. ali imati obzira prema tome, svakako da, da.“ (T22_UNZE_NO)

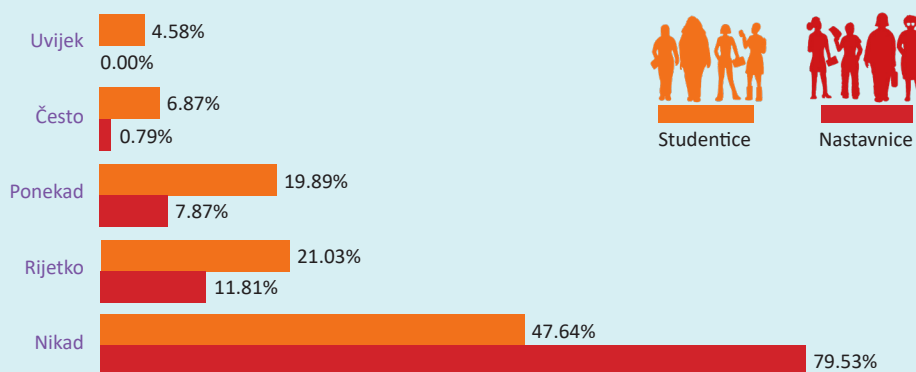
Za učinkovito zagovaranje snižavanja poreza na luksuz i osiguravanja besplatne dostupnosti menstrualnih proizvoda, ključno je riješiti nedostatak znanja i upućenosti među građanima/kama o njihovoj moći uticaja i promjene porezne politike. Međutim, kompleksnost državnog uređenja i porezne politike u Bosni i Hercegovini čini procese promjene sporijim. Iz analize intervjuja evidentno je da ispitanice prije vjeruju u inicijativu dostupnosti besplatnih menstrualnih proizvoda na fakultetima, nego u opciju smanjenja tj. uvođenja diferencirane stope poreza i/ili ukidanja poreza na menstrualne proizvode.

3.5. Visina prihoda i izloženost menstrualnom siromaštvu

U okviru ovog istraživanja, istražile smo frekvenciju situacija koje impliciraju menstrualno siromaštvo u populaciji studentica i nastavnica. Anketni upitnik sadržavao je pitanja o menstrualnom siromaštvu, a koja ilustriraju situacije poput ovih: „Moram posuditi menstrualne potrepštine od prijateljice ili nekog drugog jer ih ne mogu priuštiti.“

„Ne mogu priuštiti menstrualne potrepštine, pa umjesto njih improviziram (npr. koristim toaletni papir, komade tkanine)“, „Moram kupovati manje kvalitetne menstrualne potrepštine zbog njihove cijene.“ i „Uložak, tampon ili drugi proizvod ne promijenim duže od šest sati jer sebi ne mogu priuštiti više menstrualnih potrepština“.

Moram kupovati manje kvalitetne menstrualne potrepštine zbog njihove cijene

Prikaz 3.7. Kupovina manje kvalitetnih menstrualnih potrepština zbog njihove cijene

Provele smo neparаметarsko testiranje ovih tvrdnji u odnosu na visinu prihoda domaćinstva i visinu ličnih prihoda, koje je pokazalo da postoje značajne razlike u odgovorima kod pitanja o menstrualnom siromaštvu u zavisnosti od mjesečnog prihoda domaćinstva u kojem žive studentice. Rezultati pokazuju da što je prosječni mjesečni prihod domaćinstva

manji, to je ostvaren veći rezultat na skali menstrualnog siromaštva. Ovakav rezultat implicira da su

studentice koje žive u domaćinstvima s nižim mjesečnim prihodom izloženije situacijama koje impliciraju menstrualno siromaštvo u odnosu na ispitanice koje dolaze iz domaćinstava s većim prihodom.

Uložak, tampon ili drugi proizvod ne promijenim duže od 6 sati jer sebi ne mogu priuštiti više menstrualnih potrepština

Prikaz 3.8. Učestalost promjene menstrualnih proizvoda uslijed mogućnosti kupovine više menstrualnih proizvoda

Očekivano, menstrualnom siromaštvu u značajnijoj mjeri izložene su studentice koje žive u domaćinstvima koja imaju veoma nizak mjesečni prihod (500 KM) u odnosu na ispitanice koje žive u domaćinstvima koja imaju prihod preko 2500 KM, između 2000 KM i 2500 KM, između 1500 KM i 2000 KM, i između 1000 KM i 1500 KM. Iako bismo mogli pretpostaviti da su najranjivije studentice iz porodica s veoma niskim prihodom, sličan trend je zabilježen i kod studentica koje žive u domaćinstvima s drugim nivoima prihoda u odnosu na studentice koje žive u domaćinstvima s višim nivoima mjesečnih prihoda koji premašuju 2500 KM. Studentice koje imaju nizak lični mjesečni prihod (manji od 500 KM) ostvaruju veće rezultate na skali menstrualnog siromaštva, što znači, da im se češće dešavaju situacije koje ukazuju na izloženost menstrualnom siromaštvu u odnosu na ispitanice čiji su lični prihodi između 500 KM i 999 KM, te ispitanica s ličnim prihodom od 1000 KM i 1499 KM. Za druge nivoe mjesečnog prihoda, nisu ustanovljene statistički značajne razlike.

Također, postoje razlike u odgovorima na skali menstrualnog siromaštva u zavisnosti od mjesečnog prihoda domaćinstva u kojem žive nastavnice. Nastavnice koje žive u domaćinstvima s prihodom između 1000 KM i 1500 KM ostvaruju veći rezultat na skali menstrualnog siromaštva u odnosu na nastavnice koje žive u domaćinstvu s mjesečnim prihodom preko 2500 KM. Pored toga, nastavnice koje žive u domaćinstvu s prihodom između 1500 KM i 2000 KM također, ostvaruju veći rezultat na skali menstrualnog siromaštva u odnosu na nastavnice s mjesečnim prihodom domaćinstva većem od 2500 KM.

Slično kao i u slučaju studentica, i u uzorku nastavnica su identificirane razlike u rezultatima na skali menstrualnog siromaštva u zavisnosti od ličnog prihoda na mjesečnoj razini. Nastavnice čiji je lični prihod preko 2500 KM ostvaruju značajno niže rezultate na skali menstrualnog siromaštva u odnosu na nastavnice koje imaju lične prihode od 1000 KM do 1500 KM i od 1500 KM do 2000 KM. Dodatno, nastavnice koje imaju lični prihod od 1000 KM i 1500 KM ostvaruju značajno veći rezultat na skali menstrualnog siromaštva i u odnosu na nastavnice sa ličnim prihodom od 1500 KM do 2000 KM i nastavnica sa ličnim prihodom od 2000 KM do 2500 KM.

Testiran je i uticaj radnog statusa studentica na postignute rezultate na skali menstrualnog siromaštva.

Nezaposlene, povremeno zaposlene i studentice koje trenutno traže posao postigle su značajno veći rezultat na skali menstrualnog siromaštva u odnosu na zaposlene ispitanice, što ukazuje na veću izloženost menstrualnom siromaštvu ove populacije ispitanica.

U uzorku nastavnica, nisu ustanovljene statistički značajne razlike u zavisnosti od radne pozicije na univerzitetu.

4. PREPORUKE ZA POLITIKE

U društvima širom svijeta uključujući i bh. društvo, pristup osnovnim higijenskim proizvodima tokom menstrualnog ciklusa često predstavlja izazov, što dovodi do pojave menstrualnog siromaštva. Iako je ova tema često zanemarena, njena važnost sve više postaje predmet istraživanja i javnog dijaloga.

Ovo istraživanje bavilo se fenomenom menstrualnog siromaštva među studenticama i nastavnicama na univerzitetima u Bosni i Hercegovini. Fokusirajući se na ovaj segment populacije, istraživali smo kako nedostatak pristupa menstrualnim proizvodima i higijenskim uvjetima utječe na svakodnevno iskustvo i dobrobit studentica i nastavnica. Cilj nam je bio sagledati postojeće stanje, identi-

ficirati izazove s kojima se studentice i nastavnice suočavaju i predložiti konkretne preporuke kako bi se unaprijedila podrška i osiguralo dostojanstvo tokom menstrualnog ciklusa.

Ova studija predstavlja važan korak ka osvješćivanju o problemu menstrualnog siromaštva i zagaravanju za promjene u politikama i praksama univerziteta u Bosni i Hercegovini, ali i u društvu kao cjelini. Na osnovu rezultata MENGA istraživanja definirale smo preporuke za direktne i indirektne mjere za donosiocice odluka i upravljačke strukture univerziteta, koji su odgovorni za kreiranje budžeta navedenih javnih ustanova:

1. (Direktna mjera) Smanjiti stope poreza na higijenske potrepštine na 5 % ili ukinuti porez na ovaj tip proizvoda. Mogućnost smanjenja ili ukidanja poreza na higijenske potrepštine donosi direktnu korist djevojkama i ženama, a posebno onim s ograničenim ličnim primanjima. Jefтинiji i pristupačniji proizvodi omogućavaju održavanje pravilne higijene čime se štiti reproduktivno zdravlje i smanjuju zdravstveni troškovi. Potrebno je revidirati postojeće porezne politike kako bi se uključila izuzeća za oporizivanje higijenskih potrepština, što bi dovelo do rodno odgovornijih javnih budžeta i boljih uslova za studentice i zaposlene na univerzitetu.

2. (Direktna mjera) Ukinuti porez na donirane higijenske potrepštine. Po uzoru na doneseni Pravilnik o primjeni Zakona o PDV BiH kojim je preciziran način na koji se donirana hrana oslobađa plaćanja PDV, ukinuti porez na donirane menstrualne potrepštine koji su donirani obrazovnim institucijama uključujući osnovne i srednje škole i univerzitete. Ukidanje poreza na donirane menstrualne proizvode u obrazovnim institucijama može poslužiti i kao prilika za podizanje svijesti o menstrualnom siromaštvu i važnosti pristupa menstrualnim higijenskim proizvodima. To može potaknuti širi društveni dijalog o socijalnoj pravdi, dignitetu i jednakim prilikama za sve učenice, studentice i nastavnice.

3. **(Direktna mjera) Integrirati predmet o reproduktivnom zdravlju u redovne kurikulu-**

me osnovnih i srednjih škola. Uključivanje predmeta o reproduktivnom zdravlju u kurikulu osnovnih i srednjih škola u Bosni i Hercegovini ključno je za obrazovanje mladih osoba o njihovom zdravlju. Ovim tipom edukacija mlade osobe, djevojčice i dječaci ne samo da imaju mogućnost učiti o reproduktivnom zdravlju već mogu i znatno smanjiti stigme i predrasude koje su vezane za menstruaciju, PMS, polno prenosive bolesti i slične teme. Relevantna ministarstva obrazovanja trebaju saradivati sa stručnjacima i organizacijama civilnog društva kako bi se razvili odgovarajući nastavni planovi.

4. **(Indirektna mjera) Ustanoviti partnerstva s lokalnim proizvođačima ili distributerima higijenskih proizvoda**

radi ostvarivanja prava na donacije ili smanjiti otkupnu cijenu za higijenska sredstva koja će biti dostupna i besplatna na univerzitetima. Implementacijom direktnih mjera pomoći univerziteti mogu odgovoriti na trenutne potrebe studentica i uposlenica kojima je potreban pristup ovim proizvodima.

Mjere direktne pomoći smanjuju finansijski teret na budžet studentica koje veoma često imaju ograničena lična primanja. Također, dostupnost higijenskih proizvoda smanjuje opterećenje i vrijeme potrošeno na nabavku menstrualnih proizvoda u iznenadnim situacijama čime se ostavlja više prostora za fokus na akademske obaveze. Univerziteti trebaju uspostaviti saradnju s lokalnim proizvođačima/uvoznicima higijenskih potrepština s ciljem pregovaranja o nižim cijenama proizvoda za univerzitete ili o mogućnosti donacija.

5. **(Indirektna mjera) U saradnji s lokalnim proizvođačima ili distributerima higijenskih proizvoda uvesti automate**

za cjenovno prihvatljive ili besplatne menstrualne proizvode u fakultetskim toaletima. Uvođenje automata za besplatne menstrualne proizvode u obrazovne institucije ima višestruke benefite, uključujući pristupačnost cjenovno prihvatljivih ili besplatnih proizvoda, zdravlje i dobrobit, smanjenje stigme, poticanje obrazovanja o menstrualnom zdravlju, promoviranje rodne ravnopravnosti i smanjenje otpada. Ove mjere podržavaju zdravo

i inkluzivno okruženje u obrazovnim institucijama. Automati za besplatne menstrualne proizvode osiguravaju pristupačnost higijenskih proizvoda za sve učenice i studentice bez obzira na njihov socioekonomski status. To pomaže u smanjenju finansijskih barijera i osigurava da svi imaju pristup osnovnim higijenskim potrebštinama. Omogućujući im pristup higijenskim proizvodima, škole i univerziteti pomažu učenicama i studenticama da održavaju higijenu tokom menstruacije, što je ključno za njihovu udobnost i zdravlje. Kada su higijenski proizvodi lako dostupni u školama i na univerzitetima, to može doprinijeti normalizaciji menstruacije i potaknuti otvoreniji razgovor o ovoj prirodnoj fazi ženskog reproduktivnog ciklusa.

- 6. (Indirektna mjera) U saradnji s ekspertima, eksperticama i obrazovnim institucijama (osnovne i srednje škole) educirati roditelje o menstrualnom i reproduktivnom zdravlju.** Edukacija roditelja o menstrualnom i reproduktivnom zdravlju trebala bi biti kontinuirani proces koji se prilagođava njihovim potrebama i životnim fazama njihove djece. Važno je osigurati da roditelji

imaju pristup pouzdanim informacijama i podršci kako bi mogli podržati zdrav razvoj i dobrobit svoje djece. Neki od načina na koji se roditelji mogu educirati su: a) radionice i predavanja s ekspertima i eksperticama iz područja ginekologije ili seksualnog obrazovanja kako bi im pružili informacije o menstrualnom ciklusu, reproduktivnom zdravlju, fiziologiji tijela te važnosti razgovora s djecom o ovim temama, b) pisani materijali i resursi poput brošura, članaka ili knjiga koji mogu biti korisni kao dodatni izvor informacija koje roditelji mogu proučiti samostalno, c) webinarima na kojima roditelji mogu sudjelovati, d) grupne diskusije i forumi gdje roditelji mogu razgovarati o svojim iskustvima, i pitanjima vezanim uz menstrualno i reproduktivno zdravlje. Ovo može uključivati organiziranje roditeljskih sastanaka, sudjelovanje eksperata i ekspertica u edukativnim aktivnostima te osiguravanje resursa za roditelje i nastavno osoblje.

- 7. (Indirektna mjera) Pokrenuti javne kampanje s ciljem destigmatizacije menstruacije, reproduktivnog i seksualnog zdravlja u bosanskohercegovačkom društvu.** Javne kampanje imaju ključnu ulogu u

mijenjanju stavova i ponašanja u društvu posebno kada je riječ o “tabu” temama o kojima se ne razgovara u javnom diskursu. Fokus ovih kampanja treba biti na razbijanju postojećih predrasuda i promovisanju pozitivnih stavova prema biološkim procesima koji se odvijaju kod polovice stanovništva BiH.

8. (Indirektna mjera) Medijske

kampanje koje promoviraju menstrualno i reproduktivno zdravlje donose niz koristi kako pojedincima i pojedinkama, tako i društvu, poput: podizanja svijesti o važnosti menstrualnog i reproduktivnog zdravlja, normalizacije razgovora o menstruaciji i reproduktivnom zdravlju, smanjenju menstrualne stigme i srama, poboljšanja pristupa zdravstvenoj zaštiti, promoviranju rodne ravnopravnosti kao i osnaživanju djevojčica, djevojaka i žena da preuzmu kontrolu nad vlastitim zdravljem i dobrobiti.

9. (Indirektna mjera) Pružiti podršku zdravstvenom

sistemu u adresiranju važnosti menstrualnog zdravlja. Aktivnosti podrške bi trebale uključivati edukacije zdravstvenog osoblja i promoviranje važnosti menstrualnog i reproduktivnog zdravlja kao

i adekvatne zdravstvene skrbi, posebno kada je riječ o djevojčicama, djevojkama i ženama koje pate od menstrualnih poremećaja. Pružanje podrške zdravstvenom sistemu može pomoći u prevenciji i ranoj detekciji zdravstvenih problema povezanih s menstruacijom, uključujući endometriozu, sindrom policističnih jajnika, anemije i druge. Blagovremena intervencija u pružanju zdravstvene skrbi može smanjiti ozbiljnost i komplikacije ovih stanja. Kvalitetna zdravstvena skrb i podrška mogu značajno poboljšati kvalitetu života djevojčica, djevojaka i žena koje se suočavaju s menstrualnim problemima. Upravljanje simptomima i pružanje odgovarajućih tretmana može olakšati svakodnevne aktivnosti i omogućiti im da vode aktivan i zdrav život, bez stigme i srama.

10. (Indirektna mjera) Online savjetovanište/web portal

o menstrualnom zdravlju, menstrualnim poremećajima, predmenopauzi i menopauzi s ciljem destigmatizacije tabua i pružanja podrške djevojčicama, djevojkama i ženama u različitim fazama reproduktivnog ciklusa. Pokretanje online savjetovanja/portala o

menstrualnom i reproduktivnom zdravlju predstavlja važnu intervenciju u sistemu s ciljem educiranja, pružanja podrške, prevencije menstrualnih poteškoća i poremećaja te doprinosi poboljšanju dobrobiti i zdravlja djevojčica, djevojaka i žena. Online savjetovanje omogućuje pristup informacijama i podršci o menstrualnom i reproduktivnom zdravlju, bez obzira na lokaciju ili fizičku prisutnost osobe kojoj je podrška potrebna. Osobe koje žive u udaljenim područjima ili imaju ograničen pristup zdravstvenoj skrbi mogu dobiti vrijedne informacije i savjete putem interneta. Pored navedenog, mnoge osobe osjećaju nelagodu ili sram kada je u pitanju razgovor o menstrualnom i reproduktivnom zdravlju. Online savjetovanje pruža siguran prostor gdje ljudi mogu postavljati pitanja, dijeliti svoju zabrinutost i tražiti savjete bez straha od osude ili stigmatizacije. Anonimnost može potaknuti ljude da se osjećaju slobodnije i otvorenije.

Literatura

1. Agencija za statistiku BiH (2022). *Žene i muškarci u BiH - Tematski bilten*. Dostupno na: https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Bilteni/2022/FAM_00_2021_TB_1_BS.pdf (pristupljeno 8. 2. 2024.)
2. Al Jazeera Balkans. (2023). *Ukinut PDV na doniranu hranu u Bosni i Hercegovini*. Dostupno: <https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2023/6/15/ukinut-pdv-na-doniranu-hranu-u-bih>
3. Alugnoa, D. N., Cousins, T., & Sato, M. (2022). *Period poverty and menstrual belonging: a matter of climate justice*. *The Lancet Planetary Health*, 6(7), 551-552.
4. Ankerberg, J. and J. Weldon (1999). *Encyclopedia of Cults and New Religions*. Eugene: Harvest House Publishers.
5. Bobel, Chris. (2010). *New blood : Third-wave Feminism and the Politics of Menstruation*. Rutgers University Press.
6. Bobel, Chris et al. (2020). *The Palgrave Handbook of Critical Menstruation Studies*. Palgrave Macmillan.
7. Bobel, Chris. (2010). *New Blood: Third-Wave Feminism and the Politics of Menstruation*. New Brunswick, New Jersey, and London: Rutgers University Press.
8. Coleman, Alex. (2020). *Why Are We So Uncomfortable? The Confusing Taboo of Menstruation in Ancient Rome and Modern America*, in Jody, Valentine (ed.). *Gender and Sexuality in Ancient Rome*. Pomona College.
9. Cook, A. i van den Hoek, R. (2023). *Period pain presenteeism: investigating associations of working while experiencing dysmenorrhea*. *An International Journal of Psychosomatic Obstetrics & Gynecology*, 44. Dostupno na: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/0167482X.2023.2236294>
10. Donacije.rs. (2023). *Podržimo smanjenje menstrualnog siromaštva: donirajmo higijenske uloške obrazovnim institucijama*. Dostupno: <https://www.donacije.rs/projekat/doniraj-uloske/>
11. Gallup, G. H. and F. Newport, Jr (1991). *Belief in the Paranormal Among Adult Americans*, *Skeptical Inquirer*, 15: 137-147.
12. Hećej-Hiršl V., Dugić-Šikanić N., Turudić-Pavelić T., Poljak-Dobravic J. (2002). *Menstruacija, zdravlje i higijena*. Zagreb: Služba za reproduktivno zdravlje, Klinika za dječje bolesti Zagreb.
13. Kristeva, Julia. (1982). *Powers of Horror: An Essay on Abjection*. Trans. Roudiez, Leon S. New York: Columbia University Press.
14. Lafferty, M. (2019). *The Pink Tax: The Persistence of Gender Price Disparity*. *Midwest Journal of Undergraduate Research*. Dostupno na: <https://research.monm.edu/mjur/files/2020/02/MJUR-i12-2019-Conference-4-Lafferty.pdf>
15. Maniar, Avani, Mehta, Shivani. (2017). *Menstrual Hygiene Practices: Myths and Taboo*. *International Journal of Research in Social Sciences*, Vol. 7, Issue 12, 93-101.
16. Marroquin, J. et al. (2023). *Chemicals in menstrual products: A systematic review*. *An International Journal of Obstetrics and Gynaecology*. Dostupno na: <https://obgyn.onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1471-0528.17668>

17. Michel Foucault (1990). *Discipline and Punish: The Birth of a Prison*, 2nd ed., trans. Alan Sheridan. New York: Vintage Books.
18. Michel, J., Mettler, A., Schönenberger, S., & Gunz, D. (2022). *Period poverty: why it should be everybody's business*. *Journal of Global Health Reports*,6.
19. Moon, G., Kim, I., Kim, H. et al. (2020). *How can we improve knowledge and perceptions of menstruation? A mixed-methods research study*. *BMC Women's Health*, 20, 214. <https://doi.org/10.1186/s12905-020-01007-4>
20. Muminović, Omer i Spahić-Šiljak, Zilka. (2022). *Menstrualno siromaštvo: refleksije globalnog siromaštva u lokalnom kontekstu Bosne i Hercegovine* u Kovačević, J. i Spahić-Šiljak, Z. (ur.) *Rod i globalizacija na Balkanu*. Sarajevo: Centar za interdisciplinarnе studije Univerziteta u Sarajevu.
21. Radulović, Lidija. (2009). *Pol/Rod i religija. Konstrukcija roda u narodnoj religiji Srba*. Beograd: Srpski genaološki centar: Odjeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta.
22. Sikirić Simčić, AM. (2021). *Preporuke nastavno na provedeno istraživanje o menstrualnom siromaštvu*. Dostupno na: <https://pariter.hr/wp-content/uploads/2021/02/SikiricSimcic-Preporuke-FINAL-1.pdf>
23. Sarajevski otvoreni centar. (2022). *Menstrualno siromaštvo i upravljanje menstrualnom higijenom: analiza stanja u Općini Stari Grad Sarajevo*. Online publikacija <https://civilnodrustvo.ba/menstrualno-siromastvo-i-upravljanje-menstrualnom-higijenom/>. Pristupljeno 17.12.2023.

Zabilješke

A series of horizontal dotted lines for taking notes.

KOLIKO KOŠTA I KOLIKO BOLI?

DRUŠTVENO DEKODIRANJE

MENSTRUACIJE

NA UNIVERZITETIMA U BOSNI I HERCEGOVINI

Ispitanice pokazuju da su internalizirale društvene kodove o utjecaju hormona na rasuđivanje i smatraju da hormoni tokom menstruacije utječu na ponašanje žena te uzrokuju različite emocionalne reakcije, kao što su neraspoloženje, nervoza i razdražljivost.

Sapun i toaletni papir, koji su neophodni za pravilnu ličnu i intimnu higijenu, najčešće nisu dostupni u toaletima na fakultetima. Ukupno 33,48 % studentica nemaju dostupan sapun, 44,92 % nema dostupan toaletni papir, a 66,09 % nema dostupnu toplu tekuću vodu u toaletima na fakultetima.

Studentice koje žive u domaćinstvima s nižim mjesečnim prihodom izloženije su situacijama koje impliciraju menstrualno siromaštvo u odnosu na ispitanice koje dolaze iz domaćinstava s većim prihodom.

ISBN 978-9926-422-38-7

9 789926 422387